

---

alternatif politika

Cilt 5, Sayı 1, Nisan 2013

MİLLİYETÇİLİK SAYISI

Misafir Editör: Elçin AKTOPRAK

**Milliyetçi Teleolojiyi Aşmak: Osmanlı İmparatorluğu
Ve Karşılaştırmalı Milliyetçilik Çalışmaları
Çağdaş SÜMER**

**Milliyetçilik Ve İdeoloji: Dışlayıcı Bir Dilin Kuruluşu
Çağlar ENNELİ**

**AKP, Milliyetçilik Ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik
Doktrini Olarak Stratejik Derinlik
Cenk SARAÇOĞLU**

**Ulusal Azınlıklar Ve Ulus-Devlet Sorunu: Bask Ülkesi
Maya ARAKON**

**Milliyetçi Söylemin Her Dem “Poine”si: Savaş
Tecavüzleri
Çiğdem AKGÜL**

---

alternatif politika

Cilt 5, Sayı 1, Nisan 2013

Editörden, Elçin AKTOPRAK, i-ii.

Milliyetçi Teleolojiyi Aşmak: Osmanlı İmparatorluğu Ve Karşılaştırmalı Milliyetçilik Çalışmaları-Çağdaş SÜMER, 1-27.

Milliyetçilik Ve İdeoloji: Dışlayıcı Bir Dilin Kuruluşu-Çağlar ENNELİ, 28-51.

AKP, Milliyetçilik Ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik-Cenk SARAÇOĞLU, 52-68.

Ulusal Azınlıklar Ve Ulus-Devlet Sorunu: Bask Ülkesi-Maya ARAKON, 69-90.

Milliyetçi Söylemin Her Dem "Poine"si: Savaş Tecavüzleri-Çiğdem AKGÜL, 91-113.

Editörden...

Modern dünya tarihinin en başarılı ideolojilerinden biri şüphesiz ki milliyetçiliktir. Ulus-devletler yükselirken ve dönüşürken, ulusal kimlikler inşa edilirken ve yenilenirken milliyetçilik kendisini yeni zamanlarda ve yeni koşullarda tekrar ve tekrar var etmiş; Hobsbawm'ın öngörüsünün aksine Minerva'nın baykuşu henüz milliyetçiliğin sonunu görememiştir. Bu durum milletin ve milliyetçiliğin ezeli ve ebediliğinin sabitliğine değil; kimliklerin sabitlenmez inşa sürecinde milliyetçiliğin hâlâ en önemli inşa harçlarından biri olmasına işaret etmektedir. İncelenmesi gereken bu devamlılığın hangi koşullarda nasıl süregeldiğidir. Alternatif Politika'nın "Milliyetçilik" temalı bu özel sayısında bu amaçla hareket edilmiştir. Okuyacağınız makaleler dünyada ve Türkiye'de hem milliyetçi teorinin hem de milliyetçiliklerin kendisinin izini sürme peşindedir.

Bu bağlamda Çağdaş Sümer "Milliyetçi Teleolojiyi Aşmak: Osmanlı İmparatorluğu ve Karşılaştırmalı Milliyetçilik Çalışmaları" adlı makalesinde bir yandan dünya genelinde milliyetçilik ve tarihyazımı ilişkisini, milliyetçilik kuramlarını ve devlet merkezli algıyı eleştirel bir gözle irdelemekte, bir yandan da eleştirilerini Osmanlı İmparatorluğu örneğinde temellendirerek karşılaştırmalı milliyetçilik çalışmalarına duyulan ihtiyacı ve bu çalışmaların ihtiyaçlarını kaleme almaktadır.

Çağlar Enneli'ye "Milliyetçilik ve İdeoloji: Dışlayıcı Bir Dilin Kuruluşu" çalışmasında milliyetçiliği yüksek siyasetten uzaklaştırarak bizi banal milliyetçiliği düşünmeye sevk etmekte, Türkiye üzerinden verdiği örneklerle günlük hayattaki sıradan pratiklerde milliyetçiliğin izlerini bize göstermektedir.

Bu özel sayının Türkiye'yi merkeze alan son çalışmasıysa Cenk Saraçoğlu'nun "AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik" makalesidir. Saraçoğlu, tam da AKP'nin yeni ulusal kimlik tahayyülünün çokça tartışıldığı bu dönemde, AKP'nin İslami muhafazakâr milliyetçiliğini Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabını merkeze alarak dış politika üzerinden tanımlamakta, bu milliyetçiliğin resmi ideolojiye dönüşmesini ele almakta ve gündemdeki tartışmalara değerli bir katkı sunmaktadır.

Milliyetçilik ve azınlık sorunları da uzun dönemdir Türkiye'nin önemli gündem maddelerinden biridir ve özellikle Kürt sorunu özelinde karşılaştırmaya

olanak verecek örnekler sıklıkla tartışılmaktadır. Maya Arakon'un "Ulusal Azınlıklar ve Ulus-Devlet Sorunu: Bask Ülkesi" adlı makalesi bu bağlamdaki çalışmalara temel sağlayacak bir niteliktedir. Arakon, Bask sorununu ve ETA'yı tarihsel olarak ele aldığı çalışmasında ulusal azınlıkların devletle ilişkini incelemekte, AB üyeliğinin milliyetçiliğe etkisine de dikkat çekerek günümüz Avrupa'sındaki ulus-devlet'i tartışmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisini kaleme alan eserler akademik dünyada son dönemde artış gösterse de, kadınlık/erkeklik tanımlamaları milliyetçilik ortaya çıktığından beri bu ideolojiye içkindir. Çiğdem Akgül'ün "Milliyetçi Söylemin Her Dem "Poine" si: Savaş Tecavüzleri" adlı makalesi de bu ilişkinin özellikle savaş zamanında çirkin yüzünü daha da çirkinleştiren bir boyutuna, savaş tecavüzlerine dikkat çekmekte, tecavüzün ulusal kimliğin inşasındaki yerini Yugoslavya, Suriye ve Ruanda üzerinden örneklendirmektedir.

Bitirirken, editörlüğünü üstlendiğim "Milliyetçilik" özel sayısına makaleleriyle katkı sunan akademisyen arkadaşlarımızın çalışmalarının kuramsal ve pratik katkılarının altını çizmeli; ayrıca derginin hazırlanma aşamasında bana yardımcı olan başta Ayşe Kaya ve Çağla Pınar Tunçer olmak üzere tüm Alternatif Politika ekibine teşekkür etmeliyim.

Saygılarımla,

Yrd. Doç. Dr. Elçin Aktoprak
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

**MİLLİYETÇİ TELEOLOJİYİ AŞMAK:
OSMANLI İMPARATORLUĞU VE KARŞILAŞTIRMALI MİLLİYETÇİLİK
ÇALIŞMALARI**

Çağdaş SÜMER*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kaynaklık ettiği milliyetçi hareketler göz önünde bulundurulduğunda, milliyetçilik çalışmaları açısından zengin bir alan oluşturmaktadır. Literatürde her bir milliyetçi hareketin köken ve gelişimine dair önemli sayıda monografi bulunsa da, milliyetçi hareketleri karşılaştırmalı bir perspektifle çözümlenmeye yönelik çok fazla çalışma olmadığı söylenebilir. Bu makale, bu eksikliğin temelinde, XX. yüzyıl boyunca genel olarak Osmanlı tarihyazımına ve özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçiliklere dair tartışmalara hakim olagelen milliyetçi teleolojinin yattığını savunmaktadır.

Esas olarak İmparatorluğun ulus-devletlere parçalanmasının kaçınılmaz olduğu fikrine dayanan bu teleolojinin beslendiği üç kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hem Türkiye'de hem de Osmanlı ardılı devletlerde hakim olan milliyetçi tarihyazımıdır. İkinci kaynak, milliyetçilik kuramlarının, söz konusu milliyetçiliklerin tarihi yazılırken, araştırmacılar tarafından milliyetçi teleolojiyi yeniden üretecek şekilde kullanılmasıdır. Üçüncü kaynağa Osmanlı-Cumhuriyet tarihyazımına hakim olan devlet merkezli ve teleolojik paradigmalardır. Makale, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçilikleri karşılaştırmalı bir biçimde, tarihsel bir bağlam içine yerleştirerek ve söz konusu hareketlerin ardından yatan nedenselliklerini ortaya koymaya çalışarak çözümlenmenin milliyetçi teleolojinin aşılması için önemli bir fırsat sunacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Milliyetçi hareketler, Milliyetçi tarihyazımı, Karşılaştırmalı tarihsel çözümlenme, Tarihsel sosyoloji.

**OVERCOMING NATIONALIST TELEOLOGY:
OTTOMAN EMPIRE AND COMPARATIVE NATIONALISM STUDIES**

ABSTRACT

The Ottoman empire is a promising field in terms of the nationalist movements which appeared throughout the 19th and early 20th century. Although many monographies, which focus on the genesis of particular nationalist movements exist, there are very few studies analyzing those movements from a comparative perspective. This article will argue that this gap stems from the fact that nationalist teleology used to be a dominant paradigm in Ottoman historiography in general and nationalism studies in particular.

This teleology, which depends on the idea that the dissolution of the Ottoman Empire into nation-states was an inevitable process, originates from three antecedents. The first factor is the nationalist historiographies which dominate the field both in Turkey and post-Ottoman states. The second, is the use of theories of nationalism by scholars in a way that reproduces this nationalist teleology. The final factor is the state-centered and teleological paradigms, which exist in Ottoman-Republican historiography. This article will argue that, by analyzing nationalist movements in the Ottoman empire comparatively, by reinstating them into a historical context and by elucidating the causal mechanisms behind these movements, we will be able to overcome this nationalist teleology.

Keywords: Ottoman Empire, Nationalist movements, Nationalist historiography, Comparative historical analysis, Historical sociology.

Giriş

Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun "Memâlik-i Mahrûse" adını verdiği topraklar üzerinde, geçtiğimiz iki asır içinde pek çok ulus-devlet kuruldu. Bu devletlerin bir kısmı bağımsızlıklarını doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdikleri siyasi ve toplumsal mücadelelerin sonucunda elde ederken, diğer bir kısmıysa Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklar üzerinde hâkimiyet kuran Batılı devletlere, ya da başka ulus-devlet projelerine karşı verilen mücadelelerden doğdu. 1804 yılındaki birinci Sırp isyanı ile başlayan ve kimi açılardan halen devam ettiğini söyleyebileceğimiz İmparatorluk coğrafyasındaki uluslaşma pratiklerinin ve

bu pratiklere kaynaklık eden milliyetçi toplumsal hareketlerin, milliyetçilik çalışmaları açısından çok verimli ve zengin bir alan oluşturduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Bu zenginliğin kaynağında, bir yandan aynı tarihsel bağlamı paylaşan, ama öte yandan farklı sınıfsal dinamiklere, farklı ideolojik biçimlere, farklı hedeflere ve farklı gelişim seyirlerine sahip söz konusu hareketlerin, karşılaştırmalı çözümleme açısından sunduğu kimi açılardan eşsiz fırsat yatmaktadır. Bu tür bir karşılaştırmalı analiz, yalnızca Osmanlı modernleşmesinin ve müteakip uluslaşma pratiklerinin özgün seyirlerinin anlaşılması açısından değil, aynı zamanda milliyetçi hareketlere yönelik kuramsal açıklama çabalarının zenginleştirilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, her ne kadar ulus-devlet inşa süreçleri söz konusu olduğunda Balkanlar ya da Orta Doğu gibi farklı bölgesel bağlamlarda görece olarak daha zengin bir literatürle karşı karşıya olsak da, sıra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketlere geldiğinde, alanın sunduğu fırsatların yeteri kadar değerlendirilemediği görülmektedir. Her bir uluslaşma pratiğinin mütemmim cüzü olarak ulusal tarihlerin yazılması ve yaratılması süreci, nicel olarak bakıldığında her bir milliyetçi hareketin kökenlerine ve tarihine dair hatırı sayılır miktarda çalışmanın kaleme alınması sonucunu doğurmuştur. Buna ek olarak, son yirmi yıl içinde ulus devletin ve milliyetçiliğin giderek daha fazla sorgulanması da, beraberinde milliyetçi tarihyazımlarının eleştirisini getirmiş ve bu çerçevede söz konusu ulusların ya da milliyetçi hareketlerin tarihleri bu kez eleştirel bir gözle kaleme alınmaya başlamıştır. Buna rağmen Göçek'in de belirttiği gibi, ayrı ayrı çalışılmış milliyetçiliklerin farklı kaderlerini sorunsallaştırarak karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmeye çalışan incelemelere sahip olduğumuz söylenemez (Göçek, 2006; 16). Hechter, milliyetçilik çalışmaları söz konusu olduğunda, tarihsel vaka incelemelerinin, karşılaştırmalı çözümlenmelere kıyasla literatüre çok daha fazla hâkim olduğunu belirtir (Hechter, 2001: 4). Fakat söz konusu Osmanlı coğrafyası olduğunda, aşağıda ele alınacak kimi özgül dinamikler bu hâkimiyeti daha da belirgin kılmaktadır.

Bu çalışma, altı çizilen eksikliğin, hem genel olarak sosyal bilimler ve tarih alanında hem de özel olarak Osmanlı tarihyazımında kaydedilen büyük mesafelere rağmen ağırlığını hissettirmeye devam eden 'milliyetçi teleoloji'den kaynaklandığını savunmakta ve bu teleolojiyi sarsacak ve karşılaştırmalı çalışmalara kapı aralayacak bir çerçeve sunmaya çalışmaktadır. 'Milliyetçi teleoloji' kavramıyla kastedilen, ister primordialist bir yaklaşımla milliyetçilikten bağımsız olarak var oldukları, isterse tarihin belirli bir momentinde inşa edildikleri varsayılınsın,

4 Çağdaş Sümer

Osmanlı coğrafyasındaki mefruz etno-dilsel grupların (ya da henüz uyanmamış ulusların) deneyimledikleri uluslaşma sürecinin kaçınılmaz olduğu inancıdır. Bu inanç, karşılaştırmalı çözümlemenin temelinde yer alması gereken yapı ve süreçlerin altında yatan ve insan eyleminin karmaşıklığının sonucu olan çoğul nedensellikleri keşfetme arayışının yerini, insan eylemini, içinde anlam kazandığı ereksellik dolayısıyla açıklama çabasının alması sonucunu doğurur.

Milliyetçi teleolojinin aşılması için ihtiyaç duyulan şey, bu yaklaşımın temellerini oluşturan ve sürekli olarak yeniden üretilmesini sağlayan etmenlerin eleştirel bir biçimde gözden geçirilmesi ve bu eleştiriden yola çıkılarak alternatif bir çerçevenin çizilmesidir. Bu çalışma, Osmanlı örneğinde, milliyetçi teleolojinin temelini oluşturan üç ana etmen olduğunu öne sürmektedir. Bu etmenlerden ilki, milliyetçilik çalışmaları ile bizatihi milliyetçilikler arasındaki sorunlu ilişkidir. Milliyetçiliğin her uluslaşma pratiğinin biricikliği konusundaki ısrarı ve milliyetçiliğin tarihini doğrudan ulus inşasını meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanma eğiliminden kaynaklanan bu sorunlu ilişki, milliyetçi tarihyazımlarının alanda hâkim olduğu uzun bir süre boyunca milliyetçi teleolojiyi beslemiş ve karşılaştırmalı çalışmaların gündemden düşmesine neden olmuştur.

Makalenin dikkat çektiği ikinci etmense, XX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bir atılım yaşayan ve akabinde neredeyse yerleşik bir müstakil disiplin haline gelen milliyetçilik çalışmalarının ürettiği kuramsal çıktılardan ve bu çıktılarının özellikle Osmanlı örneği söz konusu olduğunda kullanılma biçimlerinden ileri gelmektedir. Milliyetçilik kuramlarının eleştirel olmayan bir biçimde ve yapılan tarihsel/ampirik çalışmalarla sınırlanmadan kullanılması, pek çok örnekte söz konusu kuramlara sirayet eden teleolojik ve işlevselci bakışın alan çalışmalarına ithal edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Milliyetçi teleolojinin sürekliliğini ve etkisini sağlayan üçüncü etmense, kendisini özellikle kaleme alınmış az sayıdaki karşılaştırmalı çözümleme denemesinde gösteren, Osmanlı tarihyazımındaki hâkim paradigmalardır. Etkili oldukları dönemler itibariyle kronolojik olarak modernleşme kuramından, dünya-sistemci çözümlemelerden ve post-yapısalcı eleştiriden kaynağını alan bu paradigmlar, epistemolojik, teorik ve metodolojik temellerindeki tüm farklılıklara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve uzun yüzyılı için sürekliliği esas alan, devlet-toplum ikiliği ve karşıtlığına dayanan, işlevselci anlatılar geliştirmişlerdir. Bu anlatıların da milliyetçilik çalışmaları üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur.

Bu çalışmada, makalenin imkân tanıdığı sınırlar dâhilinde, sırasıyla söz konusu üç etmenin milliyetçi teleoloji ile olan bağları ele alınacak ve bu bağların kopartılarak milliyetçi teleolojinin kuramsal temellerinden yoksun bırakılması için önerilebilecek alternatifler ortaya konulacaktır.

Milliyetçiliğin Milliyetçi Anlatısı

Milliyetçilik ile tarih bilimi arasındaki ilişki, herhangi bir siyasi ideolojinin kendi meşruluğunu kurma çabası içerisinde tarihe başvurma ihtiyacının çok ötesinde bir anlama sahiptir. Bu ilişki, her iki fenomen açısından da kurucu bir ilişkidir. Hem milliyetçi hareketler, hem de ulus inşası sürecinin esas öznesi olagelen ulus-devletler, ortaya çıktıkları andan itibaren, kendi meşruiyetlerini kabul ettirebilmek için her şeyden önce tarihe başvurmuştur. Bununla birlikte, tarihin de bir disiplin olarak ortaya çıkması, doğrudan Avrupa'da milliyetçi hareketlerin ve uluslaşma pratiklerinin bir sonucu olmuştur. Tarihi pozitivist temeller üzerinde yeniden kurarak diğer sosyal bilimlerden farklı bir disiplin olma iddiasını ortaya koyan Rankegil tarih devrimiyle birlikte, yeni bir siyasi tarih anlayışı Avrupa'da egemen paradigma haline gelmiştir (Iggers, 2000: 21-37). Kendisine ulusların tarihlerini oluşturmayı amaç edinen ve sınırları da ulusal çizgilerle şekillenen bu yeni tarihçilik, ulusları, kökleri tarihin derinliklerine doğru uzanan primordiyal varlıklar olarak görmüş ve özcü bir kavrayışla ulusların tarihi yapan öznel olduklarını düşünmüştür (Breuilly, 2008: 20-21). Dahası Patrick Geary'nin de belirttiği gibi modern, yani Rankeci tarih araştırma ve yazma metotları, bilimsel çalışmanın tarafsız araçları olmaktan ziyade, özellikle milliyetçi gayelere yakınlaşmak için geliştirilmişlerdir (Geary, 2002: 16). Bunun sonucunda tarihçilerin milliyetçilik çalışmaları alanındaki hâkimiyeti II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, ulusal tarihyazımı alanında milliyetçilerin hâkimiyetiye çok daha uzun ömürlü olmuştur (Jaffrelot, 2005: 11).

Tarihyazımı ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin en fazla kristalleştiği ve milliyetçi teleolojinin ulusal tarih yazımlarından en fazla beslendiği alan kuşkusuz köken tartışmalarıdır. Milliyetçi söylemin tarihselci karakteri ve milliyetçi davanın meşruiyeti için sürekli tarih kullanılması, açık bir şekilde ideolojinin kavramsal yapısında kökene ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (Vali, 2005: 19). Vali'nin de belirttiği gibi, milliyetçi hareketlerin kökenlerine dair tartışmalar, sadece ele alınan milliyetçiliğin doğduğu tarihi belirlemeye yönelik kuru ve skolastik tartışmalar değildir. Bunlar aynı zamanda "milliyetçiliğin siyasi bir özne olarak belirli

bir kimlikle, kendi otoritesini kurmasına ve meşruiyetini sağlamasına yarayan ulusun tarihselliği sorununu gündeme getirir.” (Vali, 2005: 20).

Bu köken arayışının Osmanlı örneğindeki esas yansıması, milliyetçi hareketlere yönelik araştırmalar için karşılaştırmalı çözümlemenin zeminini hazırlayacak ortak bir bağlam olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun göz ardı edilmesi olmuştur. Her bir ulusal tarihyazımında bolca örneği görülebilecek şekilde “Türk boyunduruğu” edebiyatı, kökenleri Osmanlı işgali öncesine dayanan “uluslar”ın, çeşitli öznel ya da nesnel faktörler sonucunda “uyanış”ını resmetmeyi amaçlar. Bu resimde, İmparatorluğun rolü, belirli politikalarla söz konusu uyanışı engellemeye çalışan, zaman zamansa bu politikaların sonucunda uyanışı bizatihi tetikleyen yabancı ve hatta düşman bir siyasi entite olmakla sınırlıdır. Osmanlı sonrası devlet inşası hikâyesi vaaz eden sosyal bilimcilerin ellerinde baskıcı “Türk” imparatorluğu, saldırgan bir şekilde, mefruz Sırp, Arnavut, Bulgar ya da Yunanlıların “doğal” milliyetçi arzularını bastıran bir düşman olarak sunulmuştur (Blumi, 2011: 8).

Söz konusu çalışmaların bir bölümü, ulusal uyanış sürecinde başta aydınlar ve burjuvazi olmak üzere milliyetçi elitlerin rollerine vurgu yaparken, bir bölümü de kitlesel uyanışı mümkün kılan daha yapısal süreçler üzerinde dururlar. Her halükarda ortaya çıkan, milliyetçi projenin meşruluğunu sağlamak üzere, köken tartışmasını mümkün olduğunca geriye çekmektir; zira farklı milliyetçi projelerin birbirlerine karşı meşruiyet mücadelesi verdikleri bir coğrafyada milliyetçi hareketin otantik kökeninin mümkün olduğunca geri çekilmesi, meşruiyetin kuvvetlendirilmesi açısından elzemdir.

Milliyetçilik araştırmalarında köken sorununun bu kadar belirleyici bir nitelik taşımasının milliyetçi teleolojinin inşasında özel bir rolü olmuştur. Zira bir kez karanlık çağların ardından gelen ulusal uyanışın kökenleri tespit edildikten sonra, geriye kalan bu başlangıç noktası ile uyanışın nihai hedefi olan mütekâmil bir milliyetçi hareketin yaratılması ve ulusal bağımsızlık arasında doğrusal bir hat çizmektir. Bu doğrusal hat üzerinde, tabir uygun düşecek olursa, uyuyan deviyandırmaya çalışan öncüler ile onun uyumasını sürdürmeyi amaç edinmiş “düşman” arasındaki, sonucu baştan belli bir mücadele süregider.

Bu noktada, bir anlamda kendisini Osmanlı İmparatorluğu’nun varisi olarak gören Türkiye Cumhuriyeti’ndeki resmi tarihçiliğin de, tersinden de olsa benzer bir anlatıyı beslediğini unutmamak gerekir. Bu anlatıda düşmanlaştırılan, İmparatorluk sathındaki muhalif toplumsal hareketlerdir. İmparatorluğun çeşitli ulus devletlere parçalanması ve müteakip ulus inşa

süreçlerinin ürünü olan travmatik hatıralar, bu hareketlerin benzer şekilde özcü milliyetçilik analizlerine sıkıştırılmasına neden olmuştur. Bu analizlerde -ki aslında pek çoğu birer analiz olmaktan ziyade ideolojik yanı ağır basan anlatılardır- Batı'nın etkisi vurgulanarak, köken tartışması bu kez “uyaniş” yerine “tahrik” ekseninde sürdürülmüştür. Sonuç yine, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tür hareketlerin içinde devindiği bir siyasal bütünlük ve bağlam olmaktan çıkartılmasıdır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun milliyetçi hareketlere dönük algısını yansıtan bu bakış açısı (Boyar, 2007: 49), Cumhuriyet dönemi tarihçiliği tarafından da miras alınmış ve özellikle tarih ders kitaplarında yer alan ve milliyetçi hareketleri, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin etkisi ya da Batılı devletlerin kışkırtmasıyla açıklayan metinler yoluyla popülerleştirmiştir (Adanır, 2006: 32-39).

İster “galip” isterse “mağlup” tarafından yazılmış olsun, tüm bu milliyetçilik anlatılarında teleolojiyi besleyen önemli bir faktör, tarihçilerin sahip oldukları retrospektif bakıştır. Ulusun ya da ulusal uyanışın tarihini kaleme alan kişi, daha önce de belirtildiği gibi bunu, ulus inşa projesinin meşruiyetini savunmak için yapmaktadır. Bir başka deyişle amaç hâsıl olmuş, tarihi yazılan siyasi hareket söz konusu mücadeleden galip ayrılmıştır. Dahası, uluslararası siyasal sistem de egemenliğin meşru kaynağı olarak ulusu gören ve sistemin temel aktörünün ulus-devlet olarak kurgulandığı bir niteliğe bürünmüştür. XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, önce Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rus, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının çöküşü, ardından da İkinci Dünya Savaşı'nı takiben sömürge imparatorluklarının tasfiyesi, ulusun temel meşruiyet kaynağı olduğu bir uluslararası sistem yaratmıştır. Ortaya çıkan bu sonuçtan yola çıkarak tarihçi retrospektif bir bakışla, tarihin bu nihai sonuca doğru akışını tasvir etmeye çalışır. Dolayısıyla, büyük oranda milliyetçi mücadelenin dışındaki daha büyük dünya-tarihsel süreçler bağlamında anlaşılması gereken milliyetçiliklerin başarı öyküleri, kıymeti kendinden menkul bir ulusal anlatıya sıkıştırılır.

Bu tür bir anlatının karşılaştırmalı milliyetçilik çalışmaları için önerebileceği tek çerçeve, söz konusu uyanışı zorlaştıran ya da kolaylaştıran veya kaçınılmaz sonuca doğru ilerleyen akışı hızlandıran ya da yavaşlatan, burjuvazinin görelî gücü ya da dinin etkisi gibi faktörleri kıyaslamaktır. Bu da, “bir makro-fenomen ile ilgili nedensel hipotezleri sınamayı” (Skocpol ve Somers, 1980: 193) hedefleyen karşılaştırmalı çözümleme yerine, tekil fenomenler arasındaki yüzeysel benzerliklere odaklanan bir analogi önermek anlamına gelir.

Birbirlerinden bağımsız “ulusal kimliklerin” ayrı güzergâhlara sahip oldukları fikrine dayanan Osmanlı “ulusları”nın kaçınılmazlığına dair bu yengici (*triumphalist*) tarih karşısında bir karşı-anlatı ortaya koymak, milliyetçi teleolojinin sarsılması yolunda atılacak ilk adım olmalıdır (Blumi, 2011: 2). Hâkimiyeti “altında” yaşayan “etno-ulusal” tebaanın sabit ve özcü bir anlayışla çözümlenmesinin ötesine geçebilmek için Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçi hareketlerin mücadele etmek durumunda kaldıkları bir siyasi aktör olmanın ötesinde, milliyetçiliği de içeren ama ondan çok daha geniş bir alanı kapsayan siyasal süreçlerin içinde devindiği toplumsal bütünlük ve bağlam olarak kavramsallaştırılmalıdır.

Blumi’nin Osmanlı coğrafyasının Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’na kadar İmparatorluğun nihai çöküşünün yarattığı travmayı yaşamamış olduğunu hatırlatması bu açıdan çok önemlidir. Söz konusu travmalara kadar “farklı” inanç, etnisite ve sınıflardan gelen insanlar çoğunlukla bir hayli “karışmış” topluluklarda bir arada yaşamaya devam etmiş ve bu yaşam “doğaya aykırı” olarak değerlendirilmemiştir (Blumi, 2011: 6). Savaşların ve her bir yeni siyasi birimi homojenleştirmeye yönelik kanlı girişimlerin ardından bu tür bir bütünlüğün ve bağlamın ortadan kalkmış olması, hiç var olmadığı anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, Osmanlı devletinin çöküşünden önceki dönem için münhasıran “ulusal” bir tarih yazmayı meşru gösterebilecek hiçbir şey yoktur ve Blumi’nin de önerdiği gibi, bu dönemin karakteristikleri ile Birinci Dünya Savaşı’nın ardından gelen Osmanlı sonrası “modernite” arasında teleolojik olmaktan ziyade izi sürülmesi gereken jenealojik bir bağ bulunmaktadır (Blumi, 2011: 7).

Bu bağların peşine düşen ve milliyetçiliğin boğucu dilinin dışına çıkmaya çalışan yeni bir geç dönem Osmanlı tarihyazımının ufukta görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Belki de ilk ifadesini Arap milliyetçiliğine dair milliyetçi tarihyazımını eleştirerek genel kabul gören klişeleri sarsan Ernest Dawn’ın makalelerinde bulabileceğimiz bu Osmanlı’yı milliyetçilik çözümlmelerine dahil etme yaklaşımı (Dawn 1973), uzun bir süre sonra tarihçiler için bir ilham kaynağı haline gelmiştir. Milliyetçi teleolojiyi sorgulayan bu tarihçiler, imparatorluğun farklı bölgeleri için yeni veriler ve yeni perspektifler ışığında, alternatif tarihsel güzergâhların varlığına dikkat çekmekte ve milliyetçiliğin dönemin kaçınılmaz bir biçimde belirleyici siyasal akımı olduğu önermesini sorgulamaktadırlar.

Arap-Jön Türk ilişkileri üzerine çığır açıcı eseriyle Hasan Kayalı (1997), Suriye’de milliyetçilik ve kitle siyasetini eleştirel bir yaklaşımla ele alan James Gelvin (1998), Batı Balkanlar’daki alternatif moderniteler üzerine yazdığı kitabıyla İsa Blumi (2011), Makedonya

sorununu yeniden tartışmaya açan Mehmet Hacısalihoğlu (2008), Osmanlı Filistin’inde Yahudiler, Araplar ve Türkler arasında II. Meşrutiyet sonrasındaki ilişkileri *Osmanlı Kardeşliği* çerçevesinde inceleyen Michelle Campos (2010), Sefardim Yahudileri arasındaki siyasi yönelimlere odaklanan Julia Phillips Cohen (2012), Osmanlı Rumları’nın farklılaşan siyasi pozisyonlarını gündeme getiren Vangelis Kechriotis (2005, 2007), Ermeni, Arap ve Yahudi topluluklarının II. Meşrutiyet karşısındaki tutumlarını inceleyen Bedross Der Matossian (2008), Güney Marmara’da farklı topluluklar arasındaki etnik şiddet olgusunu ele alan Ryan Gingeras (2009), Kürt milliyetçiliği üzerine alternatif bir tarih okuması öneren Hakan Özoğlu (2004), Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Doğu Anadolu ve Kafkaslar’daki Osmanlı-Rus çekişmesini araştıran Michael Reynolds (2010), Osmanlı yönetimi altında Arnavutluk’u inceleyen George Gawrych (2004), bu tür bir yeni yaklaşımın örnekleri arasında sayılabilirler.

Bu çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu’nda ulus-inşa süreçlerinin nesnesi olacak toplulukların, müstakil birer araştırma konusu olduklarına dair milliyetçi bir öz taşıyan ön kabulü büyük oranda sarsmış bulunmaktadır. Uyanış anından bağımsızlığa uzanan doğrusal bir evrim olarak ulus ve milliyetçilik anlatısı da benzer bir şekilde daha zor savunulabilir bir hal almıştır. Milliyetçiliğin, XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda bireylerin ve daha geniş toplulukların siyasal eylemlerinin temel belirleyeni olduğu iddiasının sorgulanması, milliyetçiliğin ve milliyetçi hareketlerin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis bu tür bir sorgulamanın bize sağlayabileceği şey tam da milliyetçilik olgusunun daha gözle görünür bir hal almasını sağlayarak, milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışlarının altında yatan nedensel mekanizmaların tespit edilebilmesi olacaktır.

Dikkat çekeceği üzere yukarıda zikredilen çalışmalar, Hasan Kayalı ve James Gelvin’in öncü çalışmaları bir kenara bırakılırsa, geçtiğimiz on yıl içinde kaleme alınmışlardır. Bu çalışmaların bir kısmı tekil toplulukların Osmanlı devletiyle olan ilişkilerine yoğunlaşmakta, diğer bir kısmıysa karşılaştırmalı çözümlerden ziyade bölgesel tarihyazımları üzerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla, tarihsel bağlam ve toplumsal-siyasal bütünlük olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden kavramsallaştırılması yolunda şimdiden etkileyici bir birikimle karşı karşıya olsak da, bu birikimin henüz doğrudan karşılaştırmalı milliyetçilik çalışmaları alanına tahvil edilebildiğini söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Böylesi bir tahvil için, milliyetçi teleolojiyi aşmaya yönelik bu çalışmaların ortaya koydukları bulguların ve eleştirel bakış açısının, mutlaka hem milliyetçilik kuramlarına yönelik eleştirel bir okumayla hem de

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda geçirdiği siyasi ve toplumsal dönüşüme dair daha nüanslı bir değerlendirmeye birlikte düşünülmesi gerekmektedir.

Milliyetçilik Kuramları: Olanaklar ve Sorunlar

Milliyetçi teleolojinin beslendiği ikinci kaynak olan milliyetçilik kuramlarının kullanılma biçimine geldiğimizde buradaki sorunun ve sorunun çözümünün, ilk etmene kıyasla çok daha karmaşık olduğunu görürüz.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, milliyetçi tarihyazımına yönelik daha eleştirel bir yaklaşımın yaygınlaşmasıyla birlikte, hem Türkiye'de hem de dışarıda, milliyetçi hareketlerin içsel dinamiklerin ürünü olarak nasıl geliştiklerini açıklayan, birincil kaynaklara dayanan pek çok monografi kaleme alınmaya başlamıştır. Fakat bu çalışmaların en önemli sorunu, milliyetçiliği konu alan kuramsal tartışmalardan bîhaber görünmeleri, haberdar olduklarıdaysa da bunu yalnızca kitabın giriş bölümünde bir vecibeyi yerine getirircesine, bağlam dışı birkaç alıntıyla geçiştirmeleridir. Sonuç, milliyetçi hareketlerin karşılaştırmalı çözümlemeye temel oluşturabilecek kuramsal dayanakların yaratılamaması ve kümülatif bir ilerlemeye tekabül etmeyen sayısız monografidir. Ferdan Ergut kuramla kurulan “parazit ilişki” adını verdiği bu durumu şöyle betimler:

...teoriyle kurulan parazit ilişkinin en açık örnekleri birçok 'tezden çıkma' tarih kitabında görülebilir. Bu kitaplarda kuraldır: İlk bölümlerde, ilgilenilen alanın önde gelen isimlerinin öncü yaklaşımları özetlenerek genel bir teorik çerçeve çizilir (tez danışmanı hocalar bu yüzden vardılar!). Doktora derecesi almanın olmazsa olmaz durumundaki bu bölüm 'halledildikten' sonra, yazar bildiğini okumaya başlar. Artık teorik bölümde anlatılanların -nedense- hiçbir geçerliliği kalmamıştır. Başka bir deyişle yasak savıldıktan sonra teorik konular ana problemin bir parçası olmaktan çıkmıştır. ... çoğu çalışmada bu bölümden sonra adı geçen yazarların çalışmalarına hiçbir göndermede bulunulmaz (Ergut, 2004: 41).

Kuramla tarihsel/ampirik çalışma arasındaki bu “parazit ilişkinin” hiç kuşkusuz tarih ve sosyal bilimler arasındaki “tarihsel” ve disiplinler gerilimden kaynaklandığı söylenebilir. Fakat milliyetçilik örneğinde, bu ilişkiyi teşvik eden bir başka nokta daha vardır: Milliyetçilik kuramlarının bir tarihçi için pek az şey ifade eden karmaşıklığı ve çokluğu. Bu karmaşıklık ve çokluk arasında, farklı milliyetçiliklerin ister karşılaştırmalı, isterse tekil tarihlerini yazmaya kalkışan tarihçi, zamanın ruhuna ve sosyal bilimler alanındaki genel modalara uygun olarak

elindeki materyalle en iyi bağdaştırabileceğini düşündüğü bir ya da birkaç kuramı seçer. Kurama yönelik eleştirel olmayan bu ‘seçmece’ yaklaşım, milliyetçilik kuramlarına içkin olan epistemolojik ve metodolojik sorunların da tartışmaya açılmadan, tarihsel/ampirik çalışmaya aktarılması sonucunu doğurur.

Milliyetçilik kuramlarının ve haiz oldukları çeşitli sorunların ayrıntılı bir tartışması, elbette bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ama yine de, bu makalenin konusunu oluşturan milliyetçi teleolojiyi besleyen sorunlara işaret etmek faydalı olacaktır. Bu sorunların başında, milliyetçilik kuramlarının çok boyutlu bir tarihsel fenomeni, daha doğru bir deyişle birbirlerinden farklı tarihsel fenomenleri açıklamak iddiasında oldukları halde (Maxwell, 2012: 98-99), araştırma nesnelere arasındaki farklılıkları yeterince açık bir şekilde ortaya koyamamış olmaları gelmektedir. Milliyetçilik kuramlarının, araştırma nesnelere karşı çoğulluğu karşısında yeterli hassasiyeti göstermemeleri ve belki de evrensel bir fenomen olarak milliyetçiliği açıklama konusundaki kibirleri, birbirlerinden farklı kuramsal projeksiyonlara ihtiyaç duyan farklı fenomenlerin tek bir kuramsal torbaya doldurulması ile sonuçlanmıştır. Bir dünyayı anlamlandırma biçimi, bir toplumsal hareket ya da bir ulus-devlet inşa projesi olarak milliyetçiliğin bu şekilde kuramsallaştırılmasıysa, bu fenomenlerin ardındaki çoğul nedenselliklerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuş ve farklı fenomenler arasında diyakronik bir ilişki kurarak, ulusun kaçınılmazlığı fikriyatını beslemiştir.

1990’lardaki post-yapısalcı dönüme kadar “milliyetçilik ve uluslar ne zaman ve nasıl gelişmiştir?” ve “neden bu kadar belirleyici olmaya devam etmişlerdir?” gibi sorular etrafından şekillenen, Day ve Thompson tarafından adlandırıldığı şekliyle klasik milliyetçilik kuramları (2004: 42), Hobsbawm ya da Anderson gibi daha inşacı bir pozisyon alanlar bir kenarda tutulursa, ya ulusları gerçek toplumsal entiteler olarak görmüş ya da bu sorunun etrafından dolaşmışlardır. Her kuramcı bu toplumsal entitenin oluşumunda farklı nedensel süreçler aramış; kimi sanayileşmenin ürünü olan kültürel türdeşleşmeyle siyasal birimlerin çakışmasını (Ernest Gellner), kimi iktisat, kültür ve siyaset alanındaki devrimler sonucunda *ethnie*’lerin siyasallaşmasını (Anthony Smith), kimi ulusal pazarların (Miroslav Hroch), kimiye modern devletlerin (Michael Hechter, Charles Tilly) uzun süreli oluşumunu, ulusu yaratan dinamikler olarak görmüştür.

Ulus üyesi olduğu varsayılan bireylerin zihinsel durumlarından bağımsız bir gerçeklik olarak tasavvur eden tüm bu yaklaşımlar karşısında, onun bir toplumsal inşa sürecinin sonucunda

oluşmuş bir yapıntı olduğuna dikkat çeken iki öncü düşünür Benedict Anderson ve Eric Hobsbawm olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi, Anderson ulusun tahayyül edilmiş bir cemaat biçimi olduğunu iddia ederken (Anderson, 1995), Hobsbawm ulusun inşa edilmesinde önemli bir yere sahip olan geleneklerin icat edilmiş niteliğine vurgu yapmış ve ulusu bir toplumsal mühendislik ürünü olarak tarif etmiştir (Hobsbawm, 2005). Anderson'un ulus tanımı artık klasikleşmiştir: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir” (Anderson, 1995: 51).

Hem Anderson hem de Hobsbawm, eleştirilenleri tarafından sık sık araçsalcılıkla eleştirilmişlerdir. Oysa her iki düşünür de, bu tahayyül ya da icat etme pratiğini yalnızca bir sınıfın ya da grubun bilinçli eyleminin ve diğerlerinin eylemsizliğinin sonucu olarak görmezler. Aksine bu süreç, farklı toplumsal sınıf ve gruplar tarafından farklı zaman ve mekânlarda, farklı ihtiyaçlara denk düşecek şekilde deneyimlenmiştir. Dahası, geleneğin icadı ya da ulusun tahayyül edilmesi boş bir kâğıt üzerinde şekillenmez, geçmişten tevarüs edilen malzemelerin kullanılmasını gerektirir. Ulus, bir kez ortaya çıkıp sabitlik kazanan bir toplumsal entiteden ziyade, üyelerinin sürekli onu tahayyül etmesine muhtaç olan ideolojik bir süreç, bir oluşumdur. Milliyetçilik ise her şeyden önce bu sürece karakterini veren ideolojik salgıdır.

Bu açıdan bakıldığında ulusun “neden” var olduğu ya da daha doğru bir deyişle “neden” tahayyül edildiği sorusu anlamsızlaşır. Çünkü bu tür bir tahayyül etme ulus oluşumunda yer alan farklı bireyler, gruplar ve sınıflar için farklı ihtiyaçlara denk düşmekte ve farklı işlevler yerine getirmektedir. Bu nedenle “ulus neden var?” sorusuna verilecek yanıt ya da yanıtlar, bu ihtiyaç ya da işlevlere odaklanacak ve işlevselcilik tuzağından kurtulamayacaktır. Örneğin, kimileri bireylerin istikrarlı bir toplumsal gruba aidiyet ihtiyaçlarını neden gösterecek, kimileri devletin meşruiyet sorununun çözümüne odaklanacak, başkaları ise burjuvazinin sınıfsal tahakkümünü perdeleme çabalarına dikkat çekecektir. Oysa ulus, modern toplumda hiyerarşik bir nedensellik tespitine izin vermeyecek kadar karmaşık süreçlerin sonucunda ve bambaşka işlevlere karşılık düşecek şekilde tahayyül edilir.

Sosyal bilimcilerin sorması ve yanıt araması gereken esas sorularsa “ulusun hangi yeni koşullar altında tahayyül edilebilir olduğu” ve “nasıl tahayyül edildiği ya da tahayyül edilmesinin nasıl sağlandığı” olmalıdır. Örneğin Benedict Anderson, ulusu hayal etmenin ancak her üçü de son derece eski ve insanların zihinleri üzerindeki hükmü aksiyom mertebesinde olan üç kültürel

tasarımın etkilerini yitirmesi ile mümkün olduğunu savunur. Bunlar, kutsal yazı dillerinin ontolojik hakikate ulaşmakta ayrıcalıklı oldukları fikri, toplumların kozmolojik bir buyruktan ötürü hükmeden otoritelerin altında örgütlendiği inancı ve kozmoloji ile tarihi ayırt edilmez, dünyanın ve insanın köklerini ise özdeş kılan zaman tasarımıdır (Anderson, 1995: 51). Ulusun tahayyül edilmesini mümkün kılan ya da bu tür bir tahayyül etme biçiminin yaygınlaşmasını sağlayan nedenlere modern devletin, kapitalizmin, bütünleşmiş ticari ağların, matbaa kapitalizminin doğuşu gibi başkaları da eklenebilir. Bütün bu etkenler, ulusun ya da milliyetçiliğin doğuşuna “neden olan” değil, bunu mümkün kılan tarihsel süreçler olarak okunmalıdır.

Cevap bekleyen ikinci soruysa tahayyül etme sürecinin pratikte ne tür toplumsal süreçler sonucunda ve nasıl şekillendiğidir. Milliyetçi ideoloji kendiliğinden ulusun bir cemaat olarak tahayyül edilmesini sağlamaz. Her şeyden önce bu ideolojinin taşıyıcılığını yapan toplumsal kesimlerin, diğerlerini de sürece eklememesini sağlayacak şekilde devlet iktidarına ve devletin ideolojik aygıtlarına sahip olması gerekir. Ulusun sürekli tahayyülü ya da ulus oluşumu ancak böyle garanti altına alınabilir. Eğer bu sahipliği kerteriz noktası olarak alırsak, ulus oluşumunda iki farklı toplumsal süreç öne çıkar. Gelişimlerinin bir aşamasında iktidarı ve devletin ideolojik aygıtlarının sahipliğini hedefleyen milliyetçi hareketler ve bunların elde edilmesiyle birlikte devlet eliyle yürütülen ulus-inşa süreçleri (Calhoun, 2007: 8).

Anthony Smith’in de vurguladığı gibi, bu iki farklı toplumsal süreç analitik olarak birbirinden ayrıştırılarak çözümlenmelidir (Smith, 1983: 6). Her iki süreci de bir ve aynı şeymiş gibi ele alan kuramsal girişimler başarısızlığa mahkûmdur. Farklı toplumsal sınıf ve grupların süreçlerle ilişkileri farklı örüntülere sahip olduğu gibi, her iki sürecin ardındaki düzenli nedensellikler de birbirinden farklılık gösterir. Bu nedenle milliyetçiliği sanki tekil bir fenomenmiş gibi açıklama iddiasındaki kuramsal modellere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Milliyetçilik bir doktrin, bu doktrinden beslenen bir ideoloji ve bu ideoloji tarafından şekillendirilen bir toplumsal süreç, bir toplumsal hareket ya da ulus-inşa projesidir. Bu nedenle Calhoun’un şu sözlerine kulak vermekte fayda vardır:

Milliyetçilik bunca farklı akımın, kültürel örüntünün, devlet politikasının ya da kısmen milliyetçilik retoriğinin biçim verdiği diğer projelerin her birini anlamak şöyle dursun, tek bir kuramın açıklayamayacağı kadar çok şey hakkında bir konuşma retoriğidir. Bununla kastedilen, kurama ihtiyaç olmadığı değil; ondan ziyade milliyetçiliği çoğulluğu içinde kavramanın çoğul kuramlar gerektirdiğidir. ‘Milliyetçi hareketler niçin dalgalar

halinde gelir gibi görünüyor?’ sorusunu cevaplamak için, ‘Milliyetçi ideoloji niçin cinsellik ve toplumsal cinsiyet ile bağlantılıdır?’ sorusundan farklı bir kuram lazımdır. (Calhoun, 2007: 11).

Bu vurgu John Hall’un evrensel bir milliyetçilik kuramı üretmenin imkânsızlığı iddiasına denk düşmez. Hall, dünyada birbirinden çok farklı milliyetçilik türleri olduğunu, partikülarizme savrulmadan, çeşitli ideal tiplerin ortaya çıkartılması ve bunlara göre kuramlar geliştirilmesini önerir (Hall, 1995: 8). Oysa Calhoun’un, bu makalede de paylaşılan önermesi, bir fenomenin farklı biçimlerini açıklamak için değil, farklı fenomenleri açıklamak için farklı kuramlara ihtiyaç duyduğumuz şeklindedir. Genel teori-yerel teori ikilemine düşmeden araştırma nesnesini oluşturan fenomenin belirlenmesi ve buna göre kuram ya da modeller seçilmesi gerekir. Bu, gerek tekil gerekse karşılaştırmalı milliyetçilik çalışmalarında, teleolojik yaklaşımdan kaçınılması açısından hayati önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, hangi kuramın kullanılacağına dair sorun, araştırma nesnesini oluşturan fenomenin belirlenmesiyle de nihai olarak çözülmez. Çünkü milliyetçilik farklı toplumsal gruplar ve sınıflar arasında eşitsiz gelişen bir toplumsal süreçtir. Hroch’un milliyetçi hareketlere dair üç evreli şemasının da bize hatırlattığı gibi (Hroch, 1985: 196), milliyetçi ideolojinin ortaya çıkışı, siyasallaşması, kitleselleşmesi ve başarıya ulaşması, aynı sürecin evrelerini oluştursa da farklı dinamiklere bağlıdır, zamana ve mekâna göre çeşitlilik gösterir. Klasik milliyetçilik kuramlarının hiçbiri tek başına bu parçalı süreci açıklayabilecek bir model geliştirememiştir. Dolayısıyla, farklı kuramsal yaklaşımların ve modellerin milliyetçi hareketlerin tarihsel bütünlüğü içinde açıklanmasında bir arada kullanılması gerekmektedir.

Bu noktada Jaffrelot’un önerisi, entegre bir kuram oluşturmaktır (Jaffrelot, 2005: 47). Buna göre, milliyetçi hareketlerin ideoloji oluşumu ve kitleselleşme gibi farklı aşamaları farklı kuramların birbirine eklemlenmesiyle anlaşılabilir. Elimizdeki kuram ve modellerin zayıf ve güçlü yanları göz önünde bulundurulduğunda, Roger’in araştırma problemi tarafından belirlenen kombinasyonlara gitme önerisi daha anlamlı gözükmektedir (Roger, 2008). Her örnekte kullanılacak sabit bir entegre model arayışından ziyade, araştırma probleminin özgüllüklerine duyarlı, esnek bir kombinasyon arayışı tarihsel özgüllük ve evrenselliklerin kavranması açısından daha elverişlidir. Aynı zamanda bu tür bir kombinasyon olanağı, milliyetçilik çalışmalarının en hassas noktasını oluşturan çoğul bir nedensellik kavrayışı açısından da elzemdir.

Milliyetçiliğe dönük her kuramsallaştırma denemesi, aslında bir nedensellik mekanizması belirleme çabasından türemiştir. Özkırımlı'nın (2000) modernist kuramları kendi içinde sınıflandırırken kullandığı ölçütün de gösterdiği gibi, farklı milliyetçilik kuramcıları, milliyetçiliğin temelinde yatan nedenleri ortaya çıkarmaya çalışmışlar ve hemen hepsi şu ya da bu nedensel mekanizmaya -siyasete, iktisadi dönüşüme, kültürel homojenleşmeye, modern devlete vb.- ağırlık veren açıklamalar getirmişlerdir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi pek az kuramcı çoğul bir nedensellik kavrayışı geliştirebilmiştir.

Milliyetçi hareketler farklı toplumsal süreçlerin eklemlenmesi sonucunda vücuda gelirler ve bu nedenle tek bir nedene bağlı olarak anlaşılacak kadar karmaşık olgulardır. Milliyetçi hareketlerin yalnız doğuşları değil, gelişmeleri ve başarıya ulaşmaları da zamana ve mekâna göre değişen ya da ağırlık kazanıp kaybeden nedensel mekanizmaların sonucudur. James Rule'un olumsuzluk anlayışı bu mekanizmaları tespit edebilmek için anlamlı bir temel oluşturur. Olumsuzluk, genellikle tesadüflüğe işaret eden ve belirlenimin olmadığını ifade eden bir terim olarak kullanılmasına karşın, aslında, karmaşık bir belirleme ilişkisinin varlığını gösterir. Toplumsal süreç ve yapıların olumsuzlukları onların belirlenmedikleri anlamına gelmez, aksine oluşumlarında birbirlerine tutunan farklı toplumsal vektörlerin karşılıklı bağımlılık ve ilişkiliselliklerinin belirleyici olduğuna işaret eder (Rule, 1997: 204). Her bir örnekte bu vektörlerin farklı konfigürasyonları, ortaya çıkan toplumsal sürece –bu makalede ele alındığı şekliyle milliyetçi hareketlere- şekil verir. Milliyetçi hareketleri kuramsal olarak açıklamak isteyen tarihçi ya da sosyal bilimci bu farklı konfigürasyonlardaki düzenlilikler ve farklılaşmalar üzerinde durmalı, nedensel mekanizmaların çoğulluğunu göz ardı etmemelidir.

Charles Tilly'nin de belirttiği gibi, “tarihin düzenlilikleri, geniş ölçekte art arda yinelenen diziler, birbirinin kopyası olan yapılar veya tekrarlanan yönelimler halinde ortaya çıkmaz; birbirine yakın koşullar arasında bağlantı sağlayan nedensel mekanizmalar içinde oluşur.” (Tilly, 2005: 25). Nedensel düzenlilikleri ve farklılaşmayı kavramak bu nedenle ancak farklı örneklerin derinine inen karşılaştırmalı çalışmalar sayesinde mümkündür. Bu nedenle milliyetçi hareketlerin incelenmesinde karşılaştırmalı makro-tarihsel çözümleme ya da tarihsel sosyoloji önemli olanaklar sağlar. Yine Tilly'nin (1984) deyişiyle “büyük yapılar, geniş süreçler ve devasa karşılaştırmalar”ın peşine düşen tarihsel sosyolojik bir yaklaşım sayesinde, tikellikleri aşan bir nedensellik kavrayışı geliştirebilen, aynı zamanda evrenselliğin getirdiği indirgemecilik tuzağından kaçınmaya da olanak sağlayan modeller kurulması mümkün hale gelir.

Farklı vektörlerin bir arada tutularak oluşturdukları konfigürasyonlar, milliyetçi hareketler örneğinde, daha geniş bir toplumsal dönüşümün içinde anlaşılabilirler. Uzun XIX. yüzyıla damgasını vuran bu büyük dönüşüm, temelde farklı toplumsal coğrafyaların dünya kapitalist sistemine eşitsiz eklenmesi ve modern devletin yine eşitsiz gelişen bir süreç sonucunda evrenselleşmesidir (Mann, 1995: 192). Nairn (1997) ve Hecter (1975) gibi kimi Marksist yazarlar eşitsiz gelişmenin iktisadi boyutunun altını çizmiş olsalar da, eşitsiz gelişme, siyaset, ideoloji ve kültür gibi toplumsal yaşamın diğer veçhelerinin anlaşılması açısından da elzem bir mefhumdur (Hearn, 2006: 231). Tarihsel sosyolojik bir yaklaşım, bu mefhumun milliyetçilik çalışmalarının omurgasına çakılması açısından da önemlidir. Zira tarihsel sosyoloji, her şeyden önce eşitsiz ve bileşik gelişimin kuramsallaştırılması girişimidir (Açıkel, 2009: 158).

Bununla birlikte, milliyetçilik çalışmalarına tarihsel sosyolojik bir perspektifle yaklaşılması her zaman milliyetçi teleolojiden kaçınılmasını sağlamaz. Yukarıda da değinildiği gibi, modern çağın iki büyük toplumsal dönüşümünün, yani kapitalizmin gelişmesi ile modern devletin doğuşunun milliyetçilikle ilişkisi aşikârdır. Bu iki dönüşümü anlama çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilecek tarihsel sosyoloji disiplini içindeki çalışmalar, toplumsal bütünlüğü kurgulayış biçimleri ve nedensellik kavrayışları itibarıyla, yine işlevselci ve teleolojik çıkarımlara cevaz verebilirler. Özellikle Ellen M. Wood'un burjuva paradigması olarak adlandırdığı (1991: 6), bu ikili dönüşümü burjuvazinin bilinçli eylemleri üzerinden açıklayan bir perspektif (önemli eleştiriler için bkz. Comninel, 1987; Halperin, 2004; Mayers, 1981; Teschke, 2003) ile tarihsel sosyoloji geleneği içinde önemli bir ağırlığa sahip yeni-Weberci ve yeni-devletçi kuramlar bu tür çıkarımlara imkân sağlayan kuramsal temeller sunarlar.

Burada söz konusu perspektifleri ayrıntılı bir şekilde ele alma imkânımız olmasa da, karşılaştırmalı milliyetçilik çalışmaları açısından önemli ve Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de sık sık referans verilen iki ismi bu açıdan örnek olarak gösterebiliriz. Çalışmalarının *Social Preconditions of National Revival in Europe* adıyla derleme bir kitap olarak İngilizceye çevrilmesiyle, en fazla atıfta bulunulan Marksist milliyetçilik kuramcılarında biri haline gelen (Özkırımlı, 2000: 156) Çek tarihçi Miroslav Hroch'un, milliyetçi hareketler için önerdiği üç aşamalı gelişim kuramı yaygın kabul görmüştür. Fakat, Hroch'un analizine içkin olan "burjuva paradigması", yani ulus oluşumlarını ve milliyetçi hareketleri burjuva sınıf formasyonunun ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmişliği üzerinden açıklama çabası ve milliyetçi hareketlerin gelişmesinde burjuvaziye biçtiği rol, kuramında önemli bir zafiyete neden olmaktadır. Bu zafiyet

nedeniyle, Hroch'un pek çok açıdan işlevsel olan meşhur "A-B-C" dönemlendirmesi, milliyetçi teleolojiyi besleyen bir içerik kazanabilir. Ulus fikrinin oluşumundan kitlesel mücadele yoluyla bağımsızlığın kazanılmasına kadar giden süreç, yalnızca burjuva toplumunun ihtiyaçları ya da burjuvazinin bilinçli eylemleri üzerinden açıklandığında, kapitalizmin gelişimine odaklanan bir teleolojik yaklaşımın temelleri atılmış olur.

Benzer şekilde, Michael Hechter'in milliyetçi hareketlerin doğuşunda, modern devletle birlikte gündeme gelen dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçiş sürecine belirleyicilik atfeden çalışması da, bu geçiş sürecinin temel aktörü olarak toplumdan ayrılmış aşkın bir özne olan devleti görmesiyle milliyetçi teleolojinin yeniden üretilmesine kapı aralar (2001). Bir yandan milliyetçilik fenomenini devletlerin doğrudan yönetime geçişleri gibi tekil bir nedene bağlama çalışması, diğer yandansa modern devlet oluşumunu tamamen işlevselci bir yaklaşımla açıklaması, Hechter'in milliyetçilik ile tarihsel sosyoloji arasında kurduğu ilişkiyi milliyetçi teleolojiye açık hale getirir. Her iki yazarın da ulusu, milliyetçiliği önceleyen bir tarihsel gerçeklik olarak görmelerinin teleolojik okumalar yapmaları üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu iki örnekte de gördüğümüz gibi tarihsel sosyolojik yaklaşımlarla milliyetçilik kuramlarını bir araya getirmeye, daha doğru bir deyişle tarihsel sosyolojik bir milliyetçilik çözümlemesi geliştirmeye yönelik her girişim, milliyetçi teleolojini aşılması sonucunu doğurmamaktadır. Bunun için gerekli olan, yukarıda ihtiyacı belirtilen daha eklettik ve çoğul nedensellikleri gözetken milliyetçilik kuramları ile "özne-yapı sorunsalına dair maddeci ve çeşitli düzeylerde ilişkisel bir yaklaşım geliştiren); problem-merkezli bir araştırma stratejisine sahip (olan); nedensel açıklamalar ortaya koymayı hedefleyen); karşılaştırma yaparak düzenlilik ve farklılıkları bulmaya çalış(an) ve siyasal kerteyi en az yapısal koşullar kadar önemseyen)" bir tarihsel sosyolojik perspektifin buluşturulmasıdır (Ergüt ve Uysal, 2007: 11-13).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçi Hareketler: Hâkim Paradigmaların Ötesi

Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda, milliyetçi teleolojiyi besleyen bir diğer etmen olarak, bu tür bir tarihsel sosyolojik perspektifin henüz milliyetçilik çalışmalarıyla buluşturulamamış olduğu ileri sürülebilir. Hem tekil milliyetçi hareketler üzerine kaleme alınan monografiler hem de sayıları az da olsa aşağıda kısaca değinme olanağı bulacağımız kimi

karşılaştırmalı çözümleme denemeleri, büyük oranda, Osmanlı-Cumhuriyet tarihyazımına damgasını vuran hâkim paradigmaların etkilerini taşımaktadır.

Her biri sosyal bilimler üzerinde küçümsenemeyecek etkiler yaratmış üç paradigmatik değişim, Osmanlı tarihyazımında da birbirinden farklı üç dalgaya kaynaklık etmiştir. Cem Emrence'nin (2008a: 290), modernleşme paradigması, yapısalcı makro analizler ve post-yapısalcıktan beslenen yaklaşımlar olarak adlandırdığı bu üç dalga, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda geçirdiği dönüşüme bir "temel özellik" atfeden ve dönüşümün hikâyesini bu temel özellik etrafında ören birer büyük anlatıya sahiptir. Emrence'nin de dile getirdiği gibi söz konusu temel özellik arayışı, bu dalgaların büyük oranda tekil-nedenselliğe dayanan açıklamalar getirmesine neden olmuş (Emrence, 2008b: 1-3) ve hem uzamsal hem de zamansal olarak Osmanlı dönüşümünün haiz olduğu farklı veçhelerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kolonyalizmin çöküşüne eşlik eden yeni ulus devletlerin yaratılması süreçlerini Batı yanlısı bir mecrada "yönetme" çabalarının kuramsal alt yapısını oluşturmak üzere geliştirilmiş olan modernleşme paradigması, en verimli alanlarından birisini hiç kuşkusuz kolonyal bir geçmişe sahip olmamış ve bu anlamda uzun ve evrimsel bir modernleşme süreci yaşamış Osmanlı örneğinde bulmuştur. Söz konusu paradigma, yapısal-işlevselci sosyoloji ile Weber temelli bir tarih okumasının eklemlenmesi üzerine kurulu bir modernleşme anlatısı inşa etmiştir. Geleneksel ve modern toplum arasındaki karşıtıktan yola çıkan bu anlatı, birincisinden ikincisine geçişi lineer ve asıl failin seçkinler olduğu bir süreç olarak açıklamış ve kendi iç dinamiklerindeki zayıflıklar nedeniyle Batı'nınkine benzer bir otantik dönüşüm yaşayamamış "diğer" toplumların, Batı'nın geliştirdiği kurum ve kültürlerin ithali vasıtasıyla modernleşebileceğini savunmuştur. Bu paradigma çerçevesinden bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun hikayesi, varlığını sürdürebilmek için Batı karşısındaki zayıflığından kurtulmayı amaç edinmiş bir grup bürokrat-seçkinin toplumu yukarıdan aşağıya Batı normlarında ıslah etme çabaları olarak karşımıza çıkar. Bu bir rasyonelleşme, bürokratikleşme ve kültürleşme sürecidir ve bu anlamda modernleşmenin temel taşıyıcısı da yapılan reformlardır. Anlatı bir kez bu tür bir çizgi üzerine inşa edildiğinde, modernleşmenin doğurduğu toplumsal ve siyasi gerilimler de gelenek-modernite karşıtlığı temelinde açıklanmaya çalışılır. Bu gerilimlerin en önemlilerinden olan milliyetçilik de, taşıyıcı öznesi ister bürokrasi isterse burjuvazi olsun modernleşmenin kaçınılmaz sonuçlarına bağlı bir teleoloji içinde okunur.

Osmanlı tarihyazımının, sosyal bilimlerdeki paradigmatik dönüşlerden etkilenen ikinci büyük dalgası, aslında modernleşme paradigmasının eleştirisi üzerine inşa edilmiş olan “bağımlılık okulu” ve onun kuramsal bir türevi olarak görülebilecek “dünya-sistemi” yaklaşımlarının etkisinde ortaya çıkmıştır. Bu dalga, Osmanlı’nın az gelişmişliği üzerine odaklanan ve varlığını büyük oranda 1960-1980 arasının Türkiye tartışmalarına borçlu olan yarı akademik tartışmaların mirası üzerinde şekillense de, kuramsal açıdan en gelişkin ifadesini doğrudan dünya-sistemci literatürün ilgi alanını Osmanlı İmparatorluğu’nu da içine alacak şekilde genişletmesiyle bulmuştur. Çağlar Keyder, Hurcihan İslamoğlu-İnan, Şevket Pamuk, Reşat Kasaba gibi yazarların Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya-sistemine bir çevre ülke olarak eklenmesi üzerine kaleme aldıkları çalışmalar, dünya-sistemciliğin kendi kuramsal tutarsızlık ve yetersizlikleri ile maluldürler. Dahası, bu yetersizlikler karşısında kuramlarını revize etmeye yönelik girişimleri sırasında modernleşme paradigmasının kuramsal ön kabullerine başvurdukları oranda, devlet toplum karşıtlığı ile süreklilik tezlerini de tahkim ettikleri söylenebilir. Osmanlı-Cumhuriyet tarihyazımının bu ikinci dalgası, milliyetçilik de dâhil olmak üzere siyasi süreçleri, dünya kapitalizmine eklenme sürecinin kaçınılmazlık ve gerekliliklerine indirgediği oranda teleolojik bir bakış açısının yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Üçüncü dalgayısa post-yapısalcılığın sosyal bilimlerdeki köklü etkiler yarattığı 1990’ların ardından gelmiş ve esas olarak post-kolonyal ve maduniyet çalışmalarından beslenerek, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kolonyal pratiklere odaklanmıştır. Bu yaklaşımın temel tezi, seçkinler ya da muktedirler ve onların devlet eliyle inşa ettikleri iktidar pratikleriyle madunlar arasındaki çatışma ve müzakereye dayalı ilişkilerin Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıldaki serüvenine şekil verdiğidir. Bu anlamda, hem merkezden dayatılan reformların hem de dünya kapitalizmine eşitsiz eklenme sürecinin içinde devindiği bağlam, merkezî devletle farklı toplumsal coğrafyalar arasındaki kolonyal pratiklerdir. Bu pratikler, toplumun daha “okunur” kılınmasını (Scott, 2008) ve farklılıkları düzleyecek bir emperyal kimliğin yaratılmasını hedef almış ve buna uygun bir “vazife-i temdin” ya da *mission civilisatrice a la turca* eşliğinde Tanzimat’tan Cumhuriyete uzanan bir süreklilik içinde Osmanlı toplumuna şekil vermiştir. Devlet-toplum çatışmasına yapılan vurgunun yerini muktedirler-madunlar çatışmasına ya da kültürel merkez-çevrenin yerini kolonyal merkez-çevreye bırakmış olması, Batılılaşmaya yönelik reformlarsa, kolonyal iktidar pratikleriyle yer değiştirmesi ve milliyetçiliği de içerecek şekilde

toplumsal çatışma ve işbirliği süreçlerinin bu pratiklerle ilişkilendirilmesi, söz konusu teleolojiyi tahkim edici bir özellik arz etmiştir.

Her üç paradigmanın kendi içlerinde eleştirisi mümkündür ve bu bahiste hayli gelişkin bir literatür bulunmaktadır. Özellikle modernleşme ve dünya-sistemi paradigmaları, hem genel olarak hem de Osmanlı dönüşümü özelinde açıklayıcılık iddialarını sürdürmeyecek ölçüde eleştirilmiş ve kendilerini yenileme çabaları da büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Post-yapısalcı yaklaşımlarsa, etkilerini bir ölçüde sürdürmekte ve Osmanlı tarihyazımın kıyılarını dövmeye devam etmektedir. Fakat bu ilk iki dalganın çoktan çekilmiş, üçüncüsününse bir vade sonra benzer bir kaderle karşılaşacak olması, bu paradigmanın önemini azaltmamaktadır. Zira her üç dalga da Osmanlı dönüşümüne ve tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketlere dair çalışmaların dayandıkları ön kabulleri belirlemiş ve bu anlamda derin izler bırakmışlardır. Bu izlerin en önemlilerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşümü söz konusu olduğunda süreklilik kopuş diyalektiğinde çubuğun süreklilik lehine neredeyse kırılma yaratacak ölçüde bükülmesi, diğeri ise büyük oranda Osmanlı'nın istisnailiği ya da kendine özgülüğü üzerinde şekillenen devlet-toplum karşıtlığı ya da dönüşümün faili olarak özerk ve güçlü devlet algısıdır.

Söz konusu izleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin doğuşu ve gelişimini tarihsel sosyolojik bir perspektifle ve karşılaştırmalı bir biçimde ele almaya çalışan az sayıdaki çalışmada görmek mümkündür. Bu bağlamda, Kemal Karpat'ın ilk olarak 1973'de ABD'de bir kitapçık olarak yayımlanan *An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes. From Millets to Nations* başlıklı çalışması ile Çağlar Keyder'in Barkey ve von Hagen tarafından derlenen *After Empire* isimli kitap için 1997'de kaleme aldığı, "The Ottoman Empire" ismini taşıyan makalesi üzerinde durulmaya değerdir.¹ İlki modernleşme paradigmasının, ikincisiyse dünya-sistemciliğin Türkiye'deki önemli temsilcileri arasında sayılabilecek olan bu iki isim, milliyetçi tarihyazımlarının ötesine geçebilecek tarihsel sosyolojik modeller önermelerine ve İmparatorluk sathındaki farklı milliyetçiliklere dair karşılaştırmalı bir analiz geliştirmelerine rağmen, modellerine içkin olan ön kabuller nedeniyle, milliyetçi teleolojiyi bütünüyle aşamamışlardır.

Kemal Karpat'ın 1973 tarihli hayli erken çalışması, milliyetçiliği ortaçağdaki toplumsal ve iktisadi yapıların ve dini cemaatlerin çöküşü ile Balkanlar ve Orta Doğu'daki uzun bir zamana yayılmış yapısal ve psikolojik dönüşümlerin siyasi sonuçları temelinde inceler(1973: 6). Osmanlı

eski rejiminin çöküşüne eşlik eden toplumsal farklılaşma ve ticarete dayalı orta sınıfların ortaya çıkışı, gayrimüslim topluluklar arasında milliyetçiliğin yükselişiyle sonuçlanmıştır (1973: 60, 80). Müslümanlar arasında milliyetçilikse, kendisini yerelcilik olarak gösteren yeni gelişen Müslüman burjuvazinin öncülüğündeki bir ilk evrenin ardından, Osmanlı Devleti'nin merkezileştirici ve Türkleştirici politikaları nedeniyle bağımsızlık talep eden milliyetçiliklere evrilmiştir (1973: 116). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları, ilk önce Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasındaki bölünmeyi derinleştirerek, daha sonraysa Müslüman unsurları Türk unsur karşısında politize ederek milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Çağlar Keyder'in önerdiği modelse, hem kuramsal olarak daha tutarlı olsa hem de milliyetçi teleoloji karşısında daha fazla farkındalık gösterse de Karpat'ınkiyle önemli benzerlikler sergilemektedir. İmparatorluğun sahip olduğu pre-kapitalist öz ile XVIII. yüzyılın ticarileşemeye dayanan kapitalist gelişmesi, İmparatorluk'ta ayrılıkçı milliyetçiliğin temelini oluşturur (1997: 32). Özellikle Avrupa'daki topraklarında genişleyen kapitalist ilişkiler karşısında İmparatorluğun bu ilişkilerin ihtiyaç duyduğu reformları zamanında gerçekleştirememesi, Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçiliklerini doğurmuştur (1997: 33). Asya'daki topraklarda ise milliyetçilik, reformların gecikmesinden ziyade, XIX. yüzyılın sonuna doğru özellikle merkezileşme yönünde hız kazanmasından kaynaklanmıştır. Merkezileşmeye eşlik eden yeni tip Türk milliyetçiliği, Ermeni milliyetçiliğini güçlendirmiş, Arap, Arnavut ve Kürt milliyetçiliklerinin de siyaset sahnesine çıkmasına neden olmuştur (1997: 41).

Bu kısa özetlerden de görüleceği üzere, Keyder ve Karpat'ın yaklaşımları, milliyetçiliğin doğuşu ile makalenin bir önceki bölümünde altı çizilen iki temel dönüşüm, yani kapitalizmin gelişimi ile modern devlet oluşumu arasında kurulan dolaylı neden-sonuç ilişkisine örnek teşkil ederler. Her iki yaklaşımda da milliyetçiliğin gelişimi, önce kapitalizmin ardından da buna koşut olarak modern devletin gelişiminin ürünü olan toplumsal sınıfların, yani burjuvazi ve bürokrasinin faili olduğu bir süreç olarak tarif edilir. Yine her iki yaklaşım da kapitalist gelişim-modern devlet ilişkisi çerçevesinde siyasal alanın yeniden örgütlenmesini, yani reformları devlet-toplum ikiliği çerçevesinde kurgular. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda reform, farklı toplumsal sınıfsal ve siyasal mücadeleler sonucunda şekillenen bir siyasal süreçten ziyade, devlet seçkinlerinin, kapitalist gelişim ve milliyetçilik karşısında verdiği yanıtlar biçiminde tasavvur edilir. Son olaraksa, kapitalist gelişim ve modern devlet oluşumu, her iki çözümlemeye de

değişmez bir öze sahip, lineer süreçler olarak ele alınır. Bu bakımdan, her iki sürecin de milliyetçi hareketler üzerindeki etkilerinin şiddeti ve zamanlaması nitel değil nicel bir sorundur.

Karpat'ın ve Keyder'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketleri yaratan nedensel mekanizmalara yönelik hipotezlerini tarihsel araştırmayla sınamak yerine, daha genel ve tanımlı yapılmamış bir milliyetçilik fenomenini, varlığı veri alınan başka iki tarihsel fenomenle ilişkilendirmeyi tercih etmeleri, milliyetçi teleolojiden bütünüyle kurtulamamalarına neden olmuştur.

Sonuç

Mahoney ve Rueschemayer, karşılaştırmalı tarihsel çözümleme geleneği içinde yer alan araştırmacıların nedensel çözümlemeye yönelik ortak bir ilgiyle zaman içinde ilerleyen süreçlere dair bir vurgu paylaştıklarını ve sistematik ve bağlam içine yerleştirilmiş karşılaştırmaya başvurduklarını belirtir (2003: 10). Bununla birlikte Skocpol ve Somers'in öne sürdüğü gibi karşılaştırmalı tarih yönteminin kullanılmasında üç temel mantık ayırt edilebilir (1980: 175). Bunlardan "kuramın paralel sergilenmesi" adını taşıyan ilki, okuyucuyu, açık bir şekilde resmedilen bir hipotez ya da kuramın, birbiriyle ilişkili bir dizi tarihsel güzergâha uygulandığında verimli sonuçlar ürettiğine ikna etmeye çalışır (1980: 176). "Bağlamın zıtlığı" olarak tarif edilebilecek ikinci mantıksa, birbirlerinden farklı olduğuna inanılan vakalar arasındaki zıtlıkları göstermeyi ve her bir vakanın tarihsel özgüllüğünü yakalamayı amaçlar (1980: 180). Karşılaştırmalı tarihsel çözümlemenin üçüncü mantığıysa, tarihçilerin bir makro-fenomenle ilgili nedensel önermelerini sınamalarına imkân veren, "makro-nedensel çözümleme"dir (1980: 182).

Karşılaştırmalı çözümlemenin bu üçüncü mantığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketlerin ardındaki çoğul nedenselliklerin ortaya çıkarılması açısından önemli bir yöntemsel fırsat sunmaktadır. Sabit bir fenomenin farklı tezahürleri olmaktan ziyade, her biri başlı başına kendi nedensel mekanizmalarına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi toplumsal hareketler, ancak bu mekanizmaların karşılaştırmalı bir çözümlemesi yoluyla tarihsel bağlamına oturtulabilir ve böylece milliyetçi teleolojinin kaynaklık ettiği işlevsel ve tek nedene dayanan açıklamaların ötesine geçilebilir. Benzer şekilde nedensel mekanizmalar arasındaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya konması, söz konusu milliyetçi hareketlerin gayrimüslim-müslüman ya da Avrupa-Asya tipi milliyetçilikler şeklinde dikotomik bir şekilde sınıflandırılması yerine, çoğul bir varyasyon arayışına kapı aralayabilir.

Bununla birlikte milliyetçi teleolojinin aşılması için, sadece karşılaştırmalı tarihsel çözümleme yöntemine başvurulması yeterli değildir. Çünkü bu yöntem, her halükarda araştırma nesnesinin içinde hareket edeceği bir bağlama ve araştırma sonucunda sınanacak hipotezlere ihtiyaç duyar. Bu makalede öne sürüldüğü üzere, bu bağlam ve hipotezler, büyük oranda, bizatihi milliyetçi teleolojinin etkisindeki kaynaklardan sağlanmaktadır. Bu nedenle “makro-nedensel çözümle yöntemi”ne başvurulmadan önce yapılması gereken, milliyetçi teleolojiyi aşacak bir bağlamın oluşturulması ve hipotezlerin ortaya atılmasıdır.

Bu çerçevede, XX. yüzyıl boyunca hakimiyetini sürdüren milliyetçi tarihyazımının doğrudan ya da dolaylı etkilerini silmek için, Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçi hareketler de dâhil olmak üzere farklı siyasi yapı ve süreçlerin içinde devindiği bir tarihsel/toplumsal bütünlük olarak kurgulanmalıdır. Osmanlı tarihini yapan özne olarak Osmanlı halklarının bu bütünlükle kurduğu ilişkilerin ve bu ilişkiler çerçevesinde edindikleri kimliklerin çoğulluğu, tekil nedenselliğe dayanan açıklamaların yetersizliğini ortaya koyacak en önemli faktördür.

Karşılaştırmalı çözümleme için araştırma nesnesinin doğru bir şekilde tanımlanması da büyük önem taşımaktadır. Milliyetçiliğin köken ve gelişimi yerine, milliyetçi toplumsal hareketlerin araştırma nesnesi olarak belirlenmesi ve sınanmak üzere ortaya konacak hipotezlerin, araştırma nesnesine uygun bir kuramsal yaklaşımla belirlenmesi gerekmektedir. Milliyetçilik kuramları söz konusu olduğunda her örnekte kullanılacak sabit bir entegre model arayışından ziyade, araştırma probleminin özgüllüklerine duyarlı, esnek bir kuramsal çerçeve oluşturulmalıdır.

Son olaraksa, milliyetçi hareketlerin bir parçası olduğu büyük dönüşüm, hem genel olarak hem de Osmanlı örneğinde, özne-yapı sorunsalına duyarlı, problem-merkezli, çoğul nedenselliklerin ve olumsuzlukların farkında olan bir tarihsel sosyolojik perspektifle ele alınmalıdır. Bu büyük dönüşümü, bir sınıfın ya da bir devletin kendinden menkul ihtiyaçlarını gidermek için inşa edilen lineer bir süreç olarak gören ve milliyetçiliği de bu sürecin bir ürünü olarak açıklayan yaklaşımlar karşısında mesafeli olunmalıdır. Toplumsal dönüşümün öznesi olarak burjuvazi ya da bürokrasi yerine, siyasi, kültürel, iktisadi ve toplumsal alanlarda mücadele eden Osmanlı halklarının konması ve siyasi süreçlerin devlet-toplum karşıtlığından kurtarılması gerekmektedir. Bu açıdan milliyetçi hareketlerin içinde devindikleri siyasi alanın belirlenmesinde, devletten ziyade siyasi rejimlere odaklanılması verimli sonuçlar doğuracaktır.

SON NOTLAR

*Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara.

¹ Bu çalışmalardan ilkinin Türkçesi, “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçiliğin Sosyal Temelleri: Tabakadan Sınıfa, Ümmetten Millele” başlığıyla (Karpaz, 2006), ikincisinin Türkçesi ise “Osmanlı İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü” adıyla (Keyder, 2005) yayımlanmıştır.

KAYNAKÇA

AÇIKEL, F. (2009), ‘Tarihsel Sosyoloji, Eşitsiz ve Bileşik Gelişim sürecinin Kuramsallaştırılması Girişimidir,’ Elisabeth Özdalga (ed.), Tarihsel Sosyoloji, röp. Çağdaş Sümer, Ankara: Doğu Batı, ss. 142-176.

ADANIR, F. (2006), “Fransız İhtilali, Sırp Ayaklanması ve Osmanlı Devleti,” Toplumsal Tarih, 147, ss.32-39.

ANDERSON, B. (1995), Hayali Cemaatler, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis.

BLUMI, I. (2011), Reinstating the Ottomans, Alternative Balkan Modernities, 1800-1912, New York: Palgrave MacMillan.

BOYAR, E. (2007), Ottomans, Turks and the Balkans, Londra: I.B. Tauris.

BREUILLY, J. (1983), ‘Sunuş’, Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, çev. B. Ersanlı ve G. G. Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları.

CALHOUN, C. (2007), Milliyetçilik, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CAMPOS, M. (2010), Ottoman Brothers : Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-century Palestine, Stanford: Stanford University Press.

COHEN, J. P. (2012), “Between Civic and Islamic Ottomanism: Jewish Imperial Citizenship in the Hamidean Era,” International Journal of Middle East Studies, 44, ss. 237-255.

COMNINEL, G.C. (1987), Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge, New York ve Londra: Verso.

DAWN, E. (1973), From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism, Urbana: University of Illinois Press.

DAY, G. ve THOMPSON A. (2004), Theorizing Nationalism, New York: Palgrave.

DER MATOSSIAN, B. (2008), Ethnic Politics in Post-revolutionary Ottoman Empire: Armenians, Arabs, and Jews During the Second Constitutional Period (1908-1909), Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York: Columbia University.

EMRENCE, C. (2008a), “Imperial Paths, Big Comparisons: The Late Ottoman Empire,” Journal of Global History 3, pp. 289-311.

EMRENCE, C. (2008b), *The Great Divergence in the Ottoman Middle East, 1820-1908*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton: Binghamton University SUNY.

ERGUT, F. (2004), "Disiplinlerarasılık, Teori ve Tezden Çıkmış Kitaplar Üzerine Serbest Vezinde Yazılmış Düşünceler," *Toplum ve Bilim*, 100, ss. 39-43.

ERGUT, F. ve UYSAL, A. (2007), "Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?," F. Ergut ve A. Uysal (ed.), *Tarihsel Sosyoloji, Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar*, Ankara: Dipnot Yayınları.

GAWRYCH, G. (2004), *The Crescent and the Eagle : Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, Londra: I.B. Tauris.

GEARY P. (2002), *The Myth of Nations*, New Jersey: University of Princeton Press.

GELVIN, J. (1998), *Divided Loyalties : Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Berkeley: University of California Press.

GINGERAS, R. (2009), *Sorrowful Shores, Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923*, New York: Oxford University Press.

GÖÇEK, F. M. (2002), "The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Turkish, and Arab Nationalisms," Göçek F. M. (ed.), *Social Constructions of Nationalism In the Middle East*, Albany: SUNY Press, ss. 15-85.

HACISALİHOĞLU M. (2008), *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Çatay, İstanbul: Tarih Vakfı.

HALL, J. (1995), "Nationalisms, Classified and Explained," Sukumar Periwal (ed.), *Notions of Nationalism*, Budapeşte: Central European University Press.

HALPERIN, S. (2004), *War and Social Change in Modern Europe: The Great Transformation Revisited*, New York: Cambridge University Press.

HEARN, J. (2006), *Rethinking Nationalism*, New York: Palgrave MacMillan.

HECHTER, M (1975), *Internal Colonialism : the Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, Berkeley: University of California Press.

HECHTER, M. (2001), *Containing Nationalism*, New York: Oxford University Press.

HOBBSAWM, E. (2005), *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet M. Şahin, İstanbul: Agora.

HROCH, M. (1985), *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

HROCH, M. (1996) "From National Movement to Fully-formed Nations," Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation, Birleşik Krallık*: Verso.

IGGERS, G. (2000), *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı.

JAFFRELOT C. (2005), 'For A Theory of Nationalism,' A. Dieckhoff ve C. Jaffrelot (ed.), Londra: C. Hurst&Co., ss.10-62.

KARPAT K. (2006), *Osmanlı'da, Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, Ankara: İmge, ss. 71-219.

KARPAT, K. (1973), *An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes. From Millets to Nations. Research Monograph 39.* Princeton, N.J: Princeton University Press.

KAYALI, H. (1997), *Arabs and Young Turks : Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, Berkeley: University of California Press.

KECHRIOTIS, V. (2005), "Greek Orthodox, Otoman Greeks or Just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution," *Académie des Sciences De Bulgarie Institut D'Études Balkaniques*, 1, ss. 51-71

KECHRIOTIS, V. (2007), "The Modernization of the Empire and the Community 'Privileges': Greek Orthodox Responses to the Young Turk Policies", Atabaki, Touraj (ed.), *State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, Londra: I.B. Tauris.

KEYDER, Ç. (1997), "The Ottoman Empire," K. Barkey ve M. von Hagen, *After Empire*, Boulder: Westview Press.

KEYDER, Ç. (2005), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü," *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Briliği'ne*, İstanbul: İletişim.

MAHONEY, J. Ve RUESCHEMEYER, D., (2003), 'Comparative Historical Analysis: Achievements and Agendas,' Mhoney J. Ve Rueschemeyer D. (ed.), New York: Cambridge University Press, ss. 3-41.

MANN, M. (1995), "A Poltical Theory of Nationalism and Its Excesses," Sukumar Perival (ed.) *Notions of Nationalism*, Budapeşte: Central European University Press, ss.65-83.

MAXWELL, A. (2012), "Typologies and Phases in Nationalism Studies: Hroch's A-B-C Schema as a a Basis for Comparative Terminology, A. Maxwell (ed.), *The Comparative Approach to National Movements*, Oxon: Routledge.

MAYERS, A. (1981), *The Persistence of The Old Regime*, New York: Pantheon Books.

NAIRN, T. (1997), *Faces of nationalism: Janus revisited*, Londra ve New York: Verso.

ÖZKIRIMLI, U. (2000), *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York: St. Martin's Press.

ÖZOĞLU H. (2004), *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identites, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, Abany: SUNY Press.

REYNOLDS, M. (2010), *Shattering Empires*, New York: Cambridge University Press.

ROGER, A. (2008), *Milliyetçilik Kuramları*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus.

RULE, J. (1997), *Theory and Progress in Social Science*, Cambridge: Cambridge University Press.

SCOTT J. C. (2008), *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, İstanbul: Versus

---

SKOCPOL T. ve SOMERS M. (1980), 'The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry,' *Comparative Studies in Society and History*, 22(2), ss. 174-197

SMITH A. D. (1983), *Theories of Nationalism*, New York: Holmes &Meier Publishers.

TESCHKE, B. (2003), *The Myth of 1648*, New York ve Londra: Verso.

TILLY, C. (1984), *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation.

TILLY, C. (2005), *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Literatür.

VALİ, A. (2005), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar*, çev. F. Adsay ve diğerleri, İstanbul: Avesta Yayınları.

WOOD, E. M. Ellen Meiksins Wood (1991), *The Pristine Culture of Capitalism*, Finland: Verso.

MİLLİYETÇİLİK VE İDEOLOJİ: DIŞLAYICI BİR DİLİN KURULUŞU

Çağlar ENNELİ*

ÖZET

Milliyetçilik, hayatın her alanında tecrübe edilen ve alanı, sözcüleri belli katı bir kurumsal siyasetle sınırlı olmayan bir gerçekliktir. Gündelik ve “sıradan” insanın milliyetçiliği meselenin sadece kurumsal siyasetle ilişkilendirilmesi halinde basit bir parti takipçiliğine, belli bir siyasete olan inanca ve verilen oya indirgenir. Bu indirgemeci bakışın kabulü de milliyetçiliğe dönük eleştiriyi onu ister istemez kitleleri çekip çevirmek için “tepeden” üretilen ve yürütülen bir elit projesi olarak görmeye iter. Bu yaklaşımın yerine bu makalede milliyetçiliğin her yönden gelen ve iktidarın sosyal ilişkilerde bağlamsal olarak tanımlandığı sınıflamacı bir dil olarak ele alınmasının yerinde olacağını ileri süreceğim. Sınıflama yapmak, milliyetçilik özelinde olayları, ilişkileri ama en önemlisi tümüyle insanları iyi-kötü, yararlı-yararsız, saf-kirli gibi ikiliklerle ele almaya dayalıdır ve hemen her zaman bir tür düşünme, hissetme, hareket etme ve genel manada varolmanın ulus için en doğrusu olduğu iddiasıyla ulusu araçsallaştırır. Kurulan tüm ikilikler sosyal bir düzlemde biz-bizden olmayanlar kategorilerinin ortaya çıkışına hizmet eder. Türkiye özelinde milliyetçiliğin iddia düzeyinde keskin ama içerik düzeyinde müphem bir eşsizlik ve saflık iddiasına dayandığı makalenin devamında ortaya konulacak. Eşsizlik ve saflık, devamlı körüklenen bir problem ve tehdit kurgusu ile ulus için yanlış ve kirli olan tasavvurunun yaratılması, takibi, denetlenmesi ve mümkünse ortadan kaldırılması ile bir süreç halinde keşfedilir. Ortada içeriği belirgin bir eşsizlik ve saflığın olmamasının nedeni, dolayısıyla, bunların belli bir sosyal kirlilik yaratımı ve takibatıyla anlık olarak inşa edilmesi ve bir sonraki yaratıya kadar verili sayılması pratiğini doğurur. Bu şekilde işleyen milliyetçi dilin gündelik hayatta bir karşılığının olduğunu ve sıradan bireylerin biz-bizden olmayanlar ikiliklerini kurmaya ve bunlar üzerinden yaşamaya yatkınlıkları derecesinde belki de farkına varmaksızın milliyetçi özneler haline geldiklerini öne sürüyorum. Bu şekliyle gündelik hayatın milliyetçilikliğinden bahsedilebileceği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, İdeoloji, Sınıflama, Gündelik Hayat.

NATIONALISM AND IDEOLOGY: CONSTRUCTION OF AN EXCLUSIONARY LANGUAGE

ABSTRACT

Nationalism is a reality that is not strictly about solid institutional politics but experienced in all extents of social life. If it was on just institutional politics, daily and “ordinary” people’s nationalism would be reduced to simple party followings and votings. This reductionist approach indispensably leads critique of nationalism to consider it as if it is only an elite project that is formulated from above to drive masses. Instead, I will argue, in this article, that nationalism comes from below as well and is, in fact, a classifying language that defines power in social relations contextually. Nationalist classification is based on appraising events, relations and, above all, peoples in their full totality with the terms of oppositions like good-bad, effective-ineffective, pure-polluted, all of which are claimed to be natural categorizations of the nation. They serve, however, as the providers of a social division between us and those not us. Nationalism in Turkey is of sharp insistence on nation’s uniqueness and purity, though, left very ambiguous in respect of constituents of these qualities. I suggest that uniqueness and purity are inventions based on creation of fictional threat or problem, by which idea of wrongdoings and impurity for the nation is imagined, chased, controlled, and, if possible, terminated. They are constructed instantly by the creation and prosecution of impurity and supposed to be given until the next creation. Furthermore, I think that the nationalist language based on such creation of impurity is of its correspondence in daily life in a way that the extent of ordinary peoples’ tendency to construct the opposition around those like them and those not and to practice life with the terms of it makes them nationalist subjects, even if they are not aware to be so. In this regard, it seems promising to think about the nationalness of daily life with these unintentional national figures.

Keywords: Nationalism, Ideology, Classification, Daily Life.

Giriş

Milliyetçilik, politika, gündelik pratikler ve sosyal organizasyonlardaki görünümleri birbirinin içine geçmiş olan bir gerçekliktir. Fakat bu içiçeliğe rağmen üçlü bir ayırım yapmak önemlidir çünkü bu sayede hepsinin beslendiği ortak bir kaynak olarak milliyetçiliğin hayatın her alanını sarmalayan gücü daha keskin bir surette ortaya konulabilir. Öncelikle bu kaynağın ne manada ortak olduğunun altını çizmek yerinde olur. Milliyetçiliğin ortak bir kaynak olmasının temelinde bireylerin, toprakları, ülkeleri ve anavatanları ile duygusal bir bağ

kurmasını sağlaması (Handler, 1988) ve hiç kimsenin milletini seçme şansı bulunmadığı açıklaması ile millet olmanın vazgeçilmez olduğu şeklinde bir imaj yaratmış olması bulunur. Bu yaratı, ülkenin “iyiliği” ile uyumlu (veya en azından onunla çatışmayan) bir sosyal yaşam ve varoluş tanımlama meşruiyeti kazanmakla kol kola gider. Yani millet olmak kaçınılmaz olduğuna göre “doğası” gereği onun için varolan milliyetçiliğin tanımlama yapması da tanımlamaları da kaçınılmaz biçimde olağandır. Fakat sosyal yaşamı, ulusla “uyumlu veya çatışmalı” veya ulus için “iyi veya kötü” olarak tanımlamak açıklamada görüldüğü kadar masum değildir; çünkü Verdery’nin ortaya koyduğu şekliyle “sosyal sınıflama sistemleri kurumsallaşmış bir biçimde yalnızca sınıflama yapmaz ayrıca inşa ettikleri kategoriler vasıtasıyla otorite ve meşruiyet için de zemin hazırlarlar ve kategorilerinin hem doğal hem de sosyal bir gerçek olarak görünmesini sağlarlar” (Verdery, 1996: 226). Dolayısıyla ulusun mensubu olan insanları mensubiyet biçimlerine, fikirlerine ve yaşantılarına göre tanımlayan ve sınıflayan milliyetçilik “bağlı olma, devamlılık ve farklılığı aşan bir homojenlik ideolojisi” (Handler, 1988: 6) olarak tanımlanabilir. Millet basit bir soyutlama değildir ve insanlar için “kendi ihtiyaçlarına ve kendi özüne göre hareket eden” (ibid. 6) bir varlıktır. Milliyetçilik, milletin “bireysel bir varlık” (ibid. 6) olduğuna kişileri inandırma amaçlı bir ideolojidir. Kısaca, milliyetçilik insanları, millet adına, varoluşlarına ve aldıkları pozisyonlara göre “doğal” bir sınıflamaya tabi tutan ve otorite ve sınıflamasının meşru olduğunu ilan eden siyasal bir gerçekliktir. Devlet bir kavram olarak vaat ettikleri ve yaşattıkları ile siyasal bir gerçeklik olarak milliyetçiliğin ana eksenindedir. Fakat özellikle sınıflama yönlü bir işleyişle işaretlenebileceğini iddia ettiğim milliyetçiliğin ve onun etrafında dönen güç ilişkilerinin devlete indirgenemeyeceğini düşünüyorum. Buradaki mesele, insanların ulus içerisindeki konumlanmalarına göre karmaşık bir sınıflama ve bölümlenmeye tabi tutulmaları, yani bir şekilde konumlandırılmalarıdır. Sınıflama ve buna karşı cevap üretmenin güç ilişkileriyle ilgili bir sorunsal olduğunu düşünüyorum ve “eğer kişi sadece yasa ve kuruluş, devlet ve devlet aygıtları içerisinde ele alırsa güç sorunsalını zayıflatır” (Foucault, 1980: 150) iddiasını değerli buluyorum. Güç hiçbir zaman tam manasıyla tek bir kişi veya tek bir organizasyonun elinde bulunmaz. Görünümleri ve etkileri, sosyal yaşamda bir sistem ve mekanizma içerisinde eklenmiştir.

Milletin ve milliyetçiliğin gündelik yaşamda tecrübe edilmesi bu formülasyona can vermek için gereklidir; çünkü Verdery’nin de belirttiği gibi milliyetçi sınıflamanın gücü, sosyal gerçekliğine üyelerini inandırmadaki başarısında gizlidir (Verdery, 1996). Milliyetçilik tarafından kurulan sosyal gerçeklik, Eley ve Suny’nin vurguladığı üzere, kişilere bir millete ait olmanın kavramlarını sunar ve aidiyet, kişilerin kendilerini büyük bir birliğin parçası

olarak değerlendirmelerini sağlayan milliyetçi bir kimlik sağlar. Bu kimlik yine de sabit ve değişmez değil tersine gündelik olarak müzakere edilen ve tanımlanan bir hadisedir (Eley ve Suny, 1996). Aidiyet sosyal ilişkilerde tecrübe edilir ve insanları bizim gibi olanlar -bizim sınırlarımız içerisinde yer alanlar- ve bizden olmayanlar -dışarıda kalanlar- şeklinde iki alana yerleştirir. İçerisi ve dışarı, farklı sembol ve anlamların durumdan duruma değişkenlik gösterebilir mahiyette önce ayırıcı bir sınır yaratılması ve ardından bağlamına göre bu sınırı uzatma, kısaltma, kalınlaştırma veya inceltme amacıyla gündelik ilişkisellik içerisinde kullanılması ile kurulur. Şu veya bu aidiyete vurgu yapan her türlü gündelik ilişkinin, kimlik temelli bir müzakere olarak ele alınabileceğini düşünüyorum¹. Aynı biçimde milliyetçilik de insanları böler, sınırlar yaratır, sınıflama yapar, kategorilerine farklı anlamlar yükler ve gündelik ilişkilerde müzakere edilen kimlikler isnat eder. Burada milliyetçilik “takipçilerinin kültürel benzerliğine vurgu yapan ve ... dışarıdaki diğerleri ile aralarında sınırlar çizen” (Eriksen, 1993: 6) bir sosyal işleyiş biçimi olarak tanımlanabilir. Bir sınır işaretleyicisi olarak milliyetçilik her zaman bir derecede de olsa bu gündelik sınırların içerisinde bir yerlerdedir ve eylemlere, düşüncelere, algılamalara ve genel anlamda ulus içerisinde varolmaya nüfuz eder.

Milliyetçiliğin organizasyonel formu tüm bu süreçte anlamlı bir rol oynar; çünkü bu seviyede kendisine eklenen sınıflama otoritesi ve meşruiyetini, farklı ilgi ve hedeflerini hayata geçirmek ve daha sağlam bir zeminde varolmak için ellerine geçirme hevesindeki grupların çatışma alanıdır. Verdery'nin belirttiği gibi “bu perspektif içerisinde milliyetçilik, sembol ulusun, söylem ve siyasal aktivite ve ayrıca bu sembolün kullanımına cevap veren duyarlılık yoluyla siyasal olarak araçsallaştırılmasıdır” (Verdery, 1996: 227). Bu tarz bir milliyetçilik fikri, paylaşılan bir sosyal bağlamda girilen ilişki içerisinde gruplardan kimisinin mevcut değer ve normlara kısmen daha uyumlu olduğu için daha kolay organize olup resmi organizasyon haline gelişine ve diğerlerinin bu uyumun eksikliğinden dolayı gayri resmi bir biçimde organize olmak zorunda kalışına vurgu yapar (Williams, 1989). Bu resmi-gayri resmi ikiliği siyasal bir organizasyon olarak milliyetçiliğin anlaşılmasında önemli olabilir. Milliyetçilik de bazı varolma biçimlerinin diğerlerinden daha ayrıcalıklı olduğu paylaşılan bir sosyal bağlam sağlar. Gruplar da kendi ilgilerini temel kılma ve milliyetçiliğin sağladığı meşru konuşma gücünü ele geçirme uğraşı içerisinde ulus fikrini devamlı yeniden tanımlayıp siyasal olarak araçsallaştırır. Milliyetçilik bu haliyle grupların farklı siyasal stratejilerine göre birçok anlam kazanabilir (Verdery, 1996).

Milliyetçiliğin, aynı anda ulusal varoluşu ve kimliği tanımlayan bir ideoloji, gündelik yaşamda tecrübe ve müzakere edilen bir pratik ve birçok grubun meşruiyet gücünü ele geçirmek için mücadele ettiği bir merkez oluşu, Türkiye’de de katı ve her birini dikkate

almayı gerektirecek biçimde içiçe geçmiştir. İlk olarak, siyasal partiler gibi kurumların milliyetçiliği ile kitle milliyetçiliği arasında belirsiz bir ayrım vardır. İkincisi bir ideoloji olarak milliyetçilik, ulus içerisinde doğru varolmanın ve kimliklerini kendi doğruları ile ifadelendirmenin biçimlerini belirleyen bir güç gibi durur. Bu ideoloji, tanımladığı ve ayrıcalıklı kıldığı ulus tanımı ile ilgili bir sorgulama veya eleştiriye pek tahammülkar değildir. Bu tavrı “esasçı” bir tutum olarak değerlendiriyorum. Gelman’ın ifade ettiği gibi “esasçılık, kategorilerin, kişinin direkt gözleyemeyeceği ama objeye kimliğini veren altta yatan bir gerçekliğe veya gerçek bir doğaya sahip olduğu görüşüdür” (Gelman, 2003: 3). Milliyetçilik de tanımlama ve sınıflamasının, tek tek kişilerin idrakini aşan altta yatan bir milli gerçek veya çıkar için ortaya atıldığına emindir ve insanları buna inanmaya ve sorgulama ya da eleştiri gibi “haddini aşan” çabalardan uzak durmaya zorlar. Kurumların ve kitlelerin milliyetçilikleri, Türk kimliğini ifade ve müzakere etmek için bu ideolojinin sağladığı esasçı dille konuşur. Tehdit bu dilin baskın temasıdır ve grup içi ağları ve duyarlılıkları koruma ve güçlendirme hizmeti verir. Türk milliyetçiliği özelinde devamlı esasçı bir eşsizlik ve saflık iddiasının kurgulandığına ve bunun tehdit eden bir kirlilik yaratımı, tespiti, dışlaması ve ortadan kaldırılması yoluyla devamlı yeniden keşfedildiğine dönük iddiamı bu makale boyunca aydınlatmaya çalışacağım. Bu iddianın bir uzantısı olarak milliyetçiliğin kişiler ve kurumlar arasında sınırlar inşa eden ideolojik bir pratik ve dil sunduğunu ve kişilerin ve kurumların farklı bağlamlarda biz-onlar sınırını çizmek için bu ortak dili kullanarak belki de farkına bile varmadan milliyetçi özneler haline geldiklerini öne süreceğim. Bu doğrultuda makale önce milliyetçi dilin kendisine başvurarak güç kazandığı bir geçmiş iddiasına yaklaşacak. Geçmiş, burada ulusun eşsizlik-saflık vurgusuna meşruiyet kazandırmanın yetkin bir yolu olarak formüle edilecek. Ardından, sınıflamaya dayalı bir dil kullanımının milliyetçilik tarafından arzulanan sınırlar içerisinde nasıl pratik edildiği mesele edilecek ve keskin ikili karşıtlıklar üzerinde sınıflama yapılan ve Türk kimliği tanımlamalarına sorgusuz uyumun beklendiği milliyetçi dilin kuruluşuna odaklanılacak.

Uygun Bir Geçmişin İnşası

Milliyetçi yaklaşımın belki de en kritik iddiası, milletin köklerinin bilinen ve hatta henüz bilinmeyen bir geçmişte yattığı yönündedir. Bu iddia kaynağını, milletleri insanlığın ortaya çıkışından beri varolan doğal bir oluşum olarak gören primordiyalist bir yaklaşımda bulur. Örneğin Smith, ulusu oluşturan, ortak ad, ortak kökene dair mitler, ortak coğrafi mesken veya anavatan ve ortak kültür gibi çekirdek elementlerden bahseder. Bunları paylaşan bireylerden oluşan topluluklara da *etni* adını verir. Bunlar ulusun kuşaktan kuşağa aktarılan

modern öncesi kültürlerinde yatan etnik kökleridir. Modern uluslar, bu etnilerin yayılımı veya “yeniden keşfi” olarak değerlendirilir (Smith, 1996). Primordiyalist açıklamada vurgulanan bazı izlekler vardır: ulusun antikliği veya “altın çağ”, ulusal kültürün üstünlüğü, duraklama veya gerileme dönemleri ve gelip “tesadüfi” gerilemeyi durduran ulusal kahraman (Özkırımlı, 2000). Millet ve milliyetin primordiyal terimlerle tanımlanması, güçlülük iddiasının açık ifadesidir. Çünkü ezelden ebede farklı ve zor şartlara² muhatap olunmuş ama milletin ya da milli olmanın gücü sayesinde hep ayakta kalınmıştır. Bu kökleri eski olmanın sağladığı güçlülük hali, takipçilerinin duygusal bağını da güçlendirici olabilir; çünkü insanların primordiyal niteliklerinin doğruluğuna yürekten inanmaları, milli olmayı bir gurur duyma merkezi haline getirir. Kadim kökler iddiası ile milliyetçilik, “milleti siyasetin üzerinde konumlandırır. Millet, bir adanma objesi olarak yaratılır” (Kapferer, 1988: 1). Ulusun köklerinin kadim bir geçmişte yatıyor olduğu iddiası ile insanların bunun doğruluğuna inanç duyması, milletle birlikte olma ve ona kendini adama söyleminin kuruluşu için kaçınılmaz gibi durur. Birlikle kurulan duygusal bağın gücü bu inanca öylesine bağlıdır ki onu zedeleyecek olası karşı yöndeki, örneğin tarihi kanıtlar bile bir biçimde buharlaşır çünkü milli bir çerçevede birlikte yaşama rızasını koruyabilmek için “nasıl unutacağını bilmek herkes için iyidir” (ibid. 16). Milliyetçilik için primordiyal kökenler ulus olmanın zeminini sağlamakta gibi görünüyor. Bunlar, Kapferer’in iddia ettiği gibi, “bir zaman ulus içerisinde oluşturulur ve ulusu oluşturur. Ulusal bağımsızlığa içkindirler ve ulusu kutsallaştırılırken ulus içerisinde kutsallaştırılırlar” (ibid. 1).

Milliyetçilik, ulusun, içerisine gömülü ortak bir kültüre sahip olduğunda ve bu kültürün antik kökenlerinin varlığında ısrarcıdır. Kültürün, gündelik yaşamın her bir parçasında somutlaşan ulusal öze dair bir kavram olduğu düşünülür. Bu öz geçmişe öylesine kuvvetli kök salmıştır ki onun biriken sembolik ve materyal muhtevasının dışında bir alan kalmaz. Geçmişin ulusa özünü veren köklerle hayallenmesi, kültürün insanların zihnine ve benliğine kazınmış bir ulusal temel olarak değerlendirilmesini beraberinde getirir. Fakat kültürün geçmişte kök saldığı vurgusu da aynı anlı şanlı geçmiş tasavvuru gibi verili bir gerçeklik değil milliyetçi bir iddia olarak değerlendirilebilir. Mesele, Hobsbawm’ın ortaya koyduğu şekliyle³, “popüler hafızada gerçekte neyin korunduğu değil fakat işlevi bu olanlar tarafından neyin seçildiği, yazıldığı, resmedildiği, popülerize edildiği ve kurumsallaştırıldığıdır” (Hobsbawm, 1983: 13). Geçmiş, onu seçen ve inşa edenlerin iddia ve amaçlarını meşrulaştırıcı bir güçtür. Bu şekliyle geçmişin inşası, Hobsbawm’a göre, “oldukça yeni bir tarihi buluş olan ulus ve onunla ilgili olan milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller, tarihler ve geri kalan ne varsa fenomenlerle yakından bağlantılıdır” (ibid. 13). Kapferer, Sri

Lanka'daki Sinhala Budistlerinin milliyetçiliğini araştırdığı etnografik çalışmasında (Kapferer, 1988) ve Handler, Quebec'deki milliyetçilik araştırmasında (Handler, 1988) geçmişe dönük sosyal mühendisliğin milliyetçiliğin karakteri oluşunu örneklendirir. Handler, Quebec milliyetçiliğinde folk bir otantiklik ve temel bulma, araştırma ve keşfetme sürecini ortaya koyar. Aynı biçimde Kapferer de Sri Lanka milliyetçiliğinin folk bilgi, gelenek ve tarihin popülerize edilmesi, dönüşüme uğratılması ve insanlara yayılması yoluyla ulusun folk bilgisi, geleneği ve tarihi haline getirildiğini vurgular. Bu dönüşüm, milliyetçi bir girişimin varlığı ile vuku bulan bir inşadır⁴.

Toplumsal aktörlerin gündelik yaşamlarındaki hatırlama, anılarla duygusal temas kurma ve yorumlama yani bir anlamda kendi geçmiş inşalarını yürütme süreçlerinin milliyetçi geçmiş inşası ile bir biçimde bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Milliyetçiliğin iddiaları gündelik yaşama dönüktür ve “milliyetçi insan” tasarılarının tamamını içerisinde barındırır. Yani milliyetçilik, insanları ve onların güncel çevresini, ulus için “kötü” olandan kaçınma ve “iyi” olanı kabul etmeye dönük olarak düzenlemeyi amaçlar. İyi-kötü zıtlığı, milletin ve elbette mensuplarının yararına bir sınıflama olduğuna dönük bir itikat talep eder. İnsanlar, farklı sosyal bağlamlara dair geçmişe referans barındıran açıklamalarını milliyetçilik öyle istediği için değil ihtiyaçları, kararları, beklentileri, özellikleri ve gündelik yaşamlarındaki herhangi bir niyete dayanmayan tüm pratikleri onlara geçmiş hakkında düşünmeye dair belli yollar tanıttığı için yaparlar. Fakat kişisel yaşamları ulusun yaşamıyla bağlantılandırmaya ve ulus olacak biçimde düzenlemeye çalışan milliyetçilik de gündelik hayata gömülüdür ve eskiden yeniye ve geçmişten gündelik yaşama bir devamlılık vurgusu yapar. Bundan dolayı, gündelik yaşam biçimlerindeki farklılıklara rağmen “milliyetçi ideolojilerin etkisi”, Llobera'ya göre, “farklı gerçekliklerin olduğu yerde aynı imajı algılama eğilimi göstermemizdir” (Llobera, 1989: 247). Kendisi tarafından tanımlanan ulusun “iyiliği” bağlamının insanlar tarafından kabulüne ve yaşantılanmasına dönük belirleyici olmaya çalışan bir milliyetçi performanstan bahsedilebilir. Bu haliyle milliyetçilik her şeyden öte kişilerin anlamlandırmalarını şekillendirmeye çalışır. Geçmiş olayların seçimi kültüre özel örüntülere veya Hastrup'un belirttiği gibi gündelik etkileşimde devamlı ve yeniden biçimlendirilen kültürel şemaya (Hastrup, 1992) göre organize edilir. Milliyetçiliğin gündelik ilişkilerde ve dolayısıyla bu kültürel şemalarda gömülü olmasından dolayı geçmişle kurulan herhangi bir temasın, ulusun “çıkarları ve iyiliği” için konuşan milliyetçi bir dille temas olduğu düşünülebilir.

Geçmiş, tarihte bir zamanlar olmuş olanların basit bir toplamı değildir ve insanların girdikleri belli sosyal ilişkiler içerisinde geçmişleri hakkında düşüncülerine ciddi biçimde

bağlıdır (Davis, 1992). Bu geçmiş hakkındaki düşünüş, mekandan mekana ve gündend güne değişen yani tek bir biçim arz etmeyen bir kültürel aktivitedir. Davis, geçmişle bir biçimde temas kuran sosyal ilişkilerin geçmişe aynı zamanda form verdiğini iddia eder çünkü “bilginin nasıl üretildiği bilginin kendisini de -şeklini ve içeriğini- etkiler” (ibid. 14). Ona göre geçmiş üreten sosyal ilişkiler ve işlenmemiş bir materyal olarak geçmişin olayları, insanların kimliklerini ve kararlarını belirlemede elele gider. Davis, “kimlik türleri ile zaman fikri arasında bağlantı” (ibid. 25) olduğu düşüncesindedir. Geçmişte neyin doğru veya yanlış olduğu bir “kültürel çalışmanın” (Peel, 1989) ürünüdür. Yani geçmiş orada bir yerde insanların olumlu ve olumsuz olaylarını seçmeleri ve emsal almaları için beklemez. Tersine, geçmiş olayların, doğru veya yanlış nitelendirilmesiyle seçimi, belli bir kültürün özelliklerini ve işleyiş mantığını takip eder. Mevcut kültürel niteliklere göre seçilen ve manipüle edilen bir geçmişin gerçek oluşudur mevzubahis olan. Kültür sadece geçmişin seçiminde değil yorumlanışında da baş aktördür. Gündelik hayata gömülü olan milliyetçilik, kültür sahasının hemen her yerindedir. Ulusal kültürün sıradan değil tam tersine eşsiz bir gerçeklik olduğu ısrarıyla kültürü siyasetinin merkezi haline getirir. Kültürel çerçeve veya kültürel çalışma gibi tabirlerde yer alan kültür kavramı şayet siyasetten bağımsız bir özgün işleyiş olarak ele alınırsa ulusal kültürü insanların zihnine aksi yönde hareket etmelerine mahal bırakmayacak şekilde kazınmış gibi ele alan milliyetçilikle aynı değerlendirme sahasında kalınmış demektir. Bu tarz bir belirleyicilik sosyal bilimlerin kuruluşundan beri olsa olsa varsayılmıştır. Fakat kültürün üzerinde iddialar dönen bir siyasal merkez olduğu ve bununla beraber kültürel çerçevenin varolmasında ve işleyişinde ulusun varsayılan yararına göre seçimler yapılmasını garanti altına alma uğraşında milliyetçiliğin etkin bir aktör olduğu üzerinde durmak meseleyi belirlemeci kültür anlayışından daha verimli bir biçimde tartışmaya götürebilir.

Ulus nezdinde konuşma meşruiyetiyle milliyetçilik, ulus içerisinde uygun varoluşun yollarını durmaksızın tanımlayan bir ideoloji olarak çalışır. Ulus içerisinde neyin nasıl söylenebileceğine ve yapılabileceğine dönük yollar tanımlayarak üyelerini sınırlandırma ve yönlendirme uğraşındadır. Gücü, bir yandan ulusun iyiliği ve kötülüğü sınıflaması ile kurduğu dilin gündelik hayat pratiklerinde sıkça karşılaşılan, üzerinde düşünülen, yorumlanan ve sınırlı da olsa hesaplaşılan bir sosyal gerçeklik yaratmış olmasından gelir. Diğer yandan, ulusun eşsizliğini ve gücünü çok uzak bir geçmişin seçim ve inşasına dayandıran tavrının, belli bir kültürel çerçeve içerisine gömülü olmasında ve bu çerçevenin aynı anda kişisel hatırlama ve hafızanın kuruluşuna dönük de bir alan açıyor olmasında karşılığını bulur. Bu durum, uluslar çağında gündelik hayatın anlamlı bir dereceye kadar milliyetçilikli şeklinde de yorumlanabilir. Milliyetçi bağlamda doğruluğuna ve gerçekliğine sorgulanmadan inanç

beslenen bir geçmiş gerçekliği kanıtlanmış ama insanların devamlı sorguladıkları ve inanmakta güçlük çektikleri bir geçmişten daha anlamlıdır çünkü milliyetçiliğin dayandığı geçmiş, insanların onun gerçekliğine inandıkları oranda kullanışlıdır.

Türk Milliyetçiliğinde İdeolojik Dilin İnşası

Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun son birkaç on yılında 19. yüzyılda ortaya çıkar. Millet olarak isimlendirilen bağımsız dinsel topluluklardan oluşan imparatorlukta (Çağlar, 1990; Belge, 1995) Türkler uzun zaman, Müslüman cemaatinin ayrıcalıklı olmaktan uzak bir parçasıydı yalnızca. Bu son dönemde devletin süratle gerilemesinin altında askeri geri kalmışlığın olduğu düşünülür. Fakat orduya çekidüzen verecek bir eğitim ve disiplin arayışıyla Batı ile kurulan temaslar, geri kalmışlığın sadece askeri değil sosyal ve politik manada da karşılığını bulan çok boyutlu bir mesele olduğunun fark edilmesini sağlar. Bu dönem, Batı ile ilişki kuran Namık Kemal, Şinasi gibi ilk Osmanlı aydınlarının, Osmanlı toplumunu Batı ile kıyasladıkları ve her anlamda geri kalmışlığını kabul ettikleri bir dönemdi. Fakat Batı ile kurulan temas, mevcut vaziyetten kurtulunması gerektiği yönünde bir açık toplumsal mutabakat da yaratmıştı. Bu mutabakat içerisinde bir yandan, Kushner'in ifade ettiği gibi, Osmanlı elitleri arasında ulus, özgürlük ve anavatan gibi kavramlar tartışılmaya başlanırken (Kushner, 1977) diğer yandan Batıdaki oryantalist yazım sayesinde bir tür 'Türk' olma gururu da yükselmeye yüz tutmuştu. Bu doğrultuda, Türk etnisi, ulusal kimlik algısının merkezi olma yönünde bir biçimde sivrildi (Çağlar, 1990). Bu algı, Türklerin birliğine dönük fikirleriyle Osmanlı sınırlarına Rusya'dan göç eden Türk elitleri sayesinde de arttı (Kushner, 1977). Kısacası, Türk olmak Osmanlı elitleri arasında önem kazanmaya ve moda olmaya başladı. Landau'nun belirttiğine göre son gelişme, Türkçe çalışmalarındaki artışla "yerli eğitimlilerin geçmiş tarihlerini, dillerinin zenginliğini ve edebiyatlarının güzelliğini 'yeniden keşfetmeleri'ydi" (Landau, 1981: 29). Yapılan keşfin orada bekleyen bir geçmiş zenginliğinin kazılıp çıkarılması şeklinde olmadığı bir önceki kısımda ortaya konan milliyetçi geçmiş tahayyülü ve yaklaşımından çıkarsanabilir. Aydın'a göre Türk kelimesinin kendisi dahi bu keşfin bir parçasıdır (Aydın, 1995).

Giderek popülerleşen "Türk" olma bilinci, imparatorluğun kurtuluşunu "Türk değerlerine" tam bir bağlılıkta bulan Türkçülük hareketinin doğuşuna sebep olur. 1910'larda Ziya Gökalp ulusal birlik vurgusuyla sonradan ortaya çıkacak olan Türkiye Cumhuriyeti devletine ve onun resmi milliyetçi ideolojisine zemin hazırlayacak olan yaklaşımı formüle eder. Kemalist resmi milliyetçilik yeni devleti, İslami ve Osmanlı temelli bir geçmişten ayırmayı amaçlamıştı. Bu uğurda, özellikle İslamla arasına mesafe koyma uğraşında Türklerin

İslam-öncesi geçmişini resmi olarak araştırdı ve keşfetti. Bu araştırma, “yeni Türk milletine, ... gurur duyabileceği kendine ait bir geçmiş sağlayabil[me] ve uygun bir istikamet eklendikten sonra kendi geçmişi üzerine oturan bir geleceğe doğru ulusa rehberlik edebil[ir]” (Landau, 1981: 76) olma umudunu içeriyordu.

Williams’a göre bir ideoloji olarak milliyetçilik “heterojen bir gerçeklikten kabul edilebilir bir homojenlik yaratımı” (Williams, 1989: 428) çıkarmayı amaçlar. Ayrışmamış homojen bir ulus hayali, Türk milliyetçiliği için de ulaşılmaması gereken ama aynı zamanda toplumun mevcut gerçekleri ile bağdaşmadığından uygulanması zor bir amaçtı. Homojenlik yaratımı, mensupların uymaları gereken ideolojik bir çerçeveye durmaksızın muhatap olmaları demektir. Türk milliyetçiliği, Ataman’a göre, “grup üyelerini grubun birlik ve bütünlük bilincine ulaştıran bütünleştirici bir ideolojidir” (Ataman, 1977: 20). Muhatap olunan çerçevenin dışından konuşmak “ya sev ya terk et” ve “kişi yok ulus var” gibi sloganlarla homojenlik idealine dönük bir cevaba zorlar. Handler’in Quebec milliyetçiliği bahsinde vurguladığı gibi milliyetçilik yerel toprağa, vatana veya ülkeye bağlılık ile “kişinin ne yapması, nasıl davranması ve olması gerektiğini özelleştiren kurallar bütünü olarak belli davranış normları[nı]” (Handler, 1988: 36) eşleştirir. Bir tür ortak olma-yapma tarzı, “ideal” Türkün tanımlanması için de kullanılır. Bunun, belirli bir coğrafyada doğmanın bedeli olduğu vurgulanır. Yani ulusun sınırları ile belirlenmiş bir coğrafyada doğmak belli bir modda varolmak yönünde milliyetçi bir beklenti yaratır.

Bütünleştirici olma iddiasında olan ve birlik tanımlayan her ideoloji ister istemez dışarının da tasvirine yer verir. Türk milliyetçiliği, Ataman’a göre, bu minvalde “kimin grubun içinde ve kimin dışında olduğunu açıkça belirleyen bir sembol içeren ve onu vurgulayan ayırıcı bir ideolojidir” (Ataman, 1977: 31). İçerisi ve dışarısı arasında çizilen sınır, içeriği açıkça her ne terimle olursa olsun dışarıdan üstün bulma pratiği ile yürür. Paylaşılan benzersizlik iddiası, üstünlük duygusunun içeridekilere şırınga edilmesi ve bu yönde bir inancın yaratılabilmesi ile güçlendirilir (Ataman, 1977). Buradaki eşsizlik ya da benzersizlik savı iyi-kötü, beyaz-siyah, medeni-cahil, otantik-sıradan gibi ikiliklerin kurulması, bağlamsal olarak içeriğin olumlu tarafın ayrıcalıklarıyla donatılması ve olumsuz ya da sıradan tarafın birliğin ne olmadığına dönük bir referans olarak kullanılmasına karşılık gelecek biçimde bir “kirlilikten saflık” (Williams, 1989: 429) yaratımıdır. Milliyetçilik, saf ve temiz olanla kirliliği ayırma ve içeridekileri saf olduklarına inandırma yönünde işler. Saflık ve eşsizlik iddiasının formüle ve mensupların bu yönde ikna edilmesinde kullanılan etkili araç benzersiz olan ve anlamlı başarılarla dolu bir geçmişe yapılan vurgudur. Fakat bu “saflık ... “gerçek” bir saflığa ... değil saflaştırmaya ve icadını motive eden konular silsilesine dönük bir

sınıflama anı[na]" (ibid. 429) karşılık gelir. İçeridekiler bu haliyle yaptıklarının doğruluğuna kesin bir inanç besleyen "mit yapıcılar"dır (Williams, 1989). Çağlar'ın açıkladığı resmi mit yaratımı sonucunda Türkler hem "Touro-Aryen isimli bir ön-ırka" (Çağlar, 1990: 83) ait olmakla eşsizlik hem de "bu ırkın "Avrupa uluslarının orijinal ırkı" (ibid. 83) olduğu iddiasından dolayı üstünlük kazanırlar. Bu, kimin saf kimin kirli ve kimin içeride kimin dışarıda olduğunu sınıflayan ve saflaştırma oyununda kalabilmek için ne düşünülmesi ve yapılması gerektiğini kurgulayan esasçı bir yaklaşımdır.

İkili zıtlıklar üzerinden kurgulanan içerisi ve dışarısı sınıflaması "her ulusun tarihte belirli bir rol ifa etmek üzere Tanrı tarafından seçildikleri" (Llobera, 1989: 249) fikri ile dinsel bir muhteva kazanır. Gündelik hayatta Türklerin İslama ileride çok büyük hizmetleri olacağı ve bu yüzden üstün tutulmaları gerektiği şeklindeki İslam peygamberine atfedilen görüş veya Tanrı Dağı'nda doğmuş Türkler söylemi, milliliğin dinsel bir haleyle ile sarmalanmasını sağlar. Bu sayede Durkheimcı sosyoloji geleneğinin takipçilerine göre tüm ikili zıtlıkların kökeninde yatan kutsal-profan (murdar) ayrımı ulusal olma ve ulusal düşünme gerçeğinin kritik bir parçası haline gelir. Bu bilinen en eski topluluk olma imajını da kaçınılmaz biçimde güçlendirmekteymiş gibi görünüyor; çünkü uluslar, Tanrının yaratısı olan ve onun eliyle dünyaya gönderilen insanla benzeşim içerisindedir. Belirsizliği ve anlaşılmazlığı içerisinde insani yaratılışa eliyle can ve şekil vermiş Tanrı tasviri (daha doğrusu şekil verme anı) ve buna ilişkin tüm kozmolojik anlatılar, ulusu yaratan ve dünyaya gönderen bir Tanrı hayali kurmaya da açık hale gelir. Milliyetçi sınıflama ideolojisinin Tanrısal doğrularla aynı potada eritilmesi nihayetinde milli saflık ve eşsizlik iddiasına güç kazandırmakta ve mensuplarının, bu sınıflamanın dışında hareket edebilecekleri varsa fevkalade sınırlı alanı iyice daraltmaktadır.

Birliğin tam manasıyla kenetlenmiş bir insanlar yumağı olarak tasviri ve dolayısıyla araya eleştiri ve inançsızlık almama yani kirliliğe mahal bırakmama çabası ulusların yaşama ve etkileşime girme şeklinin nasıl tahayyül edildiği dikkate alındığında daha anlaşılır hale gelir. Milliyetçilik için ulusların devamlı mücadele içerisinde olduğu fikri ve bir uygarlığın üstünlüğünü göstermesi veya başkalarının üstünlüğünü kabul etmesi üzerinden savaş tarzı bir devinim içerisinde olduğu dünya (Atsız, 1973) fikri baskındır. "[K]ollektif bir birey" (Handler, 1988) gibi resmedilir ulus ve bu birey "dünyaya bilinçsiz bir ittirmeyle yayılmayı ve onu domine etmeyi ister. Fakat yayılırken başka ulusların direnişi ile karşılaşır. Ve savaş başlar. Sonuçta güçlü olanlar kazanır" (Atsız, 1973: 21). Türkler ise, dünyadaki eşsizlik ve üstünlüklerine bağlı olarak bu mücadelede başarı sağlayan ve manevi güçleri yani 'idealleri' ile diğerlerine medeniyet gösteren bir ulus (Atsız, 1973) olarak resmedilir. Bu, belli bir

platform üzerinde rekabet edilen, taşların doğru idaresi ile başarının yakalanacağı bir oyun tasviri gibidir. Kişiler, bireysellikleri ile değil ulusal kenetlenmenin araçları olarak somutlaştırılırlar. Türk milliyetçiliği bu oyunumsu platformda ulusun kırılğanlığına ve korunması gerektiğine vurgu yapar (Keyder, 1997). Bu bağlamda, ulusun iyiliği ile bireylerin iyiliği arasında, devletin düşündüğü ve yaptığının insanlar için iyi olduğu fikrini zerk ederek bir eşitlik yaratmaya çalışır. Devlet babadır ve kırılğan topluluğa kol kanat gerer.

Türk milliyetçiliği birlik tanımlama ve ayrıştırma sınıflamasıyla ile ulus için iyi ve kötünün önceden tanımlandığı ve bireylerin bu kriterlere uymalarının beklendiği esasçı bir mahiyet sergiler. Lindisfarne bu baştan yapılan iyi-kötü tanımlarını ve tanımlara uyuma dönük zorlayıcılığı Türkçü özgücülük ve ‘cumhuriyetçi söylem’ (Lindisfarne, 2000) kavramları ile açıklar. Ona göre Türk özgücülüğünün iki bileşeni vardır. İlki “Türk insanı ve kültürünün ırksallaştırılmış fikirlerine dayanan” Türk milliyetçiliği ve ikincisi “hem önceki Müslüman inanç sistemlerine hem de çağdaş İslamcılara üstün olarak değerlendiren” (ibid. 105) Türk laikliği. Lindisfarne’e göre cumhuriyetçilik içerisine gömülü olan Türk milliyetçiliği kanunlar ve militarize güçlerin de sınırsız desteği ile kendi eşsizliğine sonsuz bir güven duyar ve bu yüzden onu sorgulamak ve eleştirmek çok zor hatta imkânsızdır ve bireylerin boyunu aşar. (Lindisfarne, 2000). Milliyetçi sınıflamaya dönük bir eleştiri olur da ortaya çıkarsa bu ulusun ideallerinden sapma olarak değerlendirilir.

Türk milliyetçiliğinin, ulusun iyiliği ve kötülüğü ile ilgili belirleyici varsayımlarının bir şekilde, Foucaultcu Panoptikon yorumu takip edilirse (Foucault, 1980), herkesin milliyetçi bir bakış altında görünür olduğu inancını yaratmayı başardığı iddia edilebilir. Türk milliyetçiliği, herkese güçlü yanlış yapma potansiyeline sahip bireyler olarak yaklaşır. İnsel, bu tehlikeli bireyin, geçim kaynağını devletten sağladığı bir işçi-işveren ilişkisi kurularak kontrol edilebileceğine ve tehdit olmaktan çıkarılabileceğine dönük bir anlayışın önderliğinde özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında toplu memur alımları yapıldığına ve bir memur vatandaş tipi yaratıldığına (İnsel, 1995) dikkat çeker. Yanlış içerisinde olma ihtimalinin izini sürmek, ortaya çıkması halinde kendisine bir tehdit olarak görmek ve cezalandırmak esasen kendi çizdiği alanın dışında bir yaşama şeklinin denetlenmesine dönük bir güç pratiğinin uygulanmasıdır. Denetleyici bakışın, muhatap olan her birey tarafından bir dereceye kadar içselleştirilmesinin, modern denetimin en kusursuz yolu olduğu söylenebilir. Her köşe başına görevi bu olan denetim araçları koymaktansa kişilerin kendi kendilerinin denetleyicisi olmalarını sağlayan bir içselleştirme süreci yaşamaları hedeflenir. Bu denetimde kişiler, doğru ve yanlışla dair kabulleri ile üst bir toplumsal çerçeveye muhatap olduklarının ve “doğrulara” uymanın “yanlışın” yanlışlığını sorgulamaktan daha risksiz ve rahat bir yaşam pratiği

olduğunun farkındadırlar. Bu Foucault'nun gücün gözü formülasyonunda öngördüğü şeydir. Ona göre, “denetleyen göz, onun ağırlığı altındaki her bireyin kendi gözetmeni olana kadar içselleştirerek neticeleneceği, dolayısıyla her bireyin kendi üstüne ve kendine karşı uygulayacağı bu gözetim” (ibid. 155) modern dünyanın denetim anlayışında baş aktördür. Çerçevesi çizilen modern denetim, eleştirinin tehditkar bulunacağı farkında olan öznenin otosansür veya otokontrolüyle ile yakından bağlantılı görünse de ona indirgenemez; çünkü gücün sadece devlet dahil herhangi bir kurumsal mekanizmayla karşılaşıldığında ortaya çıkmadığı, bunun yerine gündelik yaşamın her sosyal bağlam ve ilişkilerinde tecrübe edildiği fikri çevresinde temellenir bu denetim. Öte yandan bir adım daha ileri giderek Alonso'nun toplumsal yaşamdaki bakma estetiğinin hem bu denetlemeye hem de tüm ulusu hayallemeye dönük özel ve estetize edilmiş form ve biçim kisveleri ortaya koyduğu önerisi de (Alonso, 2004) dikkate alınabilir.

İçselleştirilmiş bakış, herkesin kendisinin ve diğerlerinin gözetmeni olduğu çoklu gözetim noktalarından biri haline gelmesini temin eder. Bir biçimde gözleyen ve gözlenen olduğuna ikna olmak bireyin gündelik hayatını gücün merkezde olduğu bir çerçevede tecrübe etmesini sağlar. Türk milliyetçiliğinin gündelik yaşamda tecrübe edilmesinin güce dayalı sosyal çerçevenin içerisinde olduğu ve hatta bu yapılanmadan destek bulduğu iddia edilebilir. O hem bireysel ve devlet dahil kurumsal herhangi bir mevcudiyete aşkındır⁵ hem de bireysel ve kurumsal her düzeyde içselleştirilmiştir veya içselleştirildiğine dönük bir inanç başarıyla dolaşıma sokulmuştur. Bu yüzden ulusun değerlerinden sapma olarak değerlendirilen herhangi bir eleştiri veya sorgulamanın ortaya çıkışı “genellikle skandalvari, anlaşılabilir ve – akademisyenler dahil- pek çok insanın tolere etmeye hatta duymaya istekli olma sınırlarının ötesinde olarak değerlendirilir” (Lindisfarne, 2000: 106). Karşılığını gücün gündelik olarak uygulanması ve tecrübe edilmesinde bulan milliyetçiliğin Türkiye bağlamında sorgulanması, bu gündeliklik yüzünden her şeyden öte sıradan insanların tepkisine neden olur. Denetleyen bakış, içirme ve dışarıda bırakma olanakları da sunar. İnsanları, bizim gibi olanlar ve olmayanlar olarak duyumsamayı sağlar. Tapper ve Tapper'e göre Türk milliyetçi ideolojisinde dışlama anlamlı bir işaretleyicidir. Bu, “ideolojinin ana dogmalarının bireyin bağlılığını ölçmek için bir test olarak kullanıldığı” (Tapper ve Tapper, 1987: 53) birlik anlaşmasının niteliklerini ortaya koyan bir üyelik sağlar. Fakat dışarıda bırakma pratiği ulusa bağlılığın derecesini ölçmekten öte, neyin doğru neyin yanlış, neyin yasak neyin ortaya çıkarsa bölünmesi ve reddedilmesi gerekli olduğunu biçimlendirir. Dışarıda bırakmanın, Türk bağlamında kirlenme ve varsayılan eşsizliğin kaybı korkusu ile yakından alakalı olduğunu

düşünüyorum. Ulusal doğru varoluşun biçimi net tanımlandığı için ondan saptığı düşünülen davranışlar saflığın ve eşsizliğin kaybı olarak değerlendirilir.

Saflığın biçimleri kesin tanımlanmıştır. İnsanların Türklüklerini bütün hayatları boyunca taşımaları beklenir. Eşsizliği ve saflığı ile aşkın ulus, Çağlar'ın belirttiği gibi, “kimliğin temelidir. Bu yüce varlık, ulus, öz-kimliğin ve diğer kimliğin tanımlandığı bir ‘referans noktası’ gibi hareket eder” (Çağlar, 1990: 89). “Otoriter milliyetçilik”, Keyder’in işaret ettiği gibi, “birlik ve kollektif amacı vurgular” (Keyder, 1997: 42) ve ulusu, etnik birlikten gelen bir homojenliğe dayandırarak tek ses-nefes olma hali olarak ifadelendirir. Türk milliyetçiliğinin ideolojik formunda Türklük bu tek sese karşılık gelir. Fakat belli düşünme ve davranma biçimleri bağlamında ulusal bir kimliğe sahip olmayı ulusal varoluşun şartı olarak değerlendirmesine rağmen Türk milliyetçiliği, ulusun, mevcudiyetini varsaydığı ve insanları varlığına ikna ettiği eşsizliği ve saflığını paradoksal biçimde belirsiz bırakır. Ortaya konabilen neredeyse tek şey detaylandırılmayan bir Türk kültürünün benzersiz olduğu vurgusudur. Bu belirsizliğin milliyetçiliğin doğrularının sorgulanamaz kılınması için işlevsel olduğunu düşünüyorum. Belirsizlik içerisinde mensuplara iki seçenek kalır: milliyetçi kültürün eşsizlik iddiasına inanmak veya inanmamak. Ulusal kimlik inananlar etrafında inşa edilecek ve inanmayıp sorgulayanlar, bu eşsiz ve saf ulusun içinde yanlışlıkla doğmuş saf olmayan kişiler olarak etiketlenecektir.

Kısaca Türk milliyetçiliği, ilk olarak ulus için neyin iyi ve neyin kötü olduğunu kesin terimlerle önceden belirleyen bir ulusal kimlik tanımladığı ve ardından tüm aygıtlarını herhangi bir sapmanın ortaya çıkmasını engellemeye dönük seferber ettiği için esaslıdır. Bu haliyle hem bütünleştirici hem ayrıştırıcı bir şekilde işler. Birlik eşsizlik ve saflıkla eşleştirilen vazgeçilmez bir niteliktir. Ayrıştırma ise neyin kirli ve kaçınılması gereken olduğunu ortaya koyma şansı verdiği için saflığın özünü tasarlamayı mümkün kılar. İçeridekiler ve dışarıdakiler arasında sınır çizmek, içeriye eşsiz ve saf, dışarıyı sıradan ve kirli olarak vasıflandırmak ve insanlarda bu sınıflandırmanın doğruluğuna dönük sorgusuz bir inanç ortaya çıkarmak esaslı ideolojinin işleyiş pratikleridir. Milliyetçilik gündelik hayatı ideolojik bir formüle tabi kılmaya çalışır. Gücü, gündelik pratikleri, ulus nezdinde iyi-kötü, etkili-etkisiz ve kullanışlı-kullanışsız şeklinde sınıflamanın meşru bir makinesi gibi hareket ettiğine dönük bir inanç yaratabilmiş olmasından gelir. Bu anlamda insanlar, ulusun iyi, etkili ve yararlı üyeleri olarak nasıl düşünmeleri ve davranmaları gerektiği ile ilgili milliyetçi bir dille ve ajandayla muhataptırlar.

Milliyetçilik, sosyal ilişkilerin esaslı bir ideolojik dille yaşantılanmasını sağlamada gösterdiği “başarıyı” milliyetçi içeriği sabitlemede göstermez. Bu içerik boşluğunda ulus

kavramı bağlamsal olarak araçsallaşmaya uygun hale gelir. Ulusal kültürün içeriği belirsizdir ve mevcut sınıflayıcı dilini kullanmak şartıyla insanların kendi anlamlarına dönüştürebilmeye uygundur. Hatta Verdery'ye göre asıl önemli olan bu sınıflama meşruiyetidir ve milliyetçilik, insanların bu meşru gücü kendi amaçları için araçsallaştırmaya çalıştıkları bir süreçtir (Verdery, 1996). Milliyetçilik, içerik sağlama düzeyinde insanların kendi anlamlarına meşruiyet kazandırmak için yarıştıkları tamamlanmamış bir proje gibidir. Proje olarak tamamlanmamışlığı, yarışmadaki farklı ilgilerin değişik zamanlarda baskın konuma geçebilme potansiyellerinden ve gerçeğinden gelir. Aynı şekilde Duara da milliyetçiliği, ulusal kimlik için kendi ulus anlayışlarına göre yarışan farklı ulusal fikirlerin varlığı ile değerlendirir. Milliyetçilik bundan dolayı araçsallaştırılır ve tekrar tekrar tanımlanır (Duara, 1996).

Türkiye'de ulusun araçsallaştırılması anlamında tarihi olarak öne çıkan ve bugün de faal olarak yarışmakta-çatışmakta görünen partiler, anti-kolonyal milliyetçiliğin en azından bir Orta ve Yakın Doğu geleneği veya gerçeği ile paralel görünüyor. Anti-kolonyal milliyetçilikle ilgili öncü makalesinde Chatterjee, bu milliyetçiliğin en azından Hindistan'da 'materyal' ve 'ruhsal' boyutların ayrılması sonucu ortaya çıktığını belirtir. Materyal boyut, ekonomik, bilimsel, teknolojik ve devlet organizasyonu bağlamında üstün olan Batıya yani "dışarının boyutuna" (Chatterjee, 1996: 217) karşılık gelir. Batının bu üstünlüğü kabul edilmeli, araştırılmalı ve değişiklik yapılmaksızın kopyalanmalıdır. Ruhsal ise "kültürel kimliğin esas bileşenlerini içerisinde barındıran bir iç boyuttur" (ibid. 217). Bu iç boyut korunması gereken bir alan olarak düşünülür çünkü materyal boyutun taklidinin ruhsal boyutta bir tahribat yapacağından ve içerinin özgünlüğünü yok edeceğinden korkulur. Chatterjee'ye göre "bu noktada milliyetçilik en güçlü, yaratıcı ve tarihsel olarak anlamlı projesini başlatır: yine de Batılı olmayan bir 'modern' ulusal kültür yapmak" (ibid. 217).

Bu formülasyon, resmi Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkış ve işleyiş prensiplerini de neredeyse birebir anlatıyor. Materyal ve ruhsal boyutlar ayrımı, 20. yüzyılın ilk iki on yılında Ziya Gökalp tarafından Türk milliyetçiliğine model olacak biçimde yapılmıştı. Gökalp'in çıkış noktası, milli kültür ve uluslararası medeniyet ayrımıdır. Milli kültür, ona göre, ortak dil, folklor, estetik, ahlak, edebiyat, vs. tüm alanların toplam mirasıdır. Medeniyetse felsefe, bilim, ekonomi ve sanattaki görünümüleriyle rasyonel ve amaçlı bir bilgi toplamıdır. Medeniyet, herhangi bir milli kültürün sınırlarının ötesindedir. Onun değerlerine ulaşabilmek için uluslar, manevi ve rasyonel olmak üzere iki boyutta işlemelidirler. Rasyonel boyut medenileşmek için her zaman takip edilmeli ve manevi boyut ulusal kültürde eşsiz ve ulusal kültürler arenasında bağımsız kalmak için korunmalıdır (Gökalp, 1978).

Benzerlik, milli kimliğin esaslaştırılması anlamında da devam etmekte gibidir. Chatterjee, elitlerin yürüttüğü iç/dış, ruhsal/materyal ve esas/tali ikiliklerine dayanan kültürel ‘normalleştirme’ projesinin koloni sonrası devletin kamu/özel ayrımı tarafından bastırıldığını ama yine de elitlerin projesi ile ona pek çok kanaldan gelen direnişler arasında bir müzakerenin ortaya çıktığını söyler (Chatterjee, 1996). Türk milliyetçiliğinin, kültürel özgünlüğü koruyarak medenileşme olarak nitelendirilebilecek iç ve dış ayrımına dayalı projesi ise neredeyse sorgusuz kabul edilmiştir. Ulusal Batılı olma iddiası da müzakereye dayanmaz ve kitleler sessizdir (Keyder, 1997). Fakat ilgili ayrımın kendisine değilse de hangi tarafın daha kıymetli olduğuna dönük bir eleştiri kısa süre sonra ortaya çıkar. Zira Batı çizgisinde yürüyen bir ulus olma halinin devamlı vurgulanmasıyla dış boyutu iç boyuta ayrıcalıklı kılan bir yaklaşım egemen olmuş (Dodd, 1979) ve Batılılaşma projesi, bir gelişme modeli olarak iç boyutun en derinine kadar nüfus etmiştir (Heper vd., 1993). Bu sebeple devlet destekli elit projesine, geleneksel yapı ve kültürü değiştirdiği düşüncesiyle ‘geleneksel milliyetçilik’ olarak isimlendirilebilecek bir tür organizasyonel milliyetçilik karşı çıkar (Ergil, 1983). Geleneksel milliyetçilik, her ne kadar belirsiz kavramlarla tanımlanmış olsa da ulusun, iç boyutun korunması gerektiği iddiasıyla araçsallaştırılmasına karşılık gelir. Geleneksel milliyetçilik, resmi milliyetçiliğin modernist konu ve sembollerine karşı İslami konu ve sembollerle doludur (Ergil, 1983). Ayrıca tarihsel mirası da resmi milliyetçilikten farklı tanımlar (Bartu, 1999). İlki İslam öncesi gelişkin bir Türk mevcudiyetinden bahseder ve tarihi mirasın oradan geldiğini vurgularken, ikincisi için altın çağ İslami Osmanlı İmparatorluğu’nda yatar. Fakat benzer biçimde ikisi de kişiler üzerinde her türlü kontrol mekanizmasını kullanır çünkü her ikisi de ulus için öncül iyi-kötü, yararlı-yararsız, saf-kirli tanımlamalarından hareket eder ve kişilerin bu sınıflamaları sorgulamalarına izin vermez. Geleneksel milliyetçilikte kontrol milliyetçi organizasyonun üyelerine dönükken (Ergil, 1983) resmi milliyetçilikte tüm ulus kontrol altındadır. Resmi ve geleneksel milliyetçilikler arasındaki milli kimlik müzakeresi, iç veya dış boyutun ayrıcalıklı kılınması temellidir.

Türkiye’de hakim olan bu iki milliyetçi biçimin aynı esasçı dille konuştuğu düşüncesindeyim. Bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliğinin, hangi yönden gelirse gelsin, gücünü esasçı bir doğruluk çerçevesi çizmesinden ve bu çerçevenin dışında bir alan kalmamasını garantilemeye çalışmasından aldığı söylenebilir. Yani Türkiye bağlamında doğrular tek bir dille ifade edilir ve esasçılık gündelik hayatta her doğrultudan gelir. Kapferer’in belirttiği gibi “baskın bir ideoloji olarak milliyetçiliğin özelliği, özel bir ontolojiyi ve onun akıl yürütme biçimini merkezi konuma getirebilmesidir” (Kapferer, 1988: 212). Türk milliyetçi ideolojisinin özel ontolojisinin ve işleyiş mantığının gündelik ortamda şiddetle

uygulandığını ve varolmanın ve kendini ifade etmenin sadece belli biçimlerine imkan tanıdığını düşünüyorum. Bu ideolojinin dili herkesi kaçınılmaz kabullerle konuşmak zorunda bırakmaktadır. Bu konuşma, her iki tarafında kendi içeriğinin olduğu bir A-B zıtlığına değil A-A Olmayan ayrımına dayalıdır ve Laclau'nun tabiriyle, 'düşmani söyleme' karşılık gelen bir ötekilik biçimi (Çağlar, 1990) kurar. Bu sebeple, bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliği, tarafları, birbirini içeriksiz gören bir konuşma dili ile donatır ve "Türklüğü taşıyan kişi" diğerini Türklüğü taşımayan olarak görür. Anlam sınırın doğru tarafında yatar ve dışarısı son derece anlamsızdır. Farklı anlamlar, kesin bir suçlama ve toleranssızlıkla yüz yüze kalır.

Esasçı Türk milliyetçi dil, doğrularının gündelik pratiklerde kök salmasına önem atfeder. Milliyetçiliğin gündelik biçimleri, Türklüğün varsayılan eşsizlik sembollerinin işaretlendiği bir sınır etrafında tecrübe edilir. Türk milliyetçi ortamında inançsızlık ve sorgulama gerçek manada görülme de birinin Türklüğünü sorgulamak için gündelik pratiklerde bir etiket olarak devamlı kullanılır. Bu, kişinin Türk kimliğinin varsayılan eşsizliğini ne derece taşıdığına dair bir sorgulamadır. Eley ve Suny'nin işaret ettiği gibi milliyetçilik gündelik tecrübelerde zemin bulan bir 'kollektif ait olma' sağlar (Eley ve Suny, 1996). Belki de Türk milliyetçiliğinin anlamlı farkı kişinin kollektif aidiyetinin devamlı sorgulaması ve kontrol edilmesidir.

Milliyetçiliğin denetleyici bir bakışın içselleştirilmesi ile gündelik hayatta tecrübe edilen bir güç ilişkileri yumağı kurduğu söylenmişti. Türkiye bağlamında içselleştirilmiş milliyetçi bakışın sadece insanların yanlış yapmalarını engellemeye ve Türk olmanın zaten tanımlanmış olan ortak ve uygun varolma biçimlerine uydurmaya çalışmadığı ayrıca herhangi bir sapmanın ortaya çıkışını özendirdiği iddia edilebilir. Bu Türk milliyetçiliğindeki tehdit kavramlaştırması ile ilgilidir.

Türk milliyetçiliği ulusun aleyhine iki tip tehdit tanımlar. İlki içerisi ile dışarısı arasında çizilen bir sınır etrafında kurgulanan dış tehdit tanımıdır. Burada bahsedilen dışarının ulusal sınırlarla işaretlenmesi gerekmez. Daha ziyade bağlamsal olarak ortaya konan bir "biz" vurgusunun dışarıya işaret etmek için kullanıldığı belirtilmelidir. Bu anlamda örneğin bir biz kategorisi olarak gençlerden oluşan bir grup kendilerine şu ya da bu sebeple benzemeyen bir dışarıyından bahsedebilirler. Dışarıdan gelmesi muhtemel bir tehdit imajı ve ona karşı tetikte olma gerekliliği, Ataman'a göre, grubun üyeleri arasındaki sorunların askıya alınmasını sağlar ve mevcut bağları güçlendirir (Ataman, 1977). Tehlike imajı olmaksızın üyeler arasındaki bağlantılar kaybolur, ulus çürüme ve çöküş riski yaşar ve hatta bağımsızlık kaybedilebilir. Bağımsızlık kaybı korkusu bütün milliyetçi yazım için ortaktır (Ataman, 1977; Atsız, 1973).

Dış tehdit fikri gündelik pratiklerde bir iç tehdit imajı veya etiketi ile tecrübe edilir. Ayırıştırıcı bir ideoloji olarak milliyetçilik her zaman ulusun ‘tutarlılığı’ ve ‘saflığı’ için saf ve kirliliği arasında bir sınır yaratır (Ataman, 1977). İçerinin yani “bizim” üyelerinin sadakatini sorgulanması grup bütünlüğünün sağlamlığı için dış tehdit kadar işlevseldir. Bölücülük yapıldığı suçlaması, korku verici bir iç tehdit sorgulamasıdır ve tüm üyeler ondan hayalet görmüşçesine kaçarlar.

Hem iç hem dış tehdide dönük yaklaşımın basit bir korku ve kaçınma olmadığını düşünüyorum. Milliyetçilik, kendi saflığına tehdit olma ihtimali barındıran iç ve dışla arasında mesafe koyarken gerçekte saflık iddiasını inanılır kılmak ve saflığının ne olduğunu açıklamak için kirliliğe ihtiyaç duyar (Munasinghe, 2002). Douglas’ın belirttiği gibi saflık ve kirlilik karmaşık bir birlik yaratır ve tecrübeye kaçınılmaz biçimde içiçe geçmiştir (Douglas, 1966). Saflık kirliliğin ve kirlilik saflığın varlığı ile tanımlanır çünkü kendi zıtlarının yani kendi olmadıkları şeyin ne olduğunu hayalleme şansı tanır. Dahası kirliliğin varlığı, onu kovalama ve bertaraf etme süreci ile saflığı ulaşılabilir kılan bir düzen yaratır (Douglas, 1966). Yani hem kavramsal hem uygulama düzeylerinde saflık sağlam ve inanılır bir kirlilik yaratımına ihtiyaç duyar. Sonuç olarak ne saflık ne kirlilik kendi içerisinde aşkıdır ve birbirlerinin varlığı ile sınırlanmışlardır. Türk milliyetçiliği bu birliği gündelik hayatta yaratır. Özellikle saflık ve eşsizliğin son derece belirsiz tanımlandığı kendi şartları altında kirliliğin yokluğunda saflığı biçimlendirecek bir ölçüte sahip olmadığını çok iyi farkındadır. Bu noktada iç ve dış tehdit etiketleri ile kirliliği kendisinin yarattığını ve bu yaratıyla arasında mesafe koyarak eşsiz ve saf Türklüğün ne olduğunu tanımlama şansı elde ettiğini iddia ediyorum. Ayrıca yaratılan kirliliği denetleyerek, takip ederek ve hatta ortadan kaldırarak yeniden “saflığa” ulaşma imkanı yakalar. Bu başarı, dışlama mekanizmasının bir sonraki kirlilik izolasyonuna kadar kapatılması anlamına gelir. Bu haliyle gündelik hayat kirliliğin milliyetçilik tarafından yaratıldığı, tespit edildiği ve dışlandığı bir sahneye dönüşür. Bu nokta Bhabha’nın argümanına karşılık gelmekteymiş gibi duruyor. Ona göre “milli kültürün ‘meskeni’ kendisi ile ilişkisinde ne birleşiktir ne de bütündür, dışarıdaki veya ötesindekiyle ilişkisinde de basitçe ‘öteki’ olarak görülmemelidir ... ‘Öteki’ hiçbir zaman bizim dışımızda veya ötemizde değildir; en samimi ve yerel bir biçimde ‘kendi aramızda’ konuştuğumuzu *sandığımız* sırada kültürel bir söylemle zor kullanarak ortaya çıkar” (Bhabha, 1990: 4). Türk milliyetçiliği iç ve dış tehdit yaratısını mensuplarının gündelik pratiklerde içselleştirdikleri esaslı dili fark etmeden kullanmalarına ve denetleyici bakışla çevreyi izlemelerine borçludur. Herkes kendisini ve diğerlerini, uygun olmayanları yani “ötekini”

tespit etmek ve bu yolla kendi “saflığını” doğrulamak için izler. Münasip olmayan kimlikler, Türklüğün kazanılması maksadıyla kovalanan arzu nesnelere gibidir.

Sonuç

Milliyetçilik çok boyutlu, siyasi ve gündelik bir gerçekliktir. Onu sadece merkezi bir yüksek siyasetin konusu olarak ele almak toplumsal yaşamda “sıradan” bireyin milliyetçiliğini gözden kaçırmaya veya daha önemlisi bu milliyetçiliği sadece yukarıdan çizilen çerçevenin bir uzantısı olarak görmeye iter. Bunun yerine bu makalede milliyetçiliğin bir ideolojik dil olarak aşağıdan da üretildiğini ve kullanıldığını iddia ettim. Bu dil, ulus için iyi-kötü, yararlı-yararsız ve en önemlisi saf-kirli gibi sınıflamalar kurarak ulusu araçsallaştırmakta ve toplumsal yaşamı keskin doğruluk iddiaları ile donatmaktaydı. Fakat kökü ulusa dayanan bu sınıflama pratiğinin anlamlı ve etkili olabilmesi için ulusun değerli kılınması, mensupları arasında bir adanma objesi haline getirilmesi ve içerdiği kolektivitinin gücüne dönük bir inanç ortaya çıkartılması gerekli görünüyordu.

Geçmiş, milliyetçi iddialara inanılabilirlik kazandırmak için kullanılan değerli bir kaynaktır. Ulusun bilinen en eski tarihe kök saldı ve türlü zorluklarla karşılaşmış olsa da bugüne kadar başarılarla dolu bir mazi ile geldiği söylenir. Primordiyal kökler, milletleri insanlığın ortaya çıkışından beri yaşayan oluşumlar olarak görmeyi sağlar. Bu sayede topluluğun paylaştığı bir ad ve kökene dair mitler verili sayılır ve kültürün geçmişten bugüne korunarak ulusal bir öz sağladığı iddia edilir. Primordiyal kökenlerin verili oluşu ve mensuplar tarafından gerçekliklerine dönük sorgu barındırmayan bir inanç beslenmesi, ulusla ilgili gururun inşası ve ulusa dönük bağlantının adanmışlık derecesine varması açısından önemlidir. Dolayısıyla, primordiyal kökenlerin varlığına duyulan inanç milliyetçi sınıflamanın inanılabilirlik ve meşruiyeti için mühim bir gerekliliktir. Milliyetçiliğin geçmişe yaklaşımı sadece primordiyal kökenler ile sınırlı değildir ve neredeyse tüm bir geçmiş ulusun “şanına yaraşır” mahiyette milliyetçi bir gözle okunur. Bu göz, ulusal kültürü merkeze taşır ve özgünlüğüne, yenilmemişliğine ve kirlenmemişliğine dönük iddialar ortaya koyar. Ulusa özünü veren kültürün bilinen en eski geçmiş kök salmış olarak hayallenmesi, onun insanların zihnine ve benliğine kazınmış bir ulusal temel olarak değerlendirilmesini beraberinde getirir. Fakat kültürün geçmişte kök saldığı vurgusu da aynı anlı şanlı geçmiş tasavvuru gibi verili bir gerçeklik değil milliyetçi bir iddia ve inşa olarak değerlendirilebilir. Çünkü neyin hatırlandığı, neyin geçmişten hatırlanmaya değer olarak seçildiği, yazıldığı, değiştirildiği veya tamamen üretildiği ile yakından alakalıdır. Geçmiş, onu seçen ve inşa edenlerin iddia ve amaçlarını meşrulaştırıcı bir güçtür. Dolayısıyla milliyetçiliğin altını kuvvetle çizdiği geçmiş ve kültürel

özgünlük verili olmaktan ziyade milliyetçi bir inşa veya keşif olarak değerlendirilebilir. Geçmişe dönük iddiaların ve ondan anlam çıkarmanın, insani niyetler doğrultusunda yürütülen basit bir manipülasyon olmadığı ve belli bir kültürel çerçeveye içerisinde yapıldığı veya kültürün üzerinde çalıştığı bir konu olduğu, milliyetçiliği ele alan değerlendirmelerde sık sık vurgulanır. Bu vurguların, verili bir kültürel belirleyicilik iddiasında olduklarını ve bu yüzden onu insanların zihnine kazınmış olarak gören milliyetçi değerlendirmelerle paralellikleri olduğunu düşünüyorum. Kültür, milliyetçi siyasetin merkezinde olan bir kavramdır ve sınıflamacı dilin kabulleri ile dolu olan bir projedir. Gündelik yaşamdaki sıradan bir hatırlamanın da, kültürün gündelik hayatlara gömülü olduğu fikrine inanmamız istendiğine göre, milliyetçi dilin sınıflamaya dönük tüm kavramları ve biz-bizden olmayan veya bize yakışan-bize yakışmayan ikilikleri ile yürütüldüğünden, milliyetçi bir dille temas olduğu iddia edilebilir. Bu makale bu iddiaları temellendirmeye çalıştı.

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışının ve Türk kavramının giderek sivrilen ve popülerlik kazanan bir milliyetçi birliğin ismi haline gelişinin kısa bir anlatımından sonra devamında esasçı bir ideolojik dil sağlama anlamında bu milliyetçiliğin hayatın her alanına yayılan bir mevcudiyeti olduğu iddia edildi. Bu dil, heterojen bir toplumsal gerçeklikten homojenlik çıkarmaya çalışır ve bu doğrultuda Türk kültürünün eşsizliği ve saflığına dönük iddialar etrafında bir birlik tanımlar. “Biz”in keskin bir biçimde sınırlandığı ve saflık iddiasıyla donatıldığı birleştirici bir yaklaşımdır bu aşamada sergilenen. Bizden olmayana ilişkin vurgu artmaya başladıkça birleştirici yaklaşım yerini ideolojik dilin ayrıştırıcı tarafına bırakır. Ulusun iyiliği gözetilerek yapıldığına dair bir inanç talep eden iyi-kötü, yararlı-yararsız ve saf-kirli gibi ikili zıtlıklar kurulur. Ayrıştırıcı ideolojik yaklaşım tüm ikiliklerin olumsuz tarafları ile “bizden olmayan”ı işaretler. Bu kirli taraf aynı zamanda kendisine bakılarak “bizim” ne olmadığına ve bu yolla aslında ne olduğuna dair bir kaynaktır. Dil kirlilikten saflığın ne olduğunu öğrenerek çıkar yani bir nevi kirlilikten saflık yaratır. Durkheimci bir bakışla tüm ikili karşıtlıkların kökeninde yattığı iddia edilebilecek kutsal-profane (murdar) ayrımı da milliyetçi savların inandırıcı bir biçimde sunulabilmesi ve milletin ama aslında “bizim” üstünlüğünün Tanrıdan kaynaklandığı formülünün kurulabilmesi için boş geçilmez. Bu yolla milliyetçi eşsizlik ve saflık iddiası dinsel-Tanrısal bir hüviyet kazanır. Tanrısal muhtevanın, saflık iddiasının keskin tanımlanması ama içeriğinin belirsiz bırakılması ile paralel olduğunu düşünüyorum. Sorgulanabilir belirgin bir içeriktense inanç duymayı talep eden söylemsel formüller milliyetçi dil için, aynı geçmiş ve eşsiz kültür iddialarında olduğu gibi, daha mühim duruyor. Tanrının da onay verdiği bir millet olduğu vurgusu, meselenin aslında inanç meselesi olduğu ile ilgili gerekli ve açıklayıcı bir tavır alışmış gibi görünüyor.

İçeriğin müphem oluşu dilsel meşruiyeti kendi içeriklerine bükme heveslisi farklı milliyetçi söylemlerin doğmasına sebep olabilir. Türkiye özelinde, belli bir Ortadoğu ve Uzakdoğu milliyetçilik tipi ile paralel bir biçimde, iç ve dış boyutlar (özgün kültür ve medeniyet) ayırımına dayalı resmi ve geleneksel iki milliyetçi tipin yarıştığı belirtildi. Fakat her ikisinin de karşı tarafın içeriksiz bulunduğu yani tek içeriğin kendi tarafında olduğu bir A-A Olmayan sınıflaması ile düşman bir söylem etrafında konuştukları ve bu nedenle aynı ideolojik dili kullandıkları iddia edildi.

Son olarak milliyetçi dilin gündelik hayatta modern bir denetim makinesi gibi çalıştığı ve tehdit kavramı etrafında “bizden olmayan” şeklinde bir kategorinin yaratılması, takip edilmesi, denetlenmesi ve hatta ortadan kaldırılması ile “biz”in anlık olarak tanımlandığı belirtildi. Bu dilin, kullananlar tarafından içselleştirilen bir “biz” bakışı veya gözü sağladığı ve bu gözün hem kendisini hem de çevresini bağlamsal olarak doğru yapılar ve taraf alışlara göre denetlediği söylendi. Bu gündelik denetimin, görevi bu olan kişilerin denetiminden çok daha kritik bir denetleme biçimi olduğu ortaya kondu.

SON NOTLAR

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

¹ Bu özünde etnisite yaklaşımının kimliğe işaret eden bir vurgusudur. Fakat burada kullanılan etnisitenin, pek çok iletişim kanalında rastlanabilen kelimeyi etnik grupla özdeş ele alan popüler kullanımdan çok farklı bir anlamı olduğunu belirtilmeliyim. Kavram, Avrupa merkezli çalışmalarda, belirttiğim gibi bir aidiyet hissi, düşüncesi, duygusu, vs. etrafında kurulan, ilgili aidiyet sınırına devamlı meydan okunmasını ve bir şekilde savunulmasını da içerecek biçimde, her türlü gündelik buluşmayı ve ayrışmayı ifade ediyor. Ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Barth, 1993 ve Eriksen, 1993.

² Resmi tarih yazımında kötüleşen, hatta dayanılmaz hale gelen ve büyük göçü başlatan iklim ya da bir noktadan sonra takip edilemeyecek kadar ilerlediği için geri kalınan her türlü teknoloji gibi gayri insani ve içteki kardeş kavgalarından dıştaki entrikalara kadar insani pek çok zorluk resmedilir.

³ Hobsbawm, “geleneğin keşfi” kavramıyla geçmişin niyet edilerek seçildiği ve inşa edildiğini iddia eder. Ona göre bütün gelenekler keşiftir ve arkasında eski geleneklerin yeni durumlara adapte edilebilirliğini kaybetmiş olması gerçeği yatar. Keşfedilmiş gelenekler, inanılabilirlik sağlamak için, geçmişle devamlılık içerisinde oldukları iddiasından bulunurlar ama bu iddia “çoğunlukla uydurmacadır” (Hobsbawm, 1983: 2).

⁴ Sosyal bilimlerin bu inşaya verdiği destek anlamlıdır. Durakbaşa'nın, bu milliyetçi inşaya başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin, yeni dolaşıma soktukları kavramlar yekunu ile destek oldukları ve ortaya çıkan ulus-devletlere kendilerini temellendirebilecekleri teorik ve pratik referanslar sundukları açıklaması da (Durakbaşa, 2007) bu noktada anılmayı hak ediyor. Benzer şekilde Kızılçelik'in sosyal bilimlerin farklı coğrafi ve tarihi ölçeklerde egemenlik ilişkilerine verdiği destekle ilgili analizinin (Kızılçelik, 2001) ve daha genel manada aydınların milliyetçi bir dominasyonun kendisini dayandırmak zorunda olduğu retoriği ürettiği iddiasının (Boyer ve Lomnitz, 2005) altı çizilmeli.

⁵ Milliyetçilik için ulus, “bilinç, bilinçaltı, hafıza, doğal güdü, vs. özne bazlı niteliklerden” (Çağlar, 1990: 89) nasibini alan ve bu sayede devlet dahil her varlığı aşan “ontolojik statüye sahip kendi kendini üreten bir varlıktır” (ibid. 89). Devlet, milliyetçi ideolojiye bağımsızlığın sembolü ve koruyucusu olarak yakından bağlıdır. Fakat milliyete tabidir.

KAYNAKÇA

ALONSO, Ana Maria (2004), “Conforming Disconformity: “Mestijaze,” Hybridity and the Aesthetics of Mexican Nationalism”, *Cultural Anthropology*, 19 (4): 459-490.

ATAMAN, Sebati (1977), *Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Kervan Yayınları.

ATSIZ, Hüseyin Nihal (1973), *Türk Ülküsü*. Ankara: Afşın Yayınları.

AYDIN, Suavi (1995), ““Türk” Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi”, *Birikim*, 71-71: 50-64.

BARTH, Fredrik (1969) “Introduction”, Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Londra: George Allen ve Unwin, ss. 9-38.

BARTU, Ayfer (1999), “Eski Mahallelerin Sahibi Kim? Küresel bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak”, Çağlar Keyder (ed.), *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis Yayınları, ss. 43-59.

BELGE, Murat (1995), “Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar”, *Birikim*, 71-72: 13-16.

BHABHA, Homi K. (1990), "Introduction: Narrating the Nation", Homi K. Bhabha (ed.), *Nation and Narration*. London and New York: Routledge, ss. 1-7.

BOYER, Dominic ve LOMNITZ, Claudio (2005), "Intellectuals and Nationalism: Anthropological Engagements", *Annual Review of Anthropology*, 34: 105-120.

CHATTERJEE, Partha (1996), "Whose Imagined Community?" Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*. Londra ve New York: Verso, ss. 214-225.

ÇAĞLAR, Ayşe Neviye (1990), "The Greywolves as Metaphor", Andrew Finkel ve Nühket Sirman (ed.), *Turkish State, Turkish Society*. Londra ve New York: Routledge, ss. 79-101.

DAVIS, John (1992), "History and the People without Europe", Kirsten Hastrup (ed.), *Other Histories*. Londra ve New York: Routledge, ss. 14-28.

DODD, C. H. (1979), *Democracy and Development in Turkey*. Hull: The Eothen Press.

DOUGLAS, Mary (1966), *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Londra ve New York: Ark Paperbacks.

DUARA, Prasenjit (1996), "Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When", Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (ed.), *Becoming National: A Reader*. New York ve Oxford: Oxford University Press, ss. 151-177.

DURAKBAŞA, Ayşe (2007), *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ELEY, Geoff ve SUNY, Ronald Grigor (1996), "Introduction: From the Moment of Social History to the Work of Cultural Representation", Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (ed.), *Becoming National: A Reader*. New York ve Oxford: Oxford University Press, ss. 3-37.

ERGİL, Doğu (1983), *İdeoloji ve Milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitabevi.

ERIKSEN, Thomas Hylland (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.

FOUCAULT, Michel (1980), "The Eye of Power", Colin Gordon (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. London: Harvester Wheatsheaf, ss. 146-165.

GELMAN, Susan A. (2003), *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought*. Oxford: Oxford University Press.

GÖKALP, Ziya (1978), *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.

HANDLER, Richard (1988), *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

HASTRUP, Kirsten (1992), "Introduction", Kirsten Hastrup (ed.), *Other Histories*. Londra ve New York: Routledge, ss. 1-13.

HEPER, Metin; ÖNCÜ, Ayşe ve KRAMER, Heinz (ed.) (1993), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities*. Londra ve New York: I. B. Tauris.

HOBSBAWM, Eric (1983), "Introduction: Inventing traditions", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 1-14.

İNSEL, Ahmet (1995), *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

KAPFERER, Bruce (1988), *Legends of People Myths of State: Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington ve London: Smithsonian Institution Press.

KEYDER, Çağlar (1997), "Whither the Project of Modernity? Turkey in the 1990s", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Seattle and London: University of Washington Press, ss. 37-51.

KIZILÇELİK, Sezgin (2001), *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*. Ankara: Anı Yayıncılık.

KUSHNER, David (1977), *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*. London: Frank Cass.

LANDAU, Jacob M. (1981), *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*. London: C. Hurst and Company.

LINDISFARNE, Nancy (2000), "Anthropology and Exceptionalism", *Folklor/Edebiyat*, 22: 105-112.

LLOBERA, Josep (1989), "Catalan National Identity: The Dialectics of Past and Present", Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald ve Malcolm Chapman (ed.), *History and Ethnicity*. Londra ve New York: Routledge, ss. 247-261.

MUNASINGHE, Miranjini (2002), "Nationalism in Hybrid Spaces: The Production of Impurity out of Purity", *American Ethnologist*, 29 (3): 663-692.

ÖZKIRIMLI, Umut (2000). *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. New York: St. Martin's Press.

PEEL, J. D. Y. (1989), "The Cultural Work of Yoruba Ethnogenesis", Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald ve Malcolm Chapman (ed.), *History and Ethnicity*. Londra ve New York: Routledge, ss. 198-215.

SMITH, Anthony D. (1996), "The Origins of Nations", Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (ed.), *Becoming National: A Reader*. New York ve Oxford: Oxford University Press, ss. 106-130.

TAPPER, Richard ve TAPPER, Nancy (1987), "'Thank God We're Secular!' Aspects of Fundamentalism in a Turkish Town", Lionel Caplan (ed.), *Studies in Religious Fundamentalism*. London: Macmillan Press, ss. 51-78.

VERDERY, Katherine (1996), "Whither 'Nation' and 'Nationalism'?", Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*. Londra ve New York: Verso, ss. 226-234.

WILLIAMS, Brackette F. (1989), "A Class Act: Anthropology and the Race to Nation across Ethnic Terrain", *Annual Review of Anthropology*, 18: 401-444.

AKP, MİLLİYETÇİLİK VE DIŞ POLİTİKA: BİR MİLLİYETÇİLİK DOKTRİNİ OLARAK *STRATEJİK DERİNLİK*

Cenk SARAÇOĞLU*

ÖZET

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar oldukça hacimli bir literatür oluşturmasına rağmen bu partinin nasıl bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu yeterince tartışılmış değildir. Bu makale AKP'nin milliyetçilik anlayışının düşünsel dayanaklarını ve sembolik/söylemsel bileşenlerini dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2001 yılında yazdığı *Stratejik Derinlik* isimli kitap üzerinden değerlendirmeye çalışacak. *Stratejik Derinlik*'te dile getirilen dış politika anlayışı AKP'deki siyasi kadroların daha çok propaganda düzeyinde dile getirdikleri milliyetçi pozisyonu bir doktrin olarak içermektedir. Bu bakımdan AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) milliyetçi anlayışını Türkiye'deki ideolojiler alanında nereye yerleştirmek gerektiği ve bu milliyetçiliğin Türkiye'deki hegemonya mücadelesi açısından ne anlama geldiği konusunda *Stratejik Derinlik* önemli ipuçları sunmaktadır. Stratejik Derinlik'teki tezlerin ve söylemin bugün "dış politika" alanında hakim referans noktası olması aynı zamanda AKP'nin İslami muhafazakar milliyetçiliğinin resmi ideoloji haline dönüşmekte olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, AKP, Dış politika, Stratejik derinlik, Ahmet Davutoğlu.

AKP (JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY), NATIONALISM AND FOREIGN POLICY: *STRATEGIC DEPTH* AS A DOCTRINE OF NATIONALISM

ABSTRACT

Over the past ten year the academic researches and publications pertaining to the AKP (Justice and Development Party) power in Turkey has culminated into an immensely rich literature, but the main tenets of the nationalist character of this party have not drawn an adequate academic and intellectual attention for various reasons. In an attempt to contribute to this relatively unexhausted discussion, this article will seek to unravel and evaluate the ideational foundations and symbolic components of the AKP's nationalist position through a close analysis of *Stratejik Derinlik (Strategic Depth)*, a supposedly theory-oriented book

written in 2001 by the current Turkish foreign minister Ahmet Davutoğlu. This article argues that at the very crux of the foreign policy outlook sketched out in *Stratejik Derinlik* is a systematic nationalist doctrine that has been rather haphazardly represented and propagated by the AKP officials. In this respect, *Stratejik Derinlik* can be treated as a fertile point of departure for investigating the ideological roots of AKP's nationalism and the role this nationalism plays in the ongoing struggles for political hegemony in Turkey. The fact that the thesis and discourses deployed in the *Stratejik Derinlik* have functioned in the last ten years as a prominent point of reference for the official foreign policy approach in Turkey also testifies to a dramatic transformation of the Turkish state's official ideology along the lines of the AKP's Islamic conservative nationalism.

Keywords: Nationalism, Justice and Development Party, Foreign policy, Strategic depth, Ahmet Davutoğlu.

Giriş

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidarda olduğu dönem boyunca, bu parti üzerine üretilen akademik kitaplar ya da makaleler sayısal anlamda devasa bir külliyat oluşturacak boyuta erişti. Özellikle AKP'nin dış politikasına yönelik son dönemde yazılan yerli ve yabancı akademik makale sayısının bugüne kadar Türkiye dış politikasının başka konuları için yazılan toplam makale sayısına neredeyse yaklaştığı söylenebilir. Öte yandan böylesine büyük bir yığın teşkil eden literatür içerisinde AKP dış politikası ile milliyetçilik ilişkisine en iyi ihtimalle pek az değinilmiş olması dikkat çekici olmakla birlikte aslında şaşırtıcı değildir. Zira dış politika alanının dışında da bu parti ile ilgili yapılan genel çözümlere bakıldığında da onun "milliyetçiliğinin" ya ihmal edildiğini ya da hepten yok sayıldığını görüyoruz. Bu durumun genel olarak Türkiye'de milliyetçilik, Kemalizm ve AKP arasındaki ilişkiye dair bazı yanıltıcı kanaatlerden kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin akademik literatürde ve politik değerlendirmelerde Türkiye'de milliyetçiliğin ve ulusal kimlik inşasının tek mümkün biçiminin "Türklüğün" merkezde olduğu Kemalist resmi ideolojinin içinden çıkabileceği kanaatine sahip olduğunda Kemalizmi tasfiye etmekte olduğu iddia edilen AKP'nin de esasen milliyetçi bir karakter taşıyabileceği pek düşünülmez. Bu yaklaşıma göre milliyetçilik, Kemalizmle zorunlu bir ilişki içerisinde ve böylelikle de AKP'nin dışında, hatta, onun tarafından altı oyulmakta olduğu düşünülen bir ideoloji olarak karşısında konumlandırılır. Bununla ilişkili olacak biçimde Türkiye'de milliyetçiliğin sadece "Kürt meselesindeki tutuma" göre derecelendirilmesine yönelik baskın eğilimin varlığında da Kürt meselesinde asimilasyoncu çizginin temsilcisi olan Kemalizmden farklı olarak reformcu

bir siyasi söyleme sahip olan AKP ile milliyetçilik ideolojisi birbirlerinden ayrı ve hatta karşıt bir pozisyona yerleştirilir (örn. Aktay, 2010: 63). Hâlbuki AKP döneminde geleneksel Kemalist politikalarından farklı olarak kimi dönemlerde öne çıkan Kürt kimliğinin varlığını kabul etme eğilimleri AKP'nin birazdan temel özelliklerine değineceğimiz kendi milliyetçi anlayışıyla karşıtlık değil bilakis bütünleyici bir ilişki içerisinde (Saraçoğlu, 2011; Taşpınar, 2012: 129).

AKP'nin milliyetçi karakterini görmezden gelme durumunu besleyen eğilimlerden birisi de İslamcılık ile milliyetçiliği birbirleriyle mutlak anlamda uzlaşmaz iki ayrı pozisyon olarak görmek noktasında açığa çıkar. Özellikle uluslararası medya ve akademik üretimde görülen bir eğilim olarak AKP'nin İslamcı köklerini ve referanslarını bu partinin ideolojisinin merkezine yerleştirerek yine ancak etnisite temelinde ortaya çıkabilecek bir ideoloji olarak düşünülen milliyetçiliği bu partiye dışsallaştırma düşüncesi bir hayli yaygındır (Criss, 2010: 15). Farklı ve hatta karşıt politik pozisyonların, örneğin liberallerin ve Kemalistlerin, paylaşabileceği AKP ile milliyetçilik arasında bir dışsallık görmeye yönelik bu eğilim AKP'nin dış politikasının aynı zamanda bu partinin milliyetçi pozisyonunun bir görünümü ve aynı zamanda yeniden üretim alanı olduğu gerçeğini de gözden kaçırmak durumunda kalır. Yani AKP döneminde dış politikanın milliyetçilikle ilişkisini çözümlenmek isteyen bir çalışma her şeyden önce bu partinin milliyetçi karakterini teslim etmek ve bu milliyetçiliğin temel ideolojik dayanaklarını ortaya koymak durumundadır.

Bu açıdan öncelikle, AKP'nin Türkiye sağının geleneksel akımlarıyla ilişkisi bağlamında nasıl bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğuna dair daha önce de ortaya konulan bazı tespitleri yinelemek gerekiyor.¹ Milliyetçilik dünyaya belirli bir zihinsel yapılanma içerisinden bakmayı ve aynı zamanda kitleleri belirli bir şekilde hissetmeye, konumlanmaya ve eylemeye çağırması (interpellate) açısından bir ideolojidir. Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların bütünleşik bir siyasi birim olarak "millet" ya da "ulus" olarak tasavvuru, bu milletin, içerisindeki tüm bireyler için bağlayıcı kendine ait bazı tarihsel ve güncel çıkarlarının olduğu fikri ve bu her türlü bireysel veya grup temelli çıkarlardan üstün ve kutsal addedilen milli çıkarları korumakla yükümlü egemen bir siyasi otoritenin (ki bu çoğunlukla devlete tekabül eder) olması gerektiği iddiası bütün milliyetçilik biçimlerinin çekirdek öğelerini teşkil eder (Guibernau, 1996: 85-97). (Milliyetçilik literatüründe "modernist" ekol olarak anılan anlayışın temsilcisi konumundaki neredeyse bütün çalışmalarda bu üç öğe ortak olarak vurgulanmaktadır). Öte yandan "millet" kategorisinin hangi ortaklıklar temelinde inşa edildiği, milli çıkar nosyonunun nasıl tanımlandığına bağlı olarak milliyetçilik tarihsel ve uzamsal olara farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Bu haliyle

aynı ülke içerisinde birbirlerini sadece besleyen değil birbirleriyle hegemonya mücadelesi veren milliyetçilik biçimleri ortaya çıkabilir (Poulton, 1999). Nihayetinde “millet” ve “milli çıkar” kategorilerinin nasıl içeriklendirileceği bir siyasal sürecin ürünüdür.

AKP'nin resmi metinlerine ve liderlik kadrosunun siyasal söylemine bakıldığında milliyetçiliğin bahsettiğimiz çekirdek unsurlarının sahiplenildiğini fakat bunlara uzun bir süre devletin resmi ideolojisini teşkil etmiş olan Kemalist milliyetçilikten farklı bir içerik kazandırılmaya çalışıldığı görülecektir. Buna göre Kemalizmin çeşitli biçimlerinden ve daha çok MHP'nin temsil ettiği anlayıştan farklı olarak AKP milliyetçiliğinde “millet” kavramının “ortak” İslami kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi temelinde kurulduğunu, “Türklük” ile özdeşleştirilen “ulus” tasavvurunun resmi söylemdeki ağırlığının Osmanlı geçmişini karakterize eden Sünni İslam lehine çarpıcı bir şekilde azaldığını görüyoruz. Böyle bir millet tanımıyla uyumlu olacak şekilde milliyetçiliğin diğer bir çekirdek ögesi olan tarihsel milli çıkar ise “milletin” şahlanış dönemini temsil ettiği düşünülen Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal kudretine yeniden erişmek olarak tarif edilmekte ve son dönemlerde dolaşıma sokulan “büyük Türkiye” hedefi idealleştirilmiş bir Osmanlı dönemine yapılan göndermelerle biçimlendirilmeye çalışılmaktadır.

Her ne kadar bu milliyetçilik anlayışı AKP dönemi öncesinde ideolojiler alanında büyük ağırlığa sahip Kemalist milliyetçiliğe karşı bir hegemonya mücadelesi yürütüyor ve bu açıdan özellikle devletin resmi söyleminde kimi köklü değişiklikleri tetikliyor olsa da yaslandığı kurgu, başvurduğu söylemler ve öne sürdüğü iddialar ilk kez AKP tarafından icat edilmiş değildir. Böyle bir milliyetçilik anlayışı Türk sağının diğer iki beslenme kaynağını ya da “hallerini” teşkil eden ve bugüne kadar kendisini çeşitli biçimleriyle göstermiş İslamcılık ve muhafazakârlık ile ilişkili bir şekilde kurulur (Bora, 1998). Zira milletin başat olarak Sünni İslam'a ait ortak kültürel değerler üzerine bina edilmesi ve ortak tarihsel miras olarak Osmanlı'nın işaret edilmesi İslamcılığın ve muhafazakârlığın AKP milliyetçiliğinin söylemsel içeriğini belirlediğini göstermektedir. Bu haliyle böyle bir milliyetçilik anlayışını İslami-muhafazakâr milliyetçilik olarak tanımlamak hem onun Kemalist milliyetçilikten farkını hem de Türkiye sağının içerisindeki diğer ideolojik unsurlarla irtibatını nitelemek açısından ön açıcı olabilir.

İslami muhafazakâr milliyetçiliğin Türkiye sağının rezervuarında hâlihazırda bulunan pek çok söylemsel/sembolik öğeyi birbirleriyle bütünleştirerek sunduğu millet anlayışı bugün sadece bir toplumsal hegemonya kurmakta kullanılan siyasal/ajitatif bir araç değil, aynı zamanda devletin yeni resmi ideolojisini biçimlendirmekte başvurulan bir referans noktası haline gelmektedir. Bir partinin değil devletin, siyasal bir hareketin değil “milletin” bütünüdür.

temsil edildiği, siyaset üstü bir alan olarak tasavvur edilen dış politika ile bu İslami muhafazakâr milliyetçiliğin ilişkisini tartışmak da bu açıdan önemlidir. Zira dış politika sadece kendine mahsus kodları ve kuralları olan bir diplomatik ilişkiler alanı değil aynı zamanda bir ülkede hakim kılınmaya çalışılan “milli kimliğin” sınırlarının belirlendiği ve bir “dışarısının” işaretlenmesi temelinde bu kimliğin belirli bir içerikle doldurulduğu bir toplumsal süreci de içerir (Campbell, 1992; Dijkink, 1996). Bu açıdan dış politikaya, uluslararası ilişkiler literatürünün hakim yaklaşımlarında olduğu gibi (Nye, 1999) sadece önceden belirlenmiş, kendinden menkul milli çıkarların ve ulusal kimliğin yansıdığı ya da realize olduğu bir alan olarak bakmak eksik olmakla kalmayacak, bu kimlikleri ve çıkarları verili kabul etmesi bakımından bir tür “metodolojik milliyetçiliğin” zaaflarını da taşıyacaktır (Wimmer ve Schiller, 2002). Türk dış politikası çözümlerinde ve tarih yazımında da ana akımı bu “ulusal çıkar” ve “milli kimlik” nosyonlarını verili olarak alan yaklaşımlar oluşturmaktadır. Bir taraftan da son dönemlerde ulusal kimliğin ve çıkarın ve bunları bütünleyen ulusal güvenlik anlayışının bir toplumsal inşa sürecinin ürünü olduğunu kabul eden bahsettiğimiz ana akım metodolojik milliyetçiliğe alternatif teşkil edebilecek kimi yaklaşımların ortaya konduğu doğrudur (Bozdağlıoğlu, 2003; Bilgin, 2009). Öte yandan bunlar eleştireliliğini, “inşa edilmiş kimliklerin” nasıl, hangi toplumsal/yapısal süreçlerle bağlantılı olarak biçimlendiğini, bu süreçlerin içerisine dahil olan toplumsal aktörleri çözümlene noktasına kadar taşımaya yeltenmezler (Yanık, 2011: 81). Böylelikle de bu bahsedilen “inşa” sürecinin aslında özünü teşkil eden güç/iktidar ve sınıf ilişkileri ve toplumsal hegemonya arayışı analiz dışı bırakılmış olur (Yalvaç, 2012).

Bu makale Türkiye’deki hakim dış politika söylemini Türkiye’de “milletin” ve onun tarihsel hedeflerinin/çıkarlarının söylemsel olarak inşa edildiği bir alan olarak görmektedir (Alpkaya, 2002). Bugün Türkiye’deki iktidar bloğunun dış politika hakkında “konuşurken” İslami muhafazakar milliyetçiliğin söylemsel kalıplarına başvurması AKP’nin milliyetçi anlayışının devletleştiği bir uğrağı işaret etmektedir. Yani, İslami muhafazakar milliyetçiliğin, partiler adına değil devlet adına konuşulan ve hareket edilen dış politikada hakim referans noktası olması onun aynı zamanda resmi ideolojiye dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu makale yukarıda bahsettiğimiz literatürdeki sınırlılıkların farkındalığıyla AKP’nin bir toplumsal hegemonya mücadelesinin ana aktörlerinden biri olduğu gerçeğini göz ardı etmeden Türkiye’nin dış politika söyleminde İslami muhafazakar milliyetçiliğin nasıl üretildiğini, somutlandığını ve bir resmi ideoloji olarak inşa edilmeye çalışıldığını göstermeye çalışacak. Bu sayede bahsettiğimiz milliyetçilik anlayışının temel söylemsel/sembolik

dayanakları çözümlenecek ve bunların temelinde AKP'nin Türkiye'deki yeni hegemonik toplum projesinin temel özellikleri ortaya konacak.

Böyle bir çözümlene yapılrken AKP döneminde hayata geçirilen dış politika pratikleri yanında dış politika gündemlerinin toplum önünde birer siyasi performans malzemesi haline getirildiği durumlardan yola çıkılabilir; buradaki “malzeme” bahsettiğimiz İslami muhafazakar milliyetçiliğin temel öğelerine dair zengin veriler sunmaktadır. Bu makale ise böyle bir yoldan ilerlemektense AKP dönemi milliyetçiliğinin temel kodlarını başta bugünkü Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabı olmak üzere Türk dış politikası ile ilgili üretilen ve Davutoğlu'nun kitabındaki düşünceler temelinde yazılmış bazı akademik yayınlar ve araştırma raporlarının içerisinde arayacaktır. Bu noktada özellikle *Stratejik Derinlik* kitabı pek çok özelliğiyle bu makalenin amacı açısından kritik bir önem arz etmektedir. Davutoğlu'nun 2009 yılında dışişleri bakanı olmadan önce de, daha AKP'nin ilk iktidar dönemlerinden itibaren başbakanlık danışmanı olarak bu partinin dış politika anlayışının ve söyleminin arkasındaki isim olma rolünü üstlendiği genel kabul görmüş bir gerçektir. AKP henüz iktidara gelmeden önce, 2001 yılında yayınlanan *Stratejik Derinlik* isimli kitabın Davutoğlu'nun, daha sonra AKP kadrolarınca da seslendirilecek olan dış politika söylemini ve tezlerini bir tür “doktrin” olarak içerdiği de pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir (Kirişçi, 2009: 36-7; Fotiou ve Triantaphyllou, 2010: 106; Çandar, 2009: 5; Aras ve Görener, 2010: 81).² Gerçekten de bu kitabın kapsamlı bir incelemesi *Stratejik Derinlik'in* AKP liderliğince çeşitli dış politika gündemlerinde dolaşıma sokulan ve bugün hem kamuoyunda hem de akademik dünyada kimilerince “Yeni Osmanlılık” diye adlandırılan pek çok iddia, söylem ve sembolü birbiriyle ilişkili bir bütün içerisinde barındırdığını gösterecektir. Bu makale açınsansa Ahmet Davutoğlu'nun bu kitabı AKP kadrolarının siyasi pratiğinde ve söyleminde popülist bir retorik olarak izlerine rastlanabilecek İslami muhafazakar milliyetçiliğin, belirli bir dünya görüşü etrafında ve bir mantıksal örgü içerisinde kurulduğu bir metin olma özelliğini taşımaktadır. Bu haliyle de bu metnin analizi gerek güncel dış politika alanında gerekse de iç siyasette AKP'nin kullandığı milliyetçi retoriğin nasıl bir toplum vizyonunun içinden çıktığını ve bu vizyonun Türkiye'nin ideolojik haritasındaki yerini görmemiz açısından önem arz etmektedir. Davutoğlu'nun dış politika anlayışıyla uyumlu son dönemlerde üretilen kimi akademik metin ve araştırmalar da bu milliyetçiliği daha da temellendirmeleri ve onun yeniden üretimine katkıda bulunmaları açısından önemli bir rol üstlenirler.

Bunları söylerken AKP'nin dış politika açılımlarının mimari olarak kabul edilen Davutoğlu'nun aynı zamanda genel olarak İslami muhafazakâr milliyetçiliğin de yaratıcısı

olduğu iddia edilmiyor elbette. Bu milliyetçilik Türkiye sağının tarihsel pek çok iddia ve motifinden beslenmesi açısından onun farklı geleneklerinin ve anlayışlarının ortak ürünüdür. Üstelik bugün yeni Osmanlıcılık olarak adlandırılan dünya ve Türkiye görüşünün henüz AKP iktidarda değilken Türkiye sağının pek çok unsurunu buluşturan bir söylem alanı yarattığı da doğrudur (Yavuz, 1998; Şen, 2010). Hatta Türkiye sağının dışında kalan merkez siyasi aktörler bile kimi zaman bu eğilimi paylaşabilmiştir. Örneğin 2000’li yılların başında o zamanlar Demokratik Sol Parti’nin (DSP) Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem o güne kadarki izlenen dış politikada ortak Osmanlı geçmişinin ihmal edildiğinden yakınabilmiştir (Danforth, 2008: 93; Fotiou ve Triantaphyllou, 2010: 105). Diğer yandan bazı dış politika yazılarında olduğu gibi (Meral ve Paris, 2010: 78), bu perspektifin AKP öncesindeki kimi görünümüne bakarak, onu önceki arayışların bir devamı, ideolojik içeriği olmayan salt rasyonel düşüncenin/hesapların uzantısı olarak görme yanlısına düşülmemelidir. Davutoğlu’nun kitabı, aslen sağ geleneğin içinden çıkma bu milliyetçilik anlayışını bir dış politika perspektifinin merkezine yerleştirilmesi ve onu Soğuk Savaş sonrası dünya koşullarında siyasi bir hat öneren doktriner bir metin haline getirmesi açısından önemlidir. Bu kitaptaki milliyetçilik anlayışının AKP iktidarı döneminde *devletin* dış politika söyleminin oluşturulmasında baskın bir referans kaynağı olduğu düşünüldüğünde Stratejik Derinlik’in İslami muhafazakâr milliyetçiliğin bir resmi ideoloji haline getirilmesine, ya da devletleşmesine yönelik hegemonya mücadelesini anlamak açısından kritik bir önemde olduğu söylenebilir. Tam bir devamlılıktan bahsetmek, Davutoğlu’nun söyleminin bugün sürmekte olan hegemonya mücadeleleri bağlamındaki özgül anlamını gözden kaçırmak anlamına gelir.

Dış Politika ve Millet İnşası

Bütün milliyetçilik biçimlerinin mutlaka bir millet/ulus kurgusuna yaslandığı ve bu milletin nasıl tanımlanacağına bir siyasi mücadele meselesi olduğunu ifade etmiştik. İslami muhafazakar milliyetçiliğin “millet” kategorisini nasıl içeriklendirdiğini anlamamız açısından Davutoğlu’nun tezleri ve bu tezler doğrultusunda üretilen kimi dış politika metinleri önemli ipuçları sunmaktadır. “Millet” kategorisi belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların kimi hayali veya gerçek ortaklıkları temelinde inşa edilir; ve hangi ortaklıkların bu amaçla devreye sokulacağı her toplumun içinde bulunduğu siyasi mücadelelerin yapısına ve dengesine göre değişebilir. Özellikle Arap İsyanları sonrasındaki siyasi süreçte benimsenen dış politika anlayışına ve AKP’nin Kürt politikasını temellendirmede kullanılan siyasi söyleme bakıldığında İslami muhafazakâr milliyetçiliğin millet anlayışının en temel ortaklık unsurunu teşkil eden şey Anadolu coğrafyasında yaşayanların ortak Osmanlı geçmişi ve bu

geçmişin baskın kültürel ögesi olan Sünni Müslümanlıktır. Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabında da bu ortak Osmanlı mirası Türkiye toplumunun en "sahici" ve değişmez kimliği, onun özü olarak telakki edilmektedir. (Davutoğlu, 2001: 41). Bu öz Türkiye toplumunu diğer milletlerden ayıran, onu tarih sahnesinde istisna haline getiren, "sıradanlıktan" kurtaran potansiyel bir güçtür (s. 81; 93-96). *Stratejik Derinlik* bu öz temelinde Türkiye'nin yeniden tasvir edilmesi gerektiğini düşünmektedir (s. 6). Her ne kadar cumhuriyet tarihi boyunca bu "öz" siyasi iktidarlar ve elitler tarafından ihmal edilse veya bastırılmaya çalışılsa da (s. 54) stratejik olarak değerlendirilmeyi bekleyen bir cevher olarak "derindeki" varlığını korumaktadır.

Bu haliyle ortak Osmanlı mazisi dış politika başta olmak üzere herhangi bir siyasi yönelimin doğruluğunun değişmez ölçütünü teşkil eder; bu mirasla uyumlu her siyaset toplumun özünü yansıttığı için doğal ve böylelikle de doğru, uyumsuz olanlar ise bu özün tarihsel gerekliliğiyle uyumsuz olduğu için yapay ve hatalıdır. Davutoğlu'nun bu özcü/kültüralist yaklaşımı bu tarihsel mirasın ve bilincin insan iradesini de aşacak şekilde tarihe yeniden ağırlığını koyduğunu ima ettiği yerde doruğa ulaşır. Bu noktada artık tarihsel mirasla uyumlu dış politikanın doğruluğu ve yanlışlığı değildir söz konusu olan; doğal ve bastırılmış olan herhangi bir tartışmaya mahal vermeyecek şekilde "stratejik zihniyet" olarak kendiliğinden sürükleyici bir özne halinde geri gelmiştir.

Bu durum önemli güç parametrelerinden olan tarih unsurunun kendi ağırlığını hissettirmesinden başka bir şey değildir. Osmanlı Devleti'nin yedi yüzyıllık birikiminin varisi olarak görülen Türkiye, yakın kara havzasındaki insan unsuru için hâlâ siyasi bir merkez olarak görülmektedir. Yakın kara havzasındaki Osmanlı bakiyesi bu unsurların Türkiye'yi onları buldukları yerde koruyacak bir güç, ya da muhtemel bir tasfiye hareketi karşısında sığınılacak nihai bir melce olarak görmesi, Türkiye'yi tarih parametresinin yönlendirdiği yeni bölgesel misyonlarla karşı karşıya bırakmaktadır. *Bu, tarihin belli dönemlerle sınırlı iradeleri aşarak günlük politikaya ağırlığını koymasından başka bir şey değildir.* (Vurgu bana ait).

Davutoğlu'na göre stratejik zihniyetin ve böylelikle de "doğal" ve doğru dış politika yönelimlerinin tarihsel miras tarafından belirlenmişliği sadece Türkiye'ye mahsus değildir. Türkiye'ye özgü olan bu mirasın Osmanlı'daki kökleridir (hatta uzantılarıdır demek daha doğru olur, zira Davutoğlu'nun bu öze Osmanlı'yı da belirleyen bir aşkınlık atfettiği yerler de vardır); Rusya'daki stratejik zihniyet, örneğin, rejim ister sosyalist (Davutoğlu'nun deyimiyle ateist!) ister Çarlık olsun Ortodoks bir öz taşır. Aynı mantık Hitler faşizminin yayılmacı mantığını da aslında bu tarihsel belirlenimin doğal bir sonucu saymaya kadar gider. Tüm bu yayılmacı eğilimler milletlerin kendi tarihsel miraslarının belirleyiciliğindeki

değiştirilmesi mümkün olmayan “jeokültürel ve jeopolitik hatlarıyla” hukuki sınırları arasındaki uyumsuzluklarından kaynaklanan bir dinamizmin ürünüdür (s. 20-21). Aynı dinamizm kuşkusuz kendi havzası (yani tarihsel olarak belirlenmiş doğal etkinlik alanı) ile hukuki sınırları arasında açık bir çelişki bulunan Türkiye için de geçerlidir. Bu noktada tarihi ve dünya siyasetini, onun içindeki savaşları ve katliamları, dizginlenemez tarihsel özlerini/bilinçlerini açığa vuran milletler savaşının dekoru olarak kavramaya sadece bir mantıksal adım kalmıştır.

Mesela Alman stratejik zihniyeti, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun kökenleri 9. yüzyıla kadar giden tarihi serüveni ile modern ulus devletinin felsefi temellerinin tarihi gerçeklik alanı buluşarak ideolojik bir altyapı kazandığı 19. yüzyıla kadar uzanan bir tarih bilincinin eseridir... Hegel’in Alman bilincinin tarihî kökenlerini ortaya koyduğu tarih yorumu ile Hitler’in III. Reich kavramı arasındaki paralellik böylesi bir stratejik zihniyet sürekliliğinin ürünüdür. Aynı şekilde Ortodoks Rus Çarlığı ile ateist Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin stratejik öncelikleri arasındaki paralellik ve süreklilik toplumların stratejik zihniyetlerinin tarih ve coğrafya gibi sabit veriler tarafından ne ölçüde belirlenmekte olduğunun bir göstergesidir... Kendi tarihimizden misal vermek gerekirse, Söğüt civarında göçer Türkmenlerin oluşturduğu küçük bir beylikten başlayarak zamanla antik yerel medeniyet havzalarının tümüne yayılan ve insanlık tarihinin en renkli, sinkretik ve karmaşık siyasi yapılarından biri haline dönüşen Osmanlı Devleti’ni kuran ana unsur da böylesi bir stratejik zihniyetin altyapısını dokuyan zaman ve mekan bilincidir... Geçmiş kuşatan kadim kavramı da, geleceği belirleyeceği iddiasını taşıyan Devlet-i Ebed Müddet kavramı da bu stratejik zihniyetin muhtevasını dokuyan bir tarih ve kimlik bilincini yansıtmaktadır (s. 30).

Her ülke veya toplumun kendi tarihsel mirasıyla uyumlu sabit bir stratejik zihniyete sahip olması demek aynı zamanda dünya siyasetinde bazı “tabii müttefik” veya düşmanlara sahip olmak demektir. Milliyetçi ideolojilerin milli kimlik oluşumunda bir ezeli düşman veya rakip millet nosyonunun işlevi düşünüldüğünde *Stratejik Derinlik*’in bu yönüyle de İslami muhafazakâr milliyetçiliğin üretimine ve yeniden üretimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Örneğin Davutoğlu’na göre geçmişte Osmanlı hakimiyetinde olan ve bugün Müslümanların çoğunlukta olduğu iki ülke olarak Bosna ve Arnavutluk tabii müttefikler iken Fener Patrikhanesi aracılığıyla Türkiye’nin içindeki Rum azınlığı kullanmaya çalışan Yunanistan, ve Balkanlar–Kafkaslar çemberinde Ortodoks-Slav etkinliği kurmaya çalışan Rusya kaçınılmaz birer rakip olarak karşı cephede yer alırlar (s. 123).

Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik*’te vurguladığı milletin ortak kimliği olarak Osmanlı mazisi sadece doğru bir dış politika stratejisinin değil aynı zamanda ideal bir toplum tasarımının referans noktasını teşkil eder. Davutoğlu’na göre ortak Osmanlı mazisiyle uyumlu bir dış politikanın hayata geçirilebilmesi için aynı zamanda bunu sahiplenen ve bir bütün olarak kendi bünyesinde yansıtan bir topluma, “insan unsuruna” ihtiyaç vardır (s. 36). Her ne

kadar toplumun özünü bu ortak geçmiş teşkil etse de cumhuriyet tarihi boyunca daha çok Avrupa'yla entegre olmaya dayalı politikaların takip edilmesi ülkenin jeokültürel çevresine, yani ait olduğu asıl medeniyete yabancılaşmasına, benlik bölünmesine neden olmuştur (s. 59; s.83). Bu çelişki Türkiye'nin bu tarihsel mirastan kaynaklı potansiyel gücünü hayata geçirmede bir engel teşkil ettiğinden ötürü siyasi iktidarın (devletin) böyle bir çelişkiyi ortadan kaldıracak politikaları hayata geçirmesi, yani "toplumsal aidiyet hissini güçlü bir tarihi ve sosyo-kültürel temele oturtulması" stratejik derinlik olarak ifade edilen dış politika stratejisinin içteki uzanımıdır (s. 96). Bu durumda devletin de "milli çıkarları" gerçekleştirmek adına buna göre bir hegemonya aracı olarak işlemesi gereklidir. Zira Davutoğlu'na göre "milletin derinliğine ulaşamamış ve o derinlikte ortak değer sisteminden kaynaklanan bir ruh bütünlüğü sağlayamamış bir devletin derinliği kaba güç haline dönüşmekten başka bir sonuç doğurmaz" (s. 37) Davutoğlu'nun sıklıkla başvurduğu "rasyonel bir stratejik planlama" (s. 11) gibi tabirlerin de göstereceği gibi bu stratejinin toplumu siyaset eliyle kültürel/psikolojik bir dönüşüme uğratma yöntemini içermesi aslında tam da Fethi Açıkel'in bahsettiği "hizaya getirici" muhafazakâr toplumsal mühendislik arayışına karşılık gelmektedir (Açıkel, 2012: 16). İslami muhafazakâr milliyetçiliğin söyleminde temel referans kaynağı olan Osmanlı kimliği ezeli ve ebedi bir özü teşkil ettiğinden bu toplum tasarımı tepeden bir müdahale olarak değil tarihsel özün, yani "doğal" olanın açığa çıkması olarak tasavvur edilir.

Bu Osmanlı mirasına/özüne dayalı milli kimlik anlayışı ve buna dayalı dış politika hem akademik metinlerde hem de genel kamuoyunda yeni Osmanlıcılık terimi ile nitelendirilse de bu tabir yayımlacı çağrışımları sebebiyle resmi düzeyde açıkça sahiplenilmemektedir (Yanık, 2011: 84). Diğer yandan bu yaygın tabir Türkiye'de ülke ölçeğinde yürütülen hegemonya mücadelesiyle bağlantısı kurulmaksızın hem medyada hem de akademide yinelenmektedir. Bu durumun milli kimliğin özünü Osmanlı geçmişinde arayan bu ideolojinin bilinçli veya bilinçsiz yeniden üretimine katkıda bulunduğu söylenebilir. "Yeni Osmanlıcılığın" son dönem dış politika analizlerinde neredeyse bir "bağımsız değişken" statüsüne yükselmesi (örnek Çandar, 2009; Oğuzlu, 2007: 88) bazı hem iç hem de dış siyasi denge hesapları yüzünden resmi ağızlardan doğrudan ve aleni bir şekilde ifade edilemeyen Osmanlı vurgusunun ideolojiler alanına akademi veya medya yoluyla gayrı-resmi yollardan taşınması anlamına gelmektedir biraz da.

Milletler Hiyerarşisi, Milli Çıkar ve Dış Politika

Osmanlı'nın ortak ve doğal mirası Türkiye'deki toplumu sadece bir milli kimlik altında bütünleştirmekle kalmaz aynı zamanda ona dünyadaki milletler karşısında görece bir değer biçer. Bütün milletler dünya tarihinin şekillenmesinde etkisi olan medeniyetlerle ilişkili bir şekilde tanımlanırlar. "Medeniyet" bazı milletlerin miras alabildiği ve onların bugünkü dünyadaki potansiyel gücünü büyük ölçüde belirleyen bir değerdir. Bu haliyle aslında medeniyet bugünün uluslararası ilişkilerindeki potansiyel güç dağılımını ve bu dağılımda Türkiye'nin konumunu tespit etmek üzere araçsallaştırılan bir kategoriye dönüşür. Burada "özne" ve asıl analiz birimi halen milletlerdir; medeniyet ise milletlerin karakterini belirleyen bir parametre. Bu noktada bu medeniyet mirasından nasiplenme oranında milletler örtük bir hiyerarşi içerisinde konumlandırılır.

Davutoğlu'na göre "tarihi akışı belirleme konusunda iddialı ve etken toplumlar" ile "tarihi akış tarafından belirlenen iddiasız ve edilgen" toplumlar arasında bir ayrım vardır. Birinciler bir güç potansiyeline dönüşecek "tarihi tecrübenin sunduğu verilere" sahiptir; ama bu potansiyelin harekete geçirilmesi bunun idrakini ve buna yönelik iradeyi gerektirir. Bu tarihsel tecrübe her millete nasip olamayacağına göre milletler arasında bugünkü yapay güç dağılımı tarafından tam olarak yansıtılmayan tarihsel, doğal ve özsel bir hiyerarşinin söz konusu olduğu bu mantık içerisinde kolayca çıkarılabilir (s.60). Bu mantık daha da ilerletilirse dünyada son 50 yılda bağımsızlığına kavuşmuş ve imparatorluk geçmişi olmayan diğer tüm uluslar dünya sahnesinde Türkiye karşısında doğal olarak aşağı bir konuma yerleşecektir. Örneğin Türkiye'nin İsrail'e olan üstünlüğü berikinin işgalciliğinin ve Ortadoğu'da işlediği insanlık suçlarının varlığında bir moral üstünlük değildir; birinin bölgeyi beş yüz yıl elinde tutan tarihsel birikime sahipken diğerinin sadece elli yıllık geçmişe sahip olmasından gelen bir üstünlüktür (s. 58). Keza aynı mantıkla Davutoğlu, Türkiye'nin Yunanistan ve Suriye ile yaşadığı gerginlikleri "ağır sıklet güreşçisinin hafif sıkletlerle idman yapmasına" benzetmektedir (s. 123).

Diğer yandan, daha önce de söylediğimiz gibi Davutoğlu'na göre, cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli sebeplerden ötürü milletin özüne uygun doğal stratejik zihniyet bir türlü hayata geçiremediğinden Türkiye'nin dünya siyasetindeki mevcut konumu ile doğal konumu arasında sürekli bir açığı, dengesizlik veya çelişki olagelmıştır. Milliyetçi ideolojinin temel söylemsel bileşenlerinden birisi olan "milli çıkar" nosyonu da işte tam bu çelişkinin giderilmesi hedefi üzerine bina edilir: Hedef bir zamanlar "dünya ana kıtasının ana kavşak noktalarını da içinde barındıran, özgün ve uzun ömürlü siyasi düzen kuran medeniyetin merkezi" (s.81) konumundaki Türkiye'yi doğal hiyerarşideki yerine taşımak yani onu

“sınırları müdafaa dürtüsünün” yarattığı edilgenlikten çıkararak bölgesel etkinliğini “küresel etkinliğe” dönüştürmektir (s. 116).

Bunun tam olarak neye karşılık geldiği Davutoğlu’nun ve aynı zamanda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın özellikle Arap İsyancıları sonrası dönemdeki açıklamalarında daha aleni bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıklamalarda Türkiye’nin Ortadoğu’daki konumunu nitelendirmek için kullanılan ve ülkenin Ortadoğu’da etkili küresel aktörlerden biri olduğunu/olması gerektiğini ima eden “merkez ülke” nosyonu Türkiye ile çevre ülkeler arasında hiyerarşik bir ilişkinin tasavvur edildiğine, bir üstünlük duygusunun varlığına delalet eder (Walker 2009: 499; Alessandri, 2010: 3). Merkez ülke olma iddiası medeniyetler söylemini “evrenselci” içeriğinden arındırarak İslami muhafazakâr milliyetçi ideolojinin içerisindeki “güçlü millet” kurgusunun bir parçası haline getirir (Duran, 2003: 93). Zira Türkiye artık sadece medeniyetler arası bir köprü vazifesi gören “edilgen” bir ülke değil devraldığı medeniyetin sağladığı potansiyel güçle büyük milletler arasında İslam medeniyetinin doğal lideri olma konumuna erişmiş “aktif” bir ülke olmaktadır ya da olmalıdır (Aras ve Görener, 2010: 81; Kalın, 2009: 87).³ Ahmet Davutoğlu’nun 2013 Şubat’ında partisinin Bursa’daki eğitim programında söylediği şu sözler aslında *Stratejik Derinlik*’te Türk milletinin milletler hiyerarşisindeki konumunu, üstünlük hissiyatını açıkça ifade etmektedir:

Diğer devletler bize 'dış politikada maceraya atılmayın, aktif bir politika izlemeyin' diyorlar. Biz de diyoruz ki Türkiye, hep özne olur, hiç bir zaman nesneleştirilemez. Biz tarihin yazımında hep özne olduk, bu milleti kimse nesne haline getiremez. Şu anda Ortadoğu’da herhangi bir meseleye, hele hele Filistin, Türkiye olmadan karşı çıkabilir mi? Biz tarihimizin hakkını vermek durumundayız. Bu millet tarihte her zaman özneydi özne olmaya devam edecek (İhlas Haber Ajansı, 3 Mart 2013)

İşte tam da burası Davutoğlu ve AKP’nin diğer isimleri tarafından dile getirilen dış politika söylemi ile ülke içindeki hegemonya projesinin birleştiği noktaya bizi götürür: Bugün gerek AKP’nin siyasi kadroları gerekse de bu partinin çizgisine yakın duran yayın organları bu partiyi Türkiye’nin tarihsel mirasının bugünkü siyasi arenadaki tek temsilcisi ve gelecekte Türkiye’nin bu mirasa yaslanarak yapacağı atılımın öncü gücü olarak tasvir etmektedirler. Bu noktada, bu söyleme göre, Türkiye’nin miras aldığı medeniyetin potansiyel gücünün bilincine ve Davutoğlu’nun deyişiyle bu potansiyel gücü “kinetiğe” dönüştürme iradesine sahip Türkiye’deki tek aktör olarak AKP ile bir bütün olarak Türkiye’nin kaderi artık bütünleşmiştir (Duran, 2003 94). Son dönemlerde yine Davutoğlu’nun yaptığı açıklamalarda da ortaya çıktığı gibi milletin uzun tarihsel serüveni içerisinde bir sapmayı, bir “parantezi” temsil

etmekte olan son yüz yıldan, yani “eski” rejimden (ya da bu mantığa göre Kemalizmin belirlenimindeki bir siyasetten) yeni Türkiye’ye geçişin öncüsü olarak AKP iktidarı ile Türkiye’nin büyük millet olma ülküsü bir ve aynı şey haline gelmiştir.

Bu noktada kimi akademik metinlerde, siyasi analizlerde ve araştırma raporlarında Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* kitabındaki çerçeveyi besleyecek şekilde kullanılan (örnek için bkz. Aras ve Görener, 2010: 83) “bölgesel lider”, bölgesel koruyucu”, “model ülke”, “örnek ülke”, “ritmik diplomasi”, “yumuşak güç”, “düzen kurucu aktör”, “aksiyoner dış politika”, “akil ülke” gibi kavramlar – ki bu ve buna akraba sözcüklerden oluşan bir sözlük akademik bir makale şeklinde yayımlanmıştır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011)- birer akademik terim veya tespit olmanın ötesine geçerek AKP ile özdeşleştirildikleri oranda içteki hegemonya ve iktidar projesinin birer ideolojik enstrümanı haline gelirler. Devlet aklının ve millet çıkarlarının realize edildiği bir alan olarak sunulan, daha önce de söylenildiği gibi devlet adına hareket edilen ve konuşulan dış politikada böylesine ideoloji yüklü söylemsel kalıpların kullanılması aynı zamanda İslami muhafazakâr milliyetçiliğin bir resmi ideoloji konumuna yükseliş süreci içerisinde olduğunu, dış politikanın içerideki iktidar/hegemonya mücadelesiyle bütünleşmekte olduğunu ifade eder.

Sonuç

Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* isimli kitabı bir dış politika anlayışı ortaya koymanın ötesinde AKP’nin İslami muhafazakâr milliyetçi ideolojisinin mantıksal örgüsü, dayanak noktaları ve bu milliyetçilik temelinde izlenecek siyasetin olası yönelimleri hakkında önemli ipuçları veren doktriner bir metin olma özelliği taşımaktadır. Gerek bu kitabın tezlerinden yola çıkan veya bu tezleri geliştiren akademik yayınların ve araştırma raporlarının varlığı gerekse de siyasi iktidarın kitaptaki anlayışla uyumlu bir iç ve dış politika söylemini sürekli yeniden üretmesi kitabın İslami muhafazakâr milliyetçiliğin bugünkü kodlarının çözülmesi noktasındaki önemini korumasını mümkün kılmıştır. *Stratejik Derinlik* temelinde yapılan bu milliyetçilik okuması bugün AKP iktidarında, yoğunluğu siyasi mücadelelerin seyrine ve dengesine göre değişen milliyetçi retorikinin nasıl bir dünya algılamasının ve toplum tahayyülünün içinden çıktığını kavramamız açısından önemlidir. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin bir toplumsal hegemonya projesinin bir parçası olduğunu düşündüğümüzde İslami muhafazakâr milliyetçiliğin nasıl bir tarihsel anlama sahip olduğu bu ideolojinin bugün Türkiye’de yürümekte olan hegemonya mücadelesi ile ilişkisi kurularak tam olarak anlaşılabilir. Bundan sonraki çalışmalar bu bağlantıyı tesis etmek suretiyle İslami

muhafazakâr milliyetçiliğe dair daha bütüncül bir anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunabilirler.

SON NOTLAR

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara.

¹ AKP'nin milliyetçilik anlayışı ve bu anlayışın Türkiye sağının geleneksel unsurlarıyla ilişkisi daha önce *Praksis* dergisinin 28. Sayısında yayımlanan "İslami Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası" başlıklı makalede geniş bir şekilde ele alınmıştır. AKP'nin milliyetçiliğinin dış politika alanındaki kaynakları ve dayanakları üzerine odaklanacak bu makalede o yüzden AKP'nin Türkiye saği içerisindeki konumuna ayrıntılı bir şekilde girilmeyecek.

² Davutoğlu'nun ve onun kitabı *Stratejik Derinlik'in* AKP dış politikası için oynadığı merkezi rolü vurgulayan bunun dışında daha pek çok çalışma söz konusudur. Bu çalışmaların bir kısmı Davutoğlu'nun başlı başına Türk dış politikasının asıl mimarı olduğuna vurgu yaparak bu dış politika anlayışının AKP'nin bir bütün olarak yürütmekte olduğu hegemonya mücadelesi ile olan bağlantısını görmenin imkansızlaşacağı aşırı iradeci bir açıklama tarzına yönelmektedirler. Bu makalede ise resmi dış politika söyleminin ve pratiğinin oluşturulmasında Davutoğlu'nun etkisi teslim edilmekle birlikte kitabı *Stratejik Derinlik*, Davutoğlu'nu da bir kişi olarak aşan İslami muhafazakar milliyetçi projenin bir doktrin biçimini aldığı alanlardan biri olarak görülmektedir.

³ Böyle bir milli çıkar formülasyonu temelinde AKP döneminde izlenen kimi dış politika açıklamalarının konjonktürü aşan anlamlarını, bunların genel bir dış politika vizyonu ve milliyetçilik anlayışı içerisinde nereye oturduğunu kavramamız kolaylaşır. Örneğin Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığının ilk yıllarında bir dış politika stratejisi olarak ortaya konulan "komşularla sıfır sorun" politikası kendinden menkul bir barış ideali tarafından değil bölgesel ve küresel bir güç olmanın, yani milli çıkarı gerçekleştirmenin bir gereği olarak benimsenmiştir. Zira Davutoğlu'nun söylediğine bakıldığında "yakın sınır komşuları ile sürekli bunalımlar yaşayan bir ülkenin bu sınırları aşan bölgesel ve küresel politikalar üretebilmesi imkansızdır" (s. 144). Bahsedilen sıfır sorun politikasının özellikle Suriye gündeminde akamete uğrayarak daha agresif bir stratejiye evrilmesi özellikle Ortadoğu'da böyle bir "milli çıkar" tanımlaması üzerinden hareket etmenin yaratabileceği savrulmalara, ve İslami muhafazakar milliyetçi dış politikanın bölgedeki emperyal güçlerin projelerinin belirlediği sınırlar içerisinde ancak kendisine alan açabileceğine işaret etmektedir. Suriye gündemi üzerinden yapılabilecek böyle bir çözümlemenin derinleştirilmesi ise bu makalenin kapsamını aşmakla birlikte, bu yazıda sunulan değerlendirme böyle bir analizin başlangıç noktasını oluşturabilir.

KAYNAKÇA

AÇIKEL, F. (2012) "Muhafazakar Sosyal Mühendisliğin Yükselişi: Yeni Türkiye'nin Eski Siyaseti", *Birikim*, 276, ss. 14-20.

AKTAY, Y. (2010), "Politics at Home, Politics in the World: The Return of the Political in Turkish Foreign Policy", *Mediterranean Quarterly*, 21(1), ss. 61-75.

ALLESSANDRI, E. (2010), "The New Turkish Foreign Policy and the Future of Turkey-EU Relations", Paper Prepared for Istituto, Affari Internazionali, February, ss. 2-18.

ALPKAYA, G. (2002) "Türk Dış Politikası'nda Milliyetçilik", Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (Cilt 4), İstanbul: İletişim.

ARAS, B. ve GÖRENER, A. (2010), "National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: The Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 73-92.

BİLGİN, P. (2009) "Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy", *New Perspectives on Turkey*, 40, ss. 105-125.

-
- BORA, T. (1998), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık ve İslamcılık*, İstanbul: Birikim.
- BOZDAĞLIOĞLU, Y. (2005) *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, London: Routledge.
- CAMPBELL, D. (1992), *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- CRISS, N.B (2010), "Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments", UNISCI Discussion Papers, No: 23.
- ÇANDAR, C. (2009), "Turkey's Soft Power Strategy: A New Vision for a Multi-polar World", SETA Policy Brief, 38, ss. 3-11.
- DANFORTH, N. (2010), "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Political Quarterly*, Fall 2008, ss. 83-95.
- DAVUTOĞLU, A. (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- DIJKINK, G. (1996), *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain*, London and New York: Routledge.
- DURAN, B. (2013), "Understanding the AK Party's Identity Politics: A Civilizational Discourse and Its Limitations", *Insight Turkey*, 15 (1), ss. 91-109.
- FOTIU, E. ve TRIANTAPHYLLOU, D. (2010), "Assessing Turkey's 'Soft Power' Role: Rhetoric versus Practice", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 45 (1), ss. 99-113.
- GUIBERNAU, M. (1996), *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Cambridge: Polity Press.
- KALIN, İ. (2009), "Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of a New Geopolitical Imagination", *Insight Turkey*, 11(1), ss. 83-96.
- KİRİŞÇİ, K. (2009), "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", *New Perspectives on Turkey*, 40, ss. 29-57.
- MERAL, Z. (2010), "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, 33 (4), ss. 75-86.
- MURINSON, A. (2007), "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, 42 (6), ss. 945-964.
- NYE, J. (1999) "Redefining the National Interest", *Foreign Affairs*, July- August, ss. 22-36.
- OĞUZLU, T. (2007), "Soft Power in Turkish Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, 61 (1), ss. 81-97
- POULTON, H. (1999), "The Struggle for Hegemony in Turkey: Turkish Nationalism as a Contemporary Force", *Journal of Southeastern Europe and Balkans*, 1(1), ss. 15-31.
- SARAÇOĞLU, C. (2011), "İslami Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası", *Praksis*, 26, ss. 31-54.
- ŞEN, M (2010) "Transformation of Turkish Islamism and the Rise of Justice and Development Party", *Turkish Studies*, 11(1), ss. 59-84.

TASPINAR, O. (2012), "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, 35:3, 127-140.

WALKER, J. W. (2009), "Turkey's Imperial Legacy: Understanding Contemporary Turkey Through Its Ottoman Past", *Perspectives on Global Development and Technology*, 8, ss. 494-508.

WIMMER, A. ve SCHILLER, N.G. (2002) "Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences", *Global Networks*, 2(4), ss. 301-334.

YALVAÇ, F. (2012) "Strategic Depth or Hegemonic Depth: A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System", *International Relations*, 26 (2), ss. 165-180.

YANIK, L. (2011), "Constructing Turkish "Exceptionalism": Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold war Turkish Foreign Policy", *Political Geography*, 30, ss. 80-89.

YAVUZ, H. (1998), "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 7(12), ss. 19-41.

YEŞİLTAŞ, M. ve BALCI, A. (2011), "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi*, 23, ss. 9-34.

ULUSAL AZINLIKLAR VE ULUS-DEVLET SORUNU: BASK ÜLKESİ

Maya ARAKON*

ÖZET

20. yüzyıl boyunca Batı Avrupa’da bazı ulusal azınlıkların ve etnik grupların kimlik taleplerinin arttığı, içinde yaşadıkları devletlerden kopma ve kendi bağımsız devletlerini kurma iradesini gösterdikleri görülmüştür. Bu amaçla örgütlenen ve siyasal şiddete ve devlet nezdinde terörizme başvurmaktan çekinmeyen bu grupların neden uzun yıllardır içinde yaşadıkları devletlerden kopmak istedikleri sorunsalı önem kazanmaktadır. Ne değişmiştir ki ulus-devletlerin temellerinde ve varoluş paradigmalarında değişimler baş göstermiştir? Bu makalenin amacı bu gruplardan biri olan Bask halkı ve şiddet örgütü ETA’nın İspanya ulus-devletinden kopma mücadelesini inceleyerek ulusal ve etnik azınlıklarla ulus-devletlerin 20. yüzyılda yaşadıkları bir arada var olabilmeye sorunlarını analiz etmektir.

Anahtar kelimeler: Ulusal azınlıklar, Ulus-devlet, Milliyetçilik, ETA, Bask.

NATIONAL MINORITIES AND THE QUESTION OF NATION-STATE: THE CASE STUDY OF BASQUE COUNTRY

ABSTRACT

During the 20th century, one has witnessed the rise of independence claims of the ethnic groups and national minorities who have longtime lived in the main nation-state for years. These national minorities and ethnic groups have even desired to build up their own independent nation-states and did not hesitate to form their violent and armed groups to fight for independence. What did change and the paradigms of the 20th century differed from those of the 19th century? The aim of this paper is to study the case of Basque people, one of those ethnic groups which, for decades, fought against the Spanish nation-state to get its independent state and to analyze the problems of living together between these ethnic groups, national minorities and the majority peoples.

Keywords: National minorities, Nation-state, Nationalism, ETA, Basque.

Giriş

20. yüzyıl boyunca Batı Avrupa’da birçok ulusal ve etnik grupların kimliksel taleplerinin git gide arttığı görülmüştür. Öyle ki, bu gruplardan bazıları söz konusu taleplerini özerklik ya da bağımsızlık isteğine kadar dayandırmıştır.

Şartlar olumlu olduğunda hiçbir grubun içinde yaşadığı devletten ayrılmak istemeyeceği varsayımından yola çıkarak, bu etnik ya da ulusal grupları on hatta yüzyıllardır içinde yaşadıkları devletten ayrılmaya iten faktörlerin ne olduğunu anlamak önemlidir. Bu çerçevede bu grupların statülerini değiştirmeleri için oldukça hayati sebeplerinin olması gerektiğini söylemek mümkündür. Bu sebepler arasında kendi Devletini kurma isteği, ana Devlet içinde yaşam şartlarının yıllar içinde değişmiş olması, ülke vatandaşlarıyla bir arada yaşamayı zorlaştıran sosyo-politik ve politik-ekonomik konjonktürün değişmiş olması gibi faktörler sayılabilir.

Bu çalışmanın amacı ulusal ve etnik grupların içinde yaşadıkları Devletten ayrılma ve hatta bağımsızlık talebine nelerin sebep olduğunu incelemek ve ulusal azınlıklarla ulus-devlet arasındaki ilişkileri Bask Ülkesi özelinde analiz etmektir.

Bask Ülkesi Sorunu: Neden Basklar Bağımsızlık İstiyor?

İspanya’da Bask milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, hiç kuşkusuz İspanyol üniter devlet yapısının inşasındaki özelliklere bağlıdır. İspanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini gösteren sanayileşme, ülkede proto-ulusalcı olarak adlandırabileceğimiz sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan ilk siyasal reaksiyon sosyo-ekonomik değişimlere karşı kendini gösteren *Carlizm*¹ olmuştur. Bölgesel farklılıkların yeniden keşfi ise, Sabino Arana Goiri tarafından tanımlanmış Bask milliyetçiliğine hizmet etmiştir.

Bu çerçevede ele alabileceğimiz yüzyıl başı Bask milliyetçiliği, sanayileşmenin sonuçlarına ve merkezci ideolojiye bir tepki olarak doğmuştur. Gelecekte ziyade geçmişe yönelik referanslar üzerine kurulan milliyetçi söylem, sosyal, etnik ve ekonomik seviyedeki modern gelişmeleri reddeden bir duruş sergilemiştir (Izquierdo; 2000: 36). İspanya’da siyasal seferberliklerin özel şekillerini anlamak için milli duyguların kırılmasını, ekonomik eşitsizlikleri ve İspanya ulus-devletinin zayıflıklarını anlamak öncelik taşımaktadır denebilir.

İspanya’da Ulus-Devletin İnşası

“İspanya” sözcüğü 19. yüzyılla birlikte doğmuş bir sözcüktür. İspanya kelimesinin tanımladığı ülkedeki devletleşme süreci, İber yarımadasındaki üç temel kraliyet etrafında şekillenmiştir: Portekiz Krallığı, Kastilya Krallığı ve 1512’de Aragon-Katalan Federasyonuna

eklemlenmiş olan Navarra Krallığı (Izquierdo, 2000: 37). Bu manzaraya bakınca iki Katolik hükümdar olan Aragon’lu Ferdinand ve Kastilyalı Isabelle’in evliliğiyle mühürlenmiş birleştirici bir monarşiden söz edilmesi mümkündür. Isabelle ve Ferdinand’ın krallıkları, daha ziyade Kastilya’yı merkez alan, birbirine uygun bir devlet sistemi kurmak üzere birleşmiştir. Zaman içinde genel olarak kraliyetin, ama özelde hükümdarın etrafındaki birliği güçlendiren bir merkezi yönetim ortaya çıkmaya başlamıştır. İlginç bir şekilde İspanyol² devletinin inşası, bir Devlete ya da bir millete aidiyetten ziyade krala bağlılık üzerinden gelişmiştir. Bunu, 19. yüzyıldaki Bağımsızlık Savaşı öncesinde ortaya çıkan milliyetçi duyguların gelişmesinden önceki aşama olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durum, etimolojik olarak ataların topraklarına bağlılık ve kendi küçük arazisini koruma içgüdüleriyle tanımlanan vatanseverlik duygusunun o dönemde ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Vilar, 1996: 298).

Böylece 19. yüzyılın başında İspanyol devleti Kastilya etrafında şekillenen yavaş ve kaotik bir merkezileşmeye sahne olmuştur. 1808-1814 yılları arasında gerçekleşen Bağımsızlık Savaşıyla birlikte bir milli duygu da yavaş yavaş doğmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ülke yönetimi toplumun belli bir kesimi için geri kalan halk üzerinde kendi yetkisi ve tahakkümünü sağlamlaştırmak için bir araca dönüşmüştür. Bu dönemde İspanya neo-patrimonyal (babadan kalma) ve klientelist (kayırmacı) bir yönetimle, bölgesel burjuvazinin de dâhil olduğu halkın geri kalanı arasında bir çatışma dönemine girmiştir. Toplumsal mücadeleler oligarşiye karşı muhalefet ve “*kamu yararına katılım, etkinlik ve tarafsızlık için Devletin reforme edilmesi*” üzerinden gerçekleşmiştir (Michonneau, 1996: 302).

İspanya ulus-devletinin ve siyasal sitemin kırılma sebebiyle İspanya, ayrıcalıklı olmayan sınıfları dışlayan son derece hiyerarşik bir toplum olarak kalmıştı. Bu toplumda yükselme şansı çok azdı. Dolayısıyla de bu *soğuk toplum*’un statik veçhesi toplumsal farklılıkları artırmış ve “ulusal hayattan” dışlanmış hisseden toplumun bir kesimindeki gelişmeyi engellemişti. Bu durum bölgesel vatanseverlik diye adlandırabileceğimiz çevre bölgelerin kendi kimliğine kapanması sürecini de tetikleyen faktörlerden biri olmuştu (Recalde, 1984: 78). Tek bir oligarşi bütün güçleri elinde toplamıştı. İspanya’nın kırsal kesiminde yaşayanlar siyasal tartışmalardan dışlanmıştı ve Kastilya’daki merkezden ve liberal değerlerden gitgide artan biçimde kuşku duymaya başlamışlardı.

Bu durum *kasikizm*’e³ karşı bölgeselciliğin gelişmesini sağladı. Bu yüzden de liberal İspanya devleti kendi meşruiyetini bir türlü sağlamlaştıramadı. Bu noktada belirtmek gerekir ki 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında Avrupa’daki milliyetçilik inşalarında olduğu gibi İspanya’da da bölgeselcilikle etnik korumacılık başat ilerliyordu. Bu bağlamda 19. yüzyılın

liberal İspanya'sı da "kurumsal karakterini oluşturmuş, şiddet tekeline meşru biçimde eline almış ve bir kurallar yönetimi siyasasını tamamlamış" (Weber, 1992: 63) mükemmel bir Devlet değildi. Bu yüzden İspanya'nın siyasal inşa sürecinde Devlet kavramı da Millet kavramı kadar yanılıcıdır. Avrupa'da Ulus-Devletlerin inşasında iki tip yapısal devamlılık söz konusudur: Balkan ülkelerindeki gibi ulus inşası Devletin kurulmasından önce gerçekleştiğinde "yabancı" olarak görülen gruplar bağımsızlık savaşında ortadan kaldırılmıştır. Ancak Fransa'da olduğu gibi Devlet yapısı ulus inşasından önce gerçekleşmişse, merkezi Devletin işlevlerinden biri de ulusun homojenleştirilmesidir. İspanya'da ise ulus inşası da merkezi devlet yapısının kurulması da 19. yüzyılın sonunda hâlâ tamamlanabilmiş değildi. İkisi de zayıflıklar göstermekteydi. Kurumsal zayıflık Ulus-Devletin genel olarak zayıflıklarını kısmen de olsa açıklamaktaydı. Liberal İspanyol ulusunun inşası tamamlanmamıştı ve merkezi sistemin inşası düzensizliklerle doluydu. Bir başka deyişle "İspanyol ulusu" fikri halkta karşılık bulmamıştı. Letamendia'ya göre bu durumu çok hiyerarşik bir toplumun, çoğunluk tarafından paylaşılan milliyetçiliğin ilk aşaması olan bir burjuva devrimi gerçekleştiremeyecek kadar hareketsiz oluşuyla açıklamak mümkündür (Letamendia, F., 1977: 84).

İspanya'daki bu siyasal uyuşmazlıkların ekonomik alanda da yansımaları oldu. Tarımın merkezi bir rol oynamaya devam ettiği son derece arkaik yapılar, neredeyse yok denecek kadar düşük seviyede olan sanayi ağı gibi faktörler de İspanya'nın bölünmesine yol açtı. Çok aktif yerel bir burjuvazi tarafından erken dönemde sanayileştirilen Katalonya ve Bask Ülkesi gibi bazı dinamik bölgeler, geri kalmış bölgelerle ilişkilerini tamamen kesti.

Bir iç pazarın yokluğu, enerji kaynaklarının azlığı ve etkin bir ulaşım sisteminin bulunmamasına rağmen önce Katalonya, peşinden Bask Ülkesi Fransız ve İngiliz tarzında gelişme yoluna girdiler. Ekonomik kalkınma birkaç özel bölge üzerinde yoğunlaştı. Önce Katalonya'da başlayan kalkınmacı hareket 19. yüzyılın ortalarından itibaren iyi bir sanayileşme ivmesi yakaladı. Ardından 1880'leri takiben Bask Ülkesi de aynı şekilde gelişmeye başladı ve metalürji sektörü hızla kalkındı.

İspanya'da kapitalist bir pazarın oluşmasına ortam yaratacak şekilde bir burjuva devrimi yaşanmadığı için, liberal İspanyol milliyetçiliği de kendine alan bulamadı ve ülke bütün gücünü ekonomiden almaya başladı. Bununla beraber bir İspanyol ulusal hissiyatının oluşması için gereken ekonomik faktörler de yeterli derecede sağlanamamıştı. Toplum hem bölgeler hem de eyaletler seviyesinde bölünmüş son derece heterojen bir yapıdaydı.

Bunun yanı sıra 19. yüzyılda gerçekleşen İspanyol merkezîyetçi milliyetçiliği bütün ülke topraklarına yayılacak zaman bulamadı. Alman ve İtalyan modellerinin tersine,

İspanya'da milliyetçi söylem, birleştirici ve harekete geçirici bir temele dayanmayan Devlet yapısının kurulmasından sonra gerçekleşti ve tam tersi yönde hizmet etti: ilk zamanlarda farklı bölgeleri kapsayarak, daha sonra ise bir birlik sağlamaya çalışarak.

İspanyol milliyetçiliğinin karşılaştığı zorluklar, kültürel homojenleştirme araçlarının göreceli olarak etkisiz olmasıyla kısmen açıklanabilir. Gerçekten de İspanya'da gerek Kastilyanca vasıtasıyla, gerek okullar ya da ordu aracılığıyla olsun, oluşturulan Ulus-Devlet modeli nüfusun tamamını homojenleştirmekte yetersiz kalmıştır. 19. yüzyılın sonundan itibaren bölgesel milliyetçiliklerin yarattığı rekabet ve özellikle Kilise'nin tutumu İspanyol milliyetçiliğinin zayıf kalmasına sebep olmuştur. Liberal Devlet, halk içindeki farklılıkları gidermekte yetersiz kalmış, dönemin İspanyası bu yüzden son derece hiyerarşik ve iç bölünmelerden muzdarip bir devlete dönüşmüştür. Evrensel milliyetçilik anlayışı İspanya'da etkili bir biçimde yerleşmemiş, halkın büyük kısmı için hiçbir anlam ifade etmemiştir.

Bu etkenlerin yanı sıra, reformlar sayesinde ekonomik avantajlar elde etmiş olan bölgesel oligarşi ve *kasikler* modern bir burjuvazi oluşmasını da engellemiştir. Oysa bu burjuvazi sınıfı diğer ülkelerdeki milliyetçilik inşası süreçlerinde en önde gelen sınıf olmuştur. Bu durumun sonucu olarak da burjuvazinin geliştiği iki bölge olan Katalonya ve Bask Ülkesinde bölgesel milliyetçilikler gelişmeye başlamıştır (Recalde, 1984: 84). Başarısız milliyetçilik ve devletçilik, Kastilyan merkez tarafından kötü yönetilen Ulus-Devlete karşı itirazlar doğmasına sebep olmuştur. Bask Ülkesinde olan tam da budur (Izquierdo, 2000: 35).

Bask Ülkesinde Milliyetçilik

19. yüzyıl itibarıyla Bask Ülkesinin ekonomik ve sosyal temellerinin büyük bir hızla değiştiğini söylemek mümkündür. Özellikle Biscaya ve sonra Guipuzcoa şehirleri başta olmak üzere sanayileşmenin hızla gerçekleşmesi, geleneksel ekonominin ve eski toplumsal kodların da aynı hızla dönüşmesine sebep olmuş ve bu süreç halk arasında ciddi çatışmalar doğurmuştur. Sanayileşmenin reddi ve kralcı (Carlist) isyanlar, dominant bir modernite anlayışına tepki olarak kendini göstermiştir. Sonuç itibarıyla bölgesel ve özcü karaktere sahip bir muhafazakârlık Bask Ülkesinde gelişmeye başlamıştır (Izquierdo, 2000: 37).

19. yüzyıla kadar Fransa ve İspanya devletlerine bitişik var olan bir Bask coğrafyası hiçbir sorun yaratmamıştır (Loyer, 1997: 29). Her eyalet krala sadık geleneksel yönetimler tarafından yönetilirken, çıkan çatışmalar bu iki seviye arasında ilkesel olarak bir uyumsuzluk yaratmamıştır. Sanayileşme öncesinde kendi küçük ve dağlık ülkelerinde son derece fakir olan Basklar daha geniş bir coğrafyaya açılma ihtiyacı içindedirler. Yerel yöneticiler ve

Madrid yönetimi arasındaki sorunlar, Kraliyetin gitgide merkezileşerek, tek hukukla yönetilen merkezi bir Ulus-Devlet kurmak için yerel yönetimleri yok etmeye giriştiği 18. yüzyıl itibariyle artmaya başlamıştır. Bütün 18. yüzyıl boyunca Basklar kendi yerel güçlerini ve geleneksel siyasetlerini korumakta direnmiştir. Bununla beraber İspanyol devletine aidiyetlerini sorgulamaya başlamaları ancak 19. yüzyılda, Bilbao'nun hızlı sanayileşmesini takiben İspanya'nın diğer bölgelerinden gelen işçi akını karşısında Sabino Arana Goiri'nin yeni bir bağımsız devlet kurma çağrısından sonra gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle 1880'den sonra Bask Ülkesi kendi sanayi devrimini gerçekleştirmiştir. Bölgenin hızla sanayileşmesi, İspanya'nın geri kalanından bölgeye doğru yoğun bir iç göç dalgasını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni gelen işçi sınıfı ise şehirliler ve geleneksel tarım toplumu arasındaki yeni bir çatışmanın temel sebebi olmuştur.

Bask Ülkesinin sanayileşmesinin iki toplumsal sonucu vardır. Bunlardan ilki, yerel elitlerin daha fazla şehirleşerek yeniden yapılanmasıdır. Ancak bu ani sanayileşme büyük bir işgücü ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iç göç birçokları için Bask Ülkesindeki işgücü açığının çaresi olarak görülmüştür. Bu da ikinci önemli sonuçtur. Metalürji sanayi ve denizcilik şantiyeleri büyük hızla gelişen sektörler olmuştur. Sonuç itibariyle hızlı sanayileşmenin ürünü olarak Bask Ülkesinde iki yeni toplumsal sınıfın ortaya çıktığını söylemek mümkündür: özgül olarak Bask olan bir sanayi eliti ve İspanya'nın diğer bölgelerinden gelen, Bask ve şehirli olmayan proleter sınıf (Heiberg, 1982: 364).

İç göçle gelen bu önemli sayıdaki nüfus⁴ son derece zor yaşam şartlarına ve Bask ustabaşları tarafından ayrımcı uygulamalara maruz kalmış, bu yeni proleter sınıfa karşı bir tür ırkçılık oluşmaya başlamıştır. Bu yeni gelen ve son derece heterojen bir yapıya sahip işçiler toplumun bazı kesimlerinde bir “istilaya uğrama” hissi doğmasına sebep olmuştur. Böylece Bask kökenli işçiler ile sonradan bölgeye gelen ve “pis yabancılar” diye nitelendirilen bu “aşağı” sınıf arasında ciddi bir ayrışma oluşmaya başlamıştır. İç göçün ciddi seviyelere ulaşmasıyla, Bask Ülkesi de kendini yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. Bask Ülkesi dışından gelen “yabancılar”ın işleri ele geçirmesi ve sanayileşmeyle marjinalize olan –ve işsiz kalan- Bask işçilerin varlığı da bu “yabancılara” karşı ırkçılığı güçlendirmiştir. Bu çerçevede bölgede yabancılar, göçmenlere ve sosyalizme karşı bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Bu muhalefette, sanayileşmenin olumsuz sonuçlarının ve yeni yeni oluşmaya başlayan bir Bask siyasal kimliğinin ifadesini bulmak mümkündür (Elorza, 1984: 149-168). Yerel halkın toplumun dış çeperine itilmesi bir sanayileşme karşıtı duygu yaratarak gelecekteki Bask milliyetçiliğinin de ideolojik temellerini atmıştır.

“Yabancılar”ın ele geçirdiği iş alanlarında Bask dili *euskera*’nın konuşulması gitgide azalırken tepkisel ve milliyetçi duygular da hızla büyümüştür. Bu bağlamda Bask Ülkesindeki “yabancı karşıtlığı”nın esasen sanayileşmiş, şehirleşmiş ve yoğun göç almış bölgelerde çok daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık hâlâ ciddi ölçüde Bask ve taşra olan bölgelerde yabancı düşmanlığının bu şekli etkili olmamıştır. Bu durum küçük ve orta büyüklükteki Bask burjuvazisinin, gönüllü olarak İspanyollaşmış büyük yerel burjuvazi ve sosyalizme yakın hisseden göçmen nüfus tarafından tehdit ediliyor hissetmesiyle açıklanabilir. Bu karşıtlık üzerine kurulu temsil, Baskları İspanyollarla karşı karşıya getiren çatışmayı da açıklamaktadır: İspanyol, yani “pis yabancı”, ve “İspanyolcu”, yani büyük sanayi burjuvası, geleneksel toplumun çözülmesinden sorumlu tutulmuştur (Letamendia, P., 1987: 68-80). İşte Bask Ülkesindeki milliyetçilik kökenini bu temsil sisteminden almış, ataerki toplumun geleneksel dengesini dağıtan bu değişime direnişin ideolojik ifadesi olmuştur (Izquierdo, 2000: 41).

Bu çerçevede Bask milliyetçiliğini temelde, kırsal gelenekten gelen toplumun değişiminin sonucu olarak tanımlamak mümkündür. Sanayi devrimi, derinlemesine tarıma dayalı bir bölgenin vizyonunu ve yaşanmışlıklarını bozmuştur. Büyük iç göç hareketleri bu memnuniyetsizlikleri hızlandırmıştır. Yaşanan sosyo-ekonomik değişimler en muhafazakâr ve yeniliğe en tepkisel kesimde bir takım endişelerin doğmasına sebep olmuştur. Sosyalizm tehdidi, bu kesimlerin kendi kimlikleri üstüne kapanmalarına yol açmıştır. Böylece aslında milliyetçi bir hareket olmayan Carlizm, moderniteye karşı oluşan bu muhalefet çizgisine yerleşmiştir (Izquierdo, 2000: 41).

Bu bağlamda Carlizm modernitenin reddi olarak görülebilir. Liberalizm tarafından tehdit altında olan “Bask halkı”ndan dem vuran Carlizm, açık bir şekilde Bask halkının çıkarlarını korumayı şiar edinmiş, Bask kimliğine saygıyı, anayasal sisteme dokunmaksızın - neredeyse federal- bir İspanyol Ulus-Devleti kurmayı, liberalizmi reddetmeyi ifade eder olmuştur. Her ne kadar siyasal tanımlamalarında özerk bölgenin ne olduğuna dair net bir şey söyleyemese de (Letamendia, P., 1987: 72-76), Carlizm, şiddeti ve sık sık askeri ayaklanmalardan medet ummasıyla Bask halkı üzerinde kayda değer bir etki bırakmış, ayrıca sanayi devriminin sebep olduğu sosyo-ekonomik bölünmeyi de somutlaştırmıştır. Bundan böyle iki blok karşı karşıya gelecektir: büyük mal sahipleri, tüccar ve zanaatkârlardan oluşan liberaller ve karşılarında Bask kökenli küçük zanaatkârlar, çiftçiler ve ruhban sınıfından oluşan muhafazakârlar. Bunların arasında daha sonra üçüncü bir güç olan ve yeni doğmakta olan sanayileşmenin ürünü göçmenlerden oluşan sosyalistler de dâhil olacaktır.

Bu şartlar altında dönemin Bask toplumunda şiddetin çatışmaların çözümü olarak tercih edilmeye başlaması zamanla daha da artmıştır. Artık tükenmiş kabul edilen bu siyasal sisteme karşı tek muhalefet aracı olarak *reddedici şiddet* (Braud, 1993: 20-24) görülmeye başlanmıştır. Dönemin siyasal konjonktürü içinde Sabino Arana da “Bask halkı” kavramını bırakıp “Bask milleti” kavramına geçmiştir (Corcuera, 1980: 51). Böylece Baskların “farklılığı” fikri liberal Devlet içinde asimile edilemeyecek şekilde kurgulanmaya başlamıştır. Bask milliyetçiliğinin ortaya çıkışında bölgesel özelliklerin yeniden keşfi de bu farklılık fikrine hizmet etmiştir. Kültürel “yeniden doğuş”un kazandığı bu önem, “millet”in tanımlanmasında de son derece faydalı olmuştur. “Foralizm⁵” hareketiyle Bask Ülkesi İspanya’nın geri kalanından farklılaşmıştır.

Bask milliyetçiliğinin ilginç bir diğer özelliği de, ETA’nın (*Euskadi Ta Askatasuna – Bask Ülkesi ve Özgürlük*) ortaya çıkışına kadar Katolik mistisizmiyle son derece iç içe oluşudur. Davaları için bazı bağımsızlıkçı militanların körlemesine şiddete savrulmaları ve insan öldürmeye hazır olmalarının arkasında yatan sebeplerden biri de bu dini fanatizm olarak gösterilmektedir. Başlangıcından 20. yüzyılın önemli bir kısmına kadar geçen süre boyunca Basklar son derece dindar Katolikler olarak yaşamışlar, alt ruhban sınıfı ve Bask milliyetçiler arasındaki Bask dili *euskera*’nın kullanımı üzerine inşa edilen ortak yaşam, son derece sıkı şekilde gelişmiştir (Loyer, 1997: 31).

1895’te oluşturulan Bask Milliyetçi Partisi, sosyalist işçilerin “dinsizliğiyle” mücadele etmek ve Bask topraklarında yeniden Kilise’nin hükümdarlığını sağlamak amacındadır. Bask milliyetçilerinin lideri Sabino Arana ise dini iktidarın, sivil iktidardan daha önde gelmesi gerektiğine inanmıştır. Kendisine göre Katolik dini Bask ırkının karakteristik özelliklerinden birini temsil etmektedir (Loyer, 1997: 31). Bu bağlamda Bask milliyetçiliğinin ruhban sınıfından aldığı destek de şaşırtıcı olmamaktadır.

19. yüzyılın sonunda Baskların birçoğu anadilleri olan *euskera*’yı konuşmaz hale gelmiştir. Euskera’nın yok olma tehdidiyle karşı karşıya olması, Bask milli kimliği ve kültürünü oluştururken önemli bir faktör olarak devreye girmiştir. Sanayileşmeyle birlikte, Bask Ülkesi İspanyol göçmenlerden büyük bir darbe almış, bölgedeki İspanyolca konuşan nüfus gitgide artmış ve bu noktadan itibaren Bask Ülkesinin “Basksızlaşması” süreci de başlamıştır. Bu durum dönemin Bask milliyetçiliğinin ırkçı karakterini beslemiştir. Ülkenin Kuzey bölgelerinde *euskera* gitgide konuşulmaz olmuş ve yerini İspanyolcaya bırakmıştır. Böylece bölgede yaşayan nüfus da Baskça konuşanlar ile İspanyolca konuşanlar arasında bölünmüştür (Letamendia, P., 1987: 86-98). O zaman bazı milliyetçi entelektüeller Bask

kimliğini korumak amacıyla euskera'nın canlandırılması çağrısı yapmıştır. O noktadan itibaren Baskça bir dilden ziyade, bir soyun devamı olarak tanımlanmaya başlamıştır.

Bask Milliyetçiliğinin Yapısı

Bask milliyetçiliğinin İspanyol halkının diğer bileşenlerine oranla farklılığa vurgu yapan kültürel ve etnik bir vechesi vardır. Doğuşundan itibaren bu “kültüralizm⁶”, Bask milliyetçiliğini Alman usulü bir milliyetçiliğe yaklaştırmaktadır (Prados, 1995: 199-207)⁷. Yükselen bu ideoloji sanayi karşıtlığı, dini sofuluk ve *fuero*'lar sisteminin devamını kapsamaktadır. Sabino Arana'nın temsil ettiği bu yeni milliyetçilik Bask-İspanyol siyasal hayatına etkin bir biçimde girmiştir. Arana'ya göre bütün Bask coğrafyası, bölgesel olarak değişen çiftçi bir geleneğe sahiptir. Sosyalizm korkusu ve sınıf çatışmasının reddi, Arana'nın milliyetçiliğine defansif bir karakter ve neredeyse köktenci denebilecek kadar ileri derecede tepkisel bir siyasal içerik kazandırmıştır. Arana için herşeyden daha önemli olan Bask bağımsızlığının kurucu öğeleri olan kanın ve ırkın muhafazasıdır. Sadece Baskça konuşmak Bask olmak için yeterli değildir. Aynı zamanda bir Bask isme sahip olmak ve tarihsel olarak Bask bir kökenden gelmek gerekmektedir. Yani Arana için ırk, milleti belirlemekte toprak, bağımsızlık, dil ya da geleneklerden önce gelen temel faktördür. Bask Ülkesinin yaşadığı bütün felaketlerin sebebi olarak İspanya'yı gören Arana kendisini İspanya karşıtı olarak tanımlamaktadır.

Bu çerçevede dilin ebedileştirilmesi öncelikli amaçtır. Zira euskera, Bask Ülkesinin “pis yabancı”lardan (*maketalar*) korumakta ve böylece ırkı da muhafaza etmektedir. “Basksızlaşma”ya karşı Arana Baskçanın öğretilceği okullar açılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre “Basksızlaşma”nın sebebi, bölgeye İspanyolların göç etmesine sebep olan sanayicilerdir. Bask halkının kimliğini kaybetmesine sebep olan bütün kapitalistler, Bask olsun olmasın, lanetlenmektedir. Arana için Basksızlaşmanın sebebi kapitalizmdir. Bu yüzden kapitalizm ve onun temsilcisi olan orta sınıfla (burjuvazi) mücadele etmek gereklidir.

Bununla beraber zaman geçtikçe Sabino Arana da strateji değiştirerek, teorilerini daha geniş kitlelere duyurmak ve taraftar toplamak amacıyla Bask siyasal alanı içine girmeye başlamıştır. Bu yüzden de ilk dönemki fikirlerinden geri adım atarak, daha realist bir yaklaşımla çok önemli bir uzlaşmaya gitmiş ve 1895'te Biscaya'da kurduğu Demokrat-Hıristiyan olarak tanımlanabilecek Bask Ulusal Partisi (*Partido Nacionalista Vasco-PNV*) aracılığıyla orta sınıfla ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Böylece “Basksızlaşma”nın sebebi olarak gördüğü kapitalizme karşı takındığı şiddetli söylemi geri plana atmış, daha realist bir söylem tutturmuştur. Bir başka deyişle Sabino Arana'nın pragmatik bir yolu seçerek siyasal

argümanlarını yeniden düzenlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Bask halkının birliği de ırk, dil ve toprak kavramları etrafında yeniden tanımlanmıştır. Bask Ulusal Partisi PNV de bu doğrultuda bağımsızlıkçı taleplerden vazgeçerek özerkçi taleplere yönelmiş, bu ayrımlaşma partideki milliyetçi grup içerisinde bölünmelere sebep olmuştur.

Bu dönem itibariyle Bask milliyetçiliğinin merkezi İspanyol kurumlarını sorgulamaya ve hedef almaya başladığı görülmektedir. Devletin baskıcı girişimlerine karşı Bask milliyetçileri Bask Ülkesinin egemenliğini sağlama amacıyla, *fuero* sistemini geri getirecek birçok kanun teklifi önermiştir. Hedefledikleri, eyaletlerin idari yetkilerini ve tüzel kişiliklerini güçlendirmektir. Merkezi hükümetin bu talepleri reddetmesiyle milliyetçi projeler yeniden gündeme gelmiştir. Bununla beraber Sabino Arana'nın bağımsızlık fikrinden vazgeçerek özerkliği, Bask milli uyanışı için daha realist ve ulaşılabilir bir hedef olarak görmesi, milliyetçilerin de bu yolu izleyerek İspanyol üniter devleti içinde özerk bir statü istemeleri sonucunu doğurmuştur. Günümüze kadar gelen Bask sorununun kökeninin bu döneme kadar dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Baskıcı ve tektipleştirici İspanyol milliyetçiliği ulusal bir bütün oluşturmaya çalışırken kimlik ve etnik taleplere dayanan Bask milliyetçiliği bu bütünü parçalamak istemektedir (Letamendia, P., 1987: 92). Çıkış noktasında etnik ve ideolojik olan Bask milliyetçiliği coğrafya, ırk, karakter, dil, gelenek görenekler gibi kültüralist milliyetçi kriterlere dayanırken, bu dönem içinde Basklar ve “yabancılar”, yani iç göçmenler arasında fark gözetken ayrımcı bir ideolojiye dönüşmüştür. Bu anlayışa göre sadece yerli (otokton) halkın ülkenin hayatına karışmaya hakkı vardır. Bu bağlamda Bask milliyetçiliği “yabancılar”a karşı son derece düşmanca davranmakta, onları topluma entegre etmek yerine ötekileştirmekte ve toplum dışına etmektedir (Loyer, 1997: 36). Bunu yapmadaki amacı Bask davasını savunmak olmasına rağmen, halkın büyük kısmı bu yabancı düşmanı ve kimlikçi tanımın dışında yer almak zorunda kalmıştır. Bu kesim için İspanya'yla bütünleşmek dışında bir şans kalmamıştır.

20. Yüzyıl Bask Milliyetçiliği ve ETA'nın Ortaya Çıkışı

İspanya'nın 1936-1939 yılları arasında yaşadığı İç Savaştan sonra Bask milliyetçiliği bölgede merkezi yönetimin başındaki General Franco'nun milliyetçi rejimine karşı bir muhalefet biçimi haline gelmiştir (Loyer, 1997: 129)⁸. Bu noktadan itibaren Bask milliyetçiliği, sembolik yönü ağır basan ama potansiyel olarak tehlikeli olan gizli bir muhalefet gibi algılanmaya başlanmıştır (Izquierdo, 2000: 69). Bask milliyetçiliğinin yapısındaki bu değişim, hareket içinde de ciddi dönüşümlere sebep olmuştur: Bask

milliyetçisi olmak herşeyden önce “Frankizm” olarak adlandırılan Franco rejiminin ve onun Devletinin reddi anlamına gelmektedir.

Bask milliyetçiliğinin siyasal şiddet örgütü olan ETA (*Euskadi Ta Askatasuna – Bask Ülkesi ve Özgürlük*) işte bu şartlar altında 1959’da kurulmuştur. ETA birkaç yıl içinde Bask milliyetçiliğiyle Franco milliyetçiliği arasındaki çatışmanın en şiddetli ifadesi haline gelecektir.

Bütün totaliter rejimler gibi, Franco rejimi de hiçbir siyasal ya da kültürel bölgeselliğe ve özgüllüğe tahammül edememiştir. Bu çerçevede Bask milliyetçiliği son derece sert biçimde bastırılmaya başlanmıştır. İspanyol kimliğinden farklılığa işaret eden her türlü irade “ayrılıkçılık” olarak nitelendirilmiştir. Diktatörlük dönemi boyunca İspanya’yı etkisi altına alan ekonomik geriliğe kıyasla Bask ülkesindeki hızlı kalkınma “Euskadi” gerçeğini değiştirmeye başlamıştır. Bu şartlar altında milliyetçi mücadele yerini, son derece tavizsiz ve sert bir yönetime karşı önce kimliksel olan ancak sonraları siyasallaşan bir muhalefete bırakmıştır. Bu mücadelede Franco diktatörlüğünün birinci hedefi –bütün diğer bölgesel dillerle birlikte- Basklığın da en önemli kimliksel kriteri olan Baskça olmuştur. Bask kimliğini uzaktan yakından hatırlatan bütün semboller yasaklanmıştır. Bask dili resmi kullanımdan kaldırılmış, Baskçanın okullarda öğretilmesi men edilmiştir. Böylece kamusal alanda, resmi metinlerde ve bütün reklamlarda Baskçanın kullanılmasının yasaklandığı bir döneme girilmiştir. Hatta mezar taşlarının üzerindeki Baskça isimler bile silinerek İspanyolcaleştirilmek istenmiştir (Jaureguiberry, 1983: 76). Bu bağlamda Bask milliyetçiliğinin 20. Yüzyıldaki gelişiminin Franco rejiminin baskıcı ve tektipleştirici uygulamalarına bir tepki niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Tam da bu uygulamaların en tepe noktasına vardığı bir dönemde, 1952’de kurulan *Ekin* grubuyla birlikte ETA’nın da temelleri atılmıştır. Genç üniversite öğrencilerinden oluşan *Ekin*’in amacı işçi sınıfını da kazanarak, rejimle doğrudan bir mücadeleye girmektir. Bu aşamada henüz somut siyasal bir projesi olmayan ETA, Bask Ulusal Partisi’nin (PNV) ilk dönemindeki milliyetçi dinamiklerini yeniden harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Ancak PNV’nin önde gelen kadrolarının harekete uzak durmasıyla ETA bir süre sonra şiddet eylemlerine başlayan bir örgüte dönüşmüş (Izquierdo, 2000: 93) ve en büyük amaçları da bölgede etkinliği sağlamak olmuştur. Ne pahasına olursa olsun sanayileşmenin dışladığı kitleleri milliyetçi söylem ve harekete dâhil etmek hedeflenmektedir. ETA’nın tarihsel referansı Sabino Arana olmaya devam ederken, içlerinden bazıları Baskça konuşamıyor olsa da, örgütün en büyük ilgi alanı *euskera* olmaya devam etmiştir. Kendilerine vatansever anlamına gelen “*abertzale*” diyen örgüt üyeleri, çoğunun almış olduğu koyu Katolik eğitime

rağmen dini referansları olmayan bir parti kurma yolunu seçmişlerdir. Faşizme tepki ve dönemin siyasal akımlarına uygun olarak ETA kendini devrimci bir hareket olarak tanımlamış ve zaman içinde sosyalizme kaymıştır (Davant, 2000: 76). Bir süre sonra ise “çok yumuşak” olarak nitelendirdikleri PNV ile yolları tamamen ayıran Ekin grubu üyeleri 31 Temmuz 1959 tarihinde ETA’yı yeni şekliyle kurmuşlardır.

Bu tarihten itibaren ETA silahlı bir yasadışı örgüt olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Silahlı çatışmayla İspanya’daki Bask toprakları ile Fransa’da kalan Bask toprakları olan Iparralde’yi de içine alacak şekilde Bask Ülkesinin bağımsızlığını elde etmeyi amaçlamaktadır. Başlangıçta son derece yüksek bir popülerite yakalayan örgüt, sadece Bask Ülkesinden değil, İspanya’nın geri kalanından da destek almıştır. Bu destekte hiç kuşkusuz Franco rejiminin diktatoryal uygulamalarının payı büyüktür.

Kuruluşundan itibaren ETA içinde birçok bölünme gerçekleşmiştir. 1974’ten itibaren ETA’nın eylemlerinde ayırım gözetmeksizin herkesi hedef almaya başlamasıyla örgüt kendi içinde ikiye bölünmüş, “Askeri ETA”, Bask Ülkesinin Fransa’daki topraklarında yaşayan ve militer yöntemlerle mücadeleye devam etmeyi isteyen örgüt üyelerinden oluşmuştur. İkinci kol olan “Siyasal-Askeri ETA” ise daha ziyade Bask Ülkesinin İspanya topraklarında yaşayan ve siyasal faaliyete önem veren bir ekiptir. 1975’te General Franco’nun ölümüyle birlikte 1976’da siyasal mücadeleyi ön plana çıkaran ekip sol ulusalcı koalisyonu katılarak *Euskadiko Ezkerra*’yı (Baskça “Bask solu” anlamına gelir) kurmuştur. Bu aşamayla birlikte ETA’nın da siyasallaşma çabalarının başladığını söylemek mümkündür. 1977 referandumunda bir listeye katılan Euskadiko Ezkerra’nın yeni hazırlanan 1978 İspanya Anayasasına hayır oyu vereceğini bildirmesiyle koalisyondan ayrılan bir grup, Bask Ülkesinin özerklik mücadelesinde en iyi bilinen siyasal partilerden biri olan *Herri Batasuna*’yı kurmuştur (Soldevilla, 2010: 55-96).

1982’de İspanya hükümetiyle yapılan görüşmelerde, şiddet eylemlerine son verilmesi halinde tutuklu ya da aranmakta olan ETA üyeleri için genel af çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. “Siyasal-Askeri ETA” aynı yıl kendini feshetmiş, üyeleri amaçlarına ulaşmak için şiddet kullanma yolunu terk ettiklerini açıklamışlardır. Buna karşılık “Askeri ETA” –ki yazının bundan sonraki kısmında sadece ETA olarak adı geçecektir- silahlı mücadeleyi bitirme kararı alan ekibi “hain” ilan ederek genel af sayesinde ülkeye geri dönen sürgündeki ETA militanları öldürtmeye başlamıştır (Cua, 2010). Bu dönemden itibaren ETA’ya verilen halk desteği de gitgide azalmıştır. Bu şartlar altında 1990’ların sonlarına doğru şiddetten vazgeçilmesi ihtimali ilk kez belirilmiş, ancak İspanyol hükümetiyle yapılan birçok görüşme kesintiye uğrayarak silahlı eylemler yeniden başlamıştır. 2002’den itibaren

İspanyol hükümeti birçok Bask kültürel ve siyasal kuruluşunu sıkı takip altına almış, buralara operasyonlar düzenlemiş, siyasal partileri yasadışı ilan etmiş, dernekleri, gazeteleri ve radyoları kapatmıştır. Bu antidemokratik uygulamalar bölge halkından tepki toplamış, ETA'ya verilen destek bir anda artmaya başlamış, İspanyol hükümetinin baskı politikaları ETA'nın "siyasal mücadeleyle bir yere varmanın mümkün olmadığı ve İspanyol hükümetinin siyasal diyalog yolunu kapattığı bu şekilde görüldüğü için silahlı mücadeleye devam etme" kararının da meşru zeminini hazırlamıştır (Cua, 2010).

Avrupa Birliği Üyelığının Bask Milliyetçiliğine Etkileri

İspanya'nın 1986'da Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olmasıyla birlikte Bask ülkesi için de yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar ETA'nın şiddeti ve İspanyol hükümetinin zaman zaman artan baskıcı uygulamaları devam etse de, AT'ye üyelik, geri dönüşü olmayan bir ekonomik ve siyasal demokratikleşme yolunun da başlangıcı olmuştur. AT üyeliği öncesinde yaşanan baskı ve tektipleştirme politikaları, siyasal şiddeti de bir noktaya kadar meşru göstermiştir. Bu çerçevede ETA şiddeti de toplumsal ve siyasal şiddete karşı bir hareket kapsamında değerlendirilmiş, Devlet'i temsil eden kişiliklere düzenlenen saldırılar ve suikast eylemleriyle kendini göstermiştir. Öncelikli olarak Franco rejimine karşı ortaya çıkan bir direniş olan ETA, bu sayede git gide artan sayıda militan elde etmiştir. Mücadelede şiddetin kullanılması, merkezi hükümetin normatif bir çerçevede işleyemez hale geldiğini göstermesi açısından önemlidir (Arendt, 1972: 42). Baskların çoğunun bu şiddeti kabul etmiş olmalarının arkasında yatan gerçek sebepler bunlardır. Ancak çoğulcu demokrasilerin Avrupa ülkelerinde sistem olarak yerleşmeye başlamasıyla siyasal şiddet kullanımına da gitgide gerek kalmaz olmuştur (Braud, 1993: 13). Bu dönem itibariyle ETA gitgide Bask ve İspanyol halklarının desteğini kaybetmeye başlamıştır. Franco rejimi sırasında Bask toplumunun birçok farklı kesiminin desteğini alan ETA'nın, İspanya'nın demokrasiye geçmesi ve AT'ye girmesiyle birlikte varlık sebebi de sorgulanır olmuştur.

Bu sorgulamanın ardından yatan sebeplerin başında hiç kuşkusuz, AT'nin 1992'den itibaren Maastricht Antlaşmasıyla Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmesi ve siyasal konulara daha fazla ağırlık verme iradesi ortaya koyması da yatmaktadır. Bu çerçevede AB'nin bölgesel politikalarının Bask Ülkesi ve ETA'nın geleceğinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

AB'nin bölgesel politikaları çerçevesinde Birlik içindeki bölgelere de bazı yardımlar yapılmıştır. AB'nin bölgesel politikaları temel olarak ekonomik ve sosyal alanda daha uyumlu bir bütünleşmeyi hedeflemekte ve bölgeler arasındaki farklılıkları gidermeyi amaçlamaktadır⁹.

Bu çerçevede geliştirilen politikalar istihdamı artırmaya yönelik bazı uygulamaları da birlikte getirmiştir. Bölgesel politikaların bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkları azaltmaya yönelik uygulamalarının yanı sıra, AB'nin bir başka özelliği daha Birlik içindeki farklı kimliklerin kendini ifade etmesi ve varlığını sürdürmesine yardımcı olmuştur: çokkültürlülük. AB'nin benimsediği çokkültürlülük politikasının bölgesel milliyetçilikleri köruklediğine dair görüşler olduğu gibi, farklı kimliklere saygının bir arada yaşama kültürünü artırdığına ve bu yönüyle milliyetçiliklerin azalmasına katkı sunduğuna dair görüşler de mevcuttur. Bugün 27 üyesi olan AB'nin birçok farklı milletten oluştuğunu ileri süren görüşler vardır. Zaman içinde Birlik üyesi Ulus-Devletlerin içindeki ulusal azınlıkların kendilerini bambaşka birer millet olarak görmelerinin arkasında bu politikaların olduğu iddia edilmektedir (Tetart, 2010: 7). Böylece Ulus-Devletlerin doğuşuna tanıklık etmiş olan Avrupa kıtası, bugün artık kendi dil ve kültürlerine sahip çıkan mikro-devletlerin doğuşuna da tanıklık etmeye başlamıştır denilebilir. Avrupa'daki Ulus-Devletlerin geleceğini tehlikeye sokan bu "mikro-devletler" aslında Avrupa Birliği'ne karşı değildir. İçinde yaşadıkları siyasal, tarihsel ve coğrafi koşullar ve içinde yaşadıkları Ulus-Devletin baskıcı uygulamaları, onların kendilerini bir parçası hissetmelerini engellemiştir. Bağımsızlık veya özerklik taleplerini bu şekilde okumak yanlış olmayacaktır¹⁰.

1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, AB'de temel haklar ve özgürlükler konusunda önemli gelişmelere imza atmıştır. Bu çerçevede AB Temel Haklar Sözleşmesi'nde bahsedilen özgürlükler ve temel haklar garanti altına alınarak üye ülkeler için bağlayıcı hale getirilmiştir¹¹. Ayrıca Avrupa Adalet Divanının, söz konusu Sözleşme'nin uygulanmasını denetleme konusunda yetkileri artırılmıştır. Giriş bölümünden itibaren bu sözleşmenin en kayda değer ifadelerinden biri "Avrupa halklarının değerlerine saygı" ifadesidir. Sözleşme "Avrupa halklarının kültürel, geleneksel farklılıklarını ve üye ülkelerin ulusal kimliklerini saygıyla karşılar¹²" şeklindeki ifadeyle AB'nin çokkültürlülüğe saygı tanımını da güçlendirmektedir. 22. madde "Birlik kültürel, dinsel ve dilsel farklılıklara saygı duyar" ifadesiyle bu durumun altını çizmiştir. Ancak benzer bir ifade 1992'de Maastricht Antlaşması'nın 6. maddesi ve 1993'te Türkiye'nin adaylığı söz konusu olduğunda Kopenhag kriterlerine de eklenerek "ulusal azınlıklara saygı" şeklinde ifade edilmiştir. Bu görüş 2000'lerden itibaren kültürel dinsel ve geleneksel farklılıkların Avrupa için bir zenginlik olduğu fikriyle beslenmektedir. Bu yönde yaratılan "farklılık içinde birleşmiş" sloganı, birçok farklı gelenek ve etnik kökenden gelen ve bir kimlik arayışı içinde olan hakları Avrupa projesi içinde tutmanın önemli bir formülü olarak vücut bulmuştur¹³. İçlerinde Bask örneğinde olduğu gibi birçok farklı ulusal azınlık yaşayan İspanya, Birleşik Krallık ya da Fransa gibi

ülkeler için AB'nin "çokkültürcülük" politikası, siyasal bölünmeyi engelleyen bir supap işlevi görmektedir.

Bask Ülkesi örneğinde Avrupa Birliği'nin varlığı ETA şiddetinin bitmesinde katkı sağlaması açısından önemlidir. Bu çerçevede 29 Mart 2010 tarihinde Uluslararası Temas Grubu tarafından açıklanan Brüksel Bildirgesi¹⁴ ile ETA kalıcı ve uluslararası kurumlar tarafından kontrol edilebilir bir ateşkese davet edilmiştir¹⁵. Akabinde 25 Ekim 2010'da imzalanan Guernica Anlaşması ile ETA "tek taraflı, uluslararası toplum tarafından kontrol edilebilir ve daimi bir ateşkes ilan ederek silahlı mücadeleyi tamamen bırakmaya" çağırılmış, anlaşma metnine Bask bağımsızlıkçı sosyalist hareketi, sendikalar ve ulusalcı hareketler de imza atmıştır. Anlaşmanın imzalanması için, Biscaya eyaletinin küçük ve 2. Dünya Savaşı'nda Nazilerce bombalanmış bir şehri olan Guernica'nın seçilmiş olması da sembolik bir anlam taşımaktadır¹⁶. Guernica Anlaşması'na 2011 yılında ETA'nın tutuklu üyeleri de katılmak istediklerini açıklamış, böylece örgütün kendi üyeleri dahi artık savaşmak istemediklerini resmi bir yolla beyan etmişlerdir.

Guernica Anlaşması ve paralelinde Bask sorununun uluslararası toplum seviyesine taşınması ile oluşan siyasal baskı, ETA'nın önce 10 Ocak 2011'de "daimi, genel ve kontrol edilebilir" bir ateşkes ilan ettiğini açıklaması ve daha sonra 20 Ekim 2011'de silahlı mücadeleye son verdiğini ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.

Bununla beraber Bask Ülkesindeki siyasal sorunlara çözüm arayışları devam etmiş, bu çerçevede Guernica Anlaşması'nın imzacıları 11 Aralık 2012 tarihinde Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu başkanlarına verilmek üzere hazırladıkları mektubu Avrupa Parlamentosu'na sunmuşlardır. Mektupta "*Avrupa Birliği'nin barış konusundaki ustalığı ve kapasitelerine dayanarak, Bask Ülkesinde barış için çalışmakta olan sendikal, sosyal ve siyasal örgütlerin AB'nin ve AB temsilcilerinin resmi olarak bu sorunun çözümüne müdahil olması*" istenmiştir¹⁷.

Bu çerçevede Guernica Anlaşması'nın imzacıları "AB'nin üye ülkeler ile Fransa ve İspanya'yı sorunun çözümü konusunda uluslararası kriterlere dayanan sonuçları ele almaya davet etmesini" istemişlerdir. Üye ülkelerin bu davete cevap vermemesi durumunda AB'nin müdahil taraf olarak sorunun sonuçlarının çözümünde başı çekmesi istenmektedir.

İmzacılar aynı zamanda AB'nin "üye ülkeleri İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarına saygı duymaları ve bunları uygulamaları, insan haklarına saygı duymaları" konusunda bir çağrıda bulunmasını talep etmişlerdir¹⁸.

Görüldüğü üzere Bask Ülkesindeki şiddetin sona ermesinde ve siyasal sorunların barışçı yollarla çözülmesinde AB'nin önemli bir rolü vardır. AB'nin ekonomik olarak

kalkınmasında ve güvenli bir Birlik oluşturmasında ulus-devleti aşan bir modelin önemli payı olduğunu ve bu sebeple bölgesel, kültürel ve mikro ulusal yapıları desteklediğini, bu yüzden özellikle Bask Ülkesi, İskoçya ya da Katalonya gibi bölgelerin Avrupa Birliği sistemine karşı olmadıklarını iddia eden görüşler de mevcuttur¹⁹. Ancak bölgesel farklılıklara saygı göstermek ile her bir bölgenin bağımsız bir yapı olarak Avrupa Birliği içinde yer almak istemesi arasında önemli bir fark vardır. Nitekim Katalonya'nın bağımsızlığı konusunda Brüksel'in tavrı son derece olumsuz olmuştur. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 4. maddesinin 2. fıkrasındaki "AB üyelerinin toprak bütünlüğüne saygı duymak zorundadır ve hiçbir üye ülkenin bir bölümünün tek taraflı bağımsızlık bildirgesini tanımayacaktır" ifadesini göstererek Katalonya'nın örneğindeki gibi herhangi bir bölgenin bağımsızlığına karşı AB kapılarının kapalı olacağını belirtmiştir²⁰. Bu açıklama 2014 tarihinde bağımsızlık için referandum yapacağını ilan eden İskoçya ve Katalonya'da bir bağımsızlık fikrine yakın duran bir kesim için, söz konusu bağımsızlık ilanlarının AB içinde büyük sorunlar yaratacağı ve yeni kurulan bu ülkeler için de statü sorunu doğuracağı anlamına gelmektedir. Buradan bakınca AB'nin bölgesel farklılıklara saygı ve çokkültürlülük politikalarının, gerek AB'nin "uluslarüstü" yapısı gereği, gerekse de ulus-devletler içindeki mikro-milletlerin yaşam devamlılığını sağlamak açısından hayati önem taşımakla birlikte, bu devletlerin mevcut yapısını tehdit eden ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Küreselleşmenin siyasal ve ekonomik boyutlarının gitgide geliştiği günümüzde Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon örgütlerinin çatısı altında yer alan devletlerin, 19. yüzyıldaki anlayışla ulus-devlet sisteminin çok üstüne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede, özellikle AB içinde bulunan ve mevcut siyasal yapısını korumaya önem veren Fransa ve İspanya gibi ulus-devletlerin bu yapıyı korurken, kendi ulusal azınlıklarına da demokratik bazı haklar tanıma yoluna gittikleri görülmektedir. Gerek Fransa'nın gerekse de İspanya'nın siyasal tarihi söz konusu ulusal azınlıkların siyasal, dilsel, dinsel, yani kimlik talepleriyle mücadele içinde geçmiş, bu mücadele yukarıda İspanya örneğinde gördüğümüz gibi dönem dönem son derece şiddetli olmuştur. Söz konusu mücadelelerin çoğunda kimlik talebinde bulunan ulusal azınlığa karşı uygulanmış bir asimilasyon ve baskı politikası olduğu görülmektedir. Özellikle 20. Yüzyıl boyunca İspanya devletinin Bask Ülkesinde uyguladığı "devlet terörü", karşı terörü doğurmuş, ETA bu siyasal konjunktürde Bask halkının kurtuluş örgütü olarak algılanmaya başlanmıştır.

1978 İspanya Anayasası'nın ülkeye demokratik haklar getirmesiyle birlikte Bask Ülkesi'ndeki siyasi yapı da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. İspanya Anayasası'nın giriş ve ilk dört maddesinde İspanya halklarının kültürlerinin, dillerinin ve dinlerinin İspanya'nın zenginliği olduğundan ve anayasal koruma altına alındıklarından, özerklik verilen bölgelerin bayraklarının da İspanya bayrağıyla eşzamanlı olarak göndere çekilebileceğinden, bölgesel dillerin İspanyolcayla birlikte resmi dil olarak kabul edilip okullarda öğretilbileceğinden bahsedilmektedir²¹.

Bununla birlikte ETA'yla mücadelede İspanya devletinin siyasal yollar yerine şiddet kullanması bu dönemde de devam etmiş ve kısaca GAL adı verilen kontrgerilla örgütü "Terörle Mücadele Kurtuluş Grubu" 1982'de yasa-ötesi faaliyetlerine başlamıştır. 1983-1987 arasında ETA militanlarını hedef alan örgütün sivil Basklar arasında da korku yarattığı görülmüştür. Bu dönemde GAL üyelerinin pek çok yasadışı işkence, faili meçhul cinayet ve yargısız infaz olayına adı karışmıştır. Daha sonra açılan soruşturmalarda olaylara karışan birçok devlet yetkilisi hakkında dava açılmıştır²².

Aktif olduğu dönem boyunca ETA'nın 900'den fazla can kaybına yol açtığı bilinmektedir. 2000'lere doğru halk nezdindeki desteği azalan ETA'ya karşı 2002'de Jose Maria Aznar hükümetinin başlattığı baskı ve yıldırma politikaları, pek çok Bask siyasal ve sivil toplum örgütünün de sindirilmesiyle, gazete ve derneklerin kapatılmasıyla devam etmiş, bu durum da ETA'ya yeniden halk desteği verilmesi sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber 2006 yılı itibariye dönem dönem gerçekleşen ateşkesler, 2011 yılı itibariyle farklı bir mecraya evrilmiş, uluslararası toplum ve daha önce çatışma çözüm süreçlerinde rol almış Berthie Ahern, Tony Blair, Kofi Annan gibi isimlerin de konuya müdahil olmalarıyla Bask sorunu uluslararası platforma taşınmıştır. Hem yerel hem de uluslararası desteğini kaybeden ETA da 20 Ekim 2011 tarihinde silahlı mücadelesine kesin olarak son verdiğini açıklamıştır²³.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi 21. yüzyıldaki uluslararası sistem ve devlet yapısı, 19. yüzyılda kurgulanmış ulus-devlet modelinin değişmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tür yapıların bir noktada siyasi ve kimliksel kifayetsizlikler ve tikanıklarla karşılaşmasına verilebilecek en iyi örneklerden biri eski Yugoslavya olabilir. Dolayısıyla demokratik yollarla sorun çözüm süreçleri oluşturmak, ulus-devletlerin kendi ulusal azınlıklarıyla yaşadıkları siyasal ve kimliksel talepleri çözmenin tek yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

SON NOTLAR

* Yrd. Doç. Dr., Strasbourg Üniversitesi, Savunma ve Strateji Bilimleri Merkezi, Fransa.

¹ Carlizm 1830'larda ortaya çıkan, muhafazakâr, anti-liberal ve gelenekselci bir akım olup, Katolik Kilisesi'nin ve İspanya'daki *fuero*'ların, yani Kral tarafından aristokratlara, ruhban sınıfına ve toprak sahibi zenginlere bahşedilmiş bazı yerel hakların muhafaza edilmesini talep etmektedir. Başlarda Eski Rejim'in tekrar uygulamaya koyulmasını hedeflemiş ve Saray'daki liberal ve merkezci çevrelere karşı çıkmıştır. Carlizm adını, mevcut yasa değiştirilerek tahta çıkarılmaya çalışılan İspanya Kraliçesi Isabelle'e karşı taht kavgası veren kuzeni V. Carlos'tan almış ve Carlos'un tahta çıkmasını isteyenlere verilen isim haline dönüşmüştür.

² "İspanya'nın adının tarihçesi de oldukça ilginçtir. MÖ 1000 yıllarında İber Yarımadasına giden Fenikeliler, burada ilk defa gördükleri bir hayvanın, "tavşan"ı kendi ülkelerindeki kuzulara benzetir ve bu yüzden de Fenike dilindeki adıyla bu toprakları adlandırırılar: I-Saphan-Im. "Saphan" Fenikece kuzu demektir. Zaman içinde bu isim Hispania'ya dönüşür ve oradan da İspanya şeklini alır. Bknz: <http://www.cuniculture.info/Docs/Biologie/biologie-01.htm>

³ Latin Amerika ve İspanya'da kendi bölgesinde sosyal ve siyasal kontrolü elinde bulunduran yerel ağalar, beyler.

⁴ 1887-1900 yılları arasında Biscaya'da bu nüfus demografik olarak toplam nüfusun yaklaşık %48 kadar artmasına sebep olmuştur. Bu sayı bütün İspanya'da o dönemde yaşanan en yüksek nüfus artışıdır. Daha fazla bilgi için bknz. BENNASSAR, Bartolomé, *La Guerre d'Espagne et ses lendemains*, Perrin, 2006, s. 314.

⁵ Fueroların devamlılığını isteyen sistem. Foralizmde her Bask bölgesi özel bir siyasal sisteme tabiydi. Foralizm geleneksel fikirler üzerinden Bask kanına sahip çiftçilerin korunmasını savunuyordu. Bu bağlamda Fueroların devamlılığının, uyumlu ve istikrarlı bir toplumun da devamlılığını sağlayacağına inanılıyordu.

⁶ Antropolojik okulun tanımlarından biridir. Her farklı kültürün insanların kişiliklerini, psikolojik yapılarını, davranışlarını, zihniyetlerini ve fikirlerini farklı şekillerde belirlediğini ileri sürmektedir. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/culturalisme>

⁷ Yazar burada iki tür milliyetçilikten bahsetmektedir: Birincisi daha ziyade kültürel olan ve bölgeselci ruhun kendini gösterdiği Alman usulü milliyetçilik; diğeri de daha evrenselci olan Fransız usulü milliyetçilik. Bir yönüyle romantizm akımına yakın duran kültürel milliyetçilik geleneğinde Alman milliyetçiliğinin sahip olduğu ve bölgeselci ruhun ağırlık kazandığı içerik yeniden üretilmektedir. Evrensellikten kopan bir farklılaşma değerli hale getirilmektedir. Popüler, halk için olan her şey öne çıkarılmaktadır. Bu şekilde efsaneleştirilen birlik, etnik ve kültürel faktörler üzerine inşa edilmektedir. Fransız geleneğinde ise, aynı coğrafya üzerinde birçok kültürü harmanlayan bir tarihsel bütünlük üzerindeki bütün bileşenlerin paylaştığı bir "bir arada yaşama isteği" ifade edilmektedir. Vatandaşlık aktı, ülkeyi bir arada tutan harç işlevi görmektedir. Bu kabulde, kolektif birlik aynı kültüre sahip olmaktan değil, tek ve aynı hukuka sahip olmak esası üzerinden sağlanmaktadır.

⁸ Bask Ülkesinde iç savaştan çok fazla bahsedilmez ancak İç Savaş Bask sorununun üç önemli bileşeninin ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Bunlardan birincisi halkın çoğunluğunun, Cumhuriyetçilerin kilise karşıtlığıyla tezat oluşturan militan Katolikliğidir. İkincisi iç savaş sırasında Bask ülkesinin Navarra ve ALava eyaletlerinin halkının General Franco'ya destek vermesine karşın Guipuzcoa ve Biscaya'lıların Cumhuriyetçileri tutmuş olmasıdır. Yani Bask ülkesinin bu iç savaşta ideolojik bir iç bölünme yaşadığını söylemek mümkündür. Üçüncü bileşen ise savaşın Bask milliyetçilerinin genel olarak kendilerini İspanya'ya bağlı hissetmediklerini ortaya çıkarmasıdır. Amaçları ve beklentileri hiçbir zaman İspanyol Cumhuriyetçilerinininkilerle aynı olmamıştır.

⁹ <http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/bolgesel.pdf>

¹⁰ <http://www.courrierinternational.com/article/2012/10/25/ce-qui-rapproche-les-separatistes>

¹¹ http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/justice/index_fr.htm

¹² <http://www.ritimo.org/article1102.html>

¹³ *Ibidem*

¹⁴ http://www.n-va.be/files/default/generated/blikvanger/endorsers_basque_peacestatement.pdf

¹⁵ <http://www.mondialisation.ca/pays-basque-r-actions-politiques-l-initiative-internationale-en-faveur-de-la-paix/18812>

¹⁶ “Adieu aux armes des etarras emprisonnés”, *Journal de la Corse*, 6 Ekim 2011. <http://www.jdcorse.fr/JDC2/L-adiou-aux-armes-des-etarras>

¹⁷ “Le prix Nobel appelé à faire la paix”, *Le Journal du Pays basque*, 12 Aralık 2012. <http://www.lejpb.com/paperezkoa/20121212/377319/fr/Le-prix-Nobel-appele-a-faire-paix>

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ “Union européenne: Ce qui rapproche les séparatistes”, *Courrier International*, 25 Ekim 2012. <http://www.courrierinternational.com/article/2012/10/25/ce-qui-rapproche-les-separatistes>

²⁰ “Les portes de l’Europe commencent à se fermer”, *PressEurop*, 30 Ekim 2012. <http://www.presseurop.eu/fr/content/news-brief/2969921-les-portes-de-l-ue-commencent-se-fermer>

²¹ www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf

²² “Détail de la sale guerre contre les Basques . Récit du rapt et de l’exécution de deux proches de l’ETA par la garde civile espagnole.” *Libération*, 26 Mayıs 1996. <http://www.liberation.fr/monde/0101179603-detail-de-la-sale-guerre-contre-les-basques-recit-du-rapt-et-de-l-execution-de-deux-proches-de-l-eta-par-la-garde-civile-espagnole>

²³ “ETA annonce la fin de son action armée”, *Le Monde*, 20 Ekim 2011. http://www.lemonde.fr/europe/article/2011/10/20/eta-annonce-la-fin-de-son-action-armee_1591629_3214.html

KAYNAKÇA

AKTOPRAK, Elçin, *Devletler ve Ulusları - Batı Avrupa’da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Tan Yayınları, Ankara, 2010.

ARENDR, Hannah; *Sur la violence*, Clamran-Lévy, Paris, 1972.

BRAUD, Philippe; “La violence politique: repères et problèmes », préface de *Cultures et Conflits*, Paris, Centre d’Etude des Conflits, L’Harmattan, no. 9-10, printemps-été 1993.

CORCUERA, Javier; *Origenes ideológicas y organización des nacionalismo vasco (1876-1904)*, Madrid, Siglo Veintiuno, 1980.

DAVANT- J.-L, *L’histoire du Peuple Basque*, Donostia Elkarlanean, 2000.

ELORZA, Antonio.; “Los nacionalismos en el Estado español contemporáneo: las ideologías”, *Estudios de historia social*, no. 28-29, ocak-haziran 1984.

HEIBERG, Marianne; “Urban politics and rural culture: Basque nationalism”, London Scholl of Economics, in ROKKAN, Stein and UURWIN, Derek (éds), *The politics of territorial identity; Stuides in Euroepan regionalism*, Londres, Sage Publications, 1982.

IZQUIERDO, Jean-Marie; *La Question basque*, Editions Complexe, 2000.

JAUREGUIBERRY, Francis; *Questions nationales et mouvements sociaux en Pays basque sud*, EHESS, Paris, 1983.

LETAMENDIA, Francisco; *Historia de Euskadi*, Barcelone, Ruedo Ibérico, 1977.

LETAMENDIA, Pierre ; *Nationalismes au Pays Basque*, Presse universitaire de Bordeaux, Collection de la Maison de pays ibériques, 1987.

LOYER, Barbara; *Géopolitique du Pays basque, Nations et nationalismes en Espagne*, L’Harmattan, Paris, 1997.

MICHONNEAU, Stéphane; GUILLAUME, André et LESCURE, Jean-Claude, *L’Europe des nationalismes aux nations*, Paris, Editions SEDES, 1996.

ÖZÇER, Akin, *Çoğul İspanya, Anayasal istemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, İmge Kitabevi, 2007.

ÖZÇER, Akin, *İspanya Siyasi Tarihinde Bask Milliyetçiliği 1 ve 2*, Doğan Kitap, 1999.

PRADOS, Alfredo Cruz; “Sobre los fundamentos del nacionalismo”, *Revista de estudios políticos (Nueva Epoca)*, no: 88, avril-juin 1995.

RECALDE, José Ramón; “Intersección de dos procesos nacionales (Estudio des conflicto español-vasco)”, *Estudios de historia social*, no. 28-29, ocak-haziran 1984.

SOLDEVILLA Gaizka Fernández, “Agur a las armas. EIA, Euskadiko Ezkerra y la disolución de ETA político-militar (1976-1985)”, en *Sancho el sabio. Revista de cultura e investigación vasca*, ISSN 1131-5350, N° 33, 2010.

TETART, Franck, « Les nationalismes "régionaux" en Europe, facteur de fragmentation spatiale », dans *l’Espace Politique*, 11/2010-2.

WEBER, M.; in BRAUD, Philippe; *Sociologie politique*, Librairie générale de Droit et de Jurisprudence (LGDJ), Paris, 1992.

Gazete makaleleri

CUA, Juliette, « ETA: 50 ans de violence au Pays basque espagnol », *L’Express*, 18 ekim 2010

“Adieu aux armes des etarras emprisonnés”, *Journal de la Corse*, 6 Ekim 2011.
<http://www.jdcorse.fr/JDC2/L-adiou-aux-armes-des-etarras>

“Le prix Nobel appelé à faire la paix”, *Le Journal du Pays basque*, 12 Aralık 2012.
<http://www.lejpb.com/paperezkoa/20121212/377319/fr/Le-prix-Nobel-appelle-a-faire-paix>

“Les portes de l’Europe commencent à se fermer”, *PressEurop*, 30 Ekim 2012.

“ETA annonce la fin de son action armée”, *Le Monde*, 20 Ekim 2011.

“Union européenne: Ce qui rapproche les séparatistes”, *Courrier International*, 25 Ekim 2012.

Internet kaynakları:

<http://www.aralar.net>

<http://www.bbc.co.uk>

<http://www.courrierinternational.com>

<http://www.cuniculture.info>

<http://europa.eu/>

<http://europeecologie.eu>

<http://espacepolitique.revues.org>

<http://www.ikv.org.tr>

<http://www.larousse.fr>

<http://www.latinreporters.com>

<http://www.n-va.be>

<http://www.mondialisation.ca>

<http://www.presseurop.eu/>

<http://www.regards.fr>

<http://www.ritimo.org>

Günlük, haftalık ve aylık süreli yayınlar:

El Pais

Courrier International

Journal de la Corse

L’Express

Le Journal du Pays basque

Le Monde

Le Nouvel Observateur

Libération

The Guardian

The Independent

MİLLİYETÇİ SÖYLEMİN HER DEM “POİNE” Sİ** : SAVAŞ TECAVÜZLERİ

Çiğdem AKGÜL*

ÖZET

Bu çalışma, cinsel ve cinsiyetçi bir şiddet biçimi olan tecavüzün milli kimliklerin kuruluşu ve bu kimliğin üyelerini birleştirmedeki gücünü öne çıkarmaya ve esas olarak bütün savaşlarda kadınların ve kadınlığın fiziksel ve teorik olarak silahlaştırılmasına odaklanıyor. Bu argüman çerçevesinde ilk bölüm, ulusal/etnik kimlik söylemlerinin “ötekileştirme”yi besleyen cinsiyetçi imgelerine eğilecek, ikinci bölümüyse bu imgelerin Yugoslavya, Ruanda ve Suriye örneklerinde sarsıcı işleyişinin serimini açacaktır. Makalenin son bölümüyse, değişen savaş retoriği içinde tecavüzün anlamından hiçbir şey yitirmediği bir noktadan seslenmeye çalışacak.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Tecavüz, Kadınlık, Erkeklik.

THE PERMANENT “POENA” OF NATIONAL DISCOURSE: WAR RAPES

ABSTRACT

This article focuses on the power of rape, a kind of sexual and gendered violence and how it creates nationalities and unites its members. According to this framework, the first section points gendered images of national discourses and its power on creating “others”. By underlines how this process transforms women bodies to a weapon of war physically and theoretically The second section draws attention to the potential of these images in Rwanda, Yugoslavia and Syria. In the last section the gendered power and meaning of rape in a changing war rhetoric are emphasized.

Keywords: Nationalism, Rape, Feminity, Masculinity.

Giriş

“Cinsiyetlendirilmemiş bir insan eylemi yoktur.”

(Wendy Brown, 1998:90)

Brown’un yerinde tespiti, -bu makale açısından-, hem milliyetçiliğin kurgulanışı hem de milli/etnik öğelerle örülmüş savaş pratiklerini analiz ederken cinsiyet perspektifinin geçiştirilemeyecek kadar derin olduğuna işaret eder. Bu noktada ataerkil sistemin kadınlık ve erkekliğe dair kabullerini devralan milliyetçi söylemin, spesifik cinsiyetçi sonuçları olan özel

bir şiddet biçimini beslediğini iddia eden feminist argümanlar önem kazanır (Parker, Summer ve Yaeger, 1992: 3). Örneğin, konuyla ilgili anlamlı bir argümana sahip Susan Brownmiller, kadın bedeninin milliyetçi/etnik savaşlarda erkeğin toplumsal gücünü kanıtlamak için kullanılmasına dikkat çekerken (Brownmiller, 1975), Enloe, tecavüzü erkekleştirilmiş milliyetçiliğin bir aracı olarak tanımlamıştır (Enloe, 2000: 189).

Feminizm sesini yükseltmeden önce, cinsiyetçi bir şiddet biçimi olan tecavüz, ilkel savaşlardan beri süregelen bir işkence biçimi olduğundan, savaşın kaçınılmaz sonucu gibi algılanmış, oysa bunun ataerkil söylem ve algılarla şekillenen bir pratik olduğu ısrarla atlanmıştır. Örneğin, Eski Yunan ve Roma'da kadın erkeğin malı, erkeğin hizmetçisi olarak değerlendirildiği için, savaş galipleri, “düşmanın” malı, toprakları, ganimetlerine ek olarak kadınlarını da alırlar veya eş ya da köle yaparlardı. Truva Savaşı'nı anlatan İlyada'nın bir dizesi de, yerli kadınların savaşçı galip erkekler için bir ödül olarak görüldüğünü işaret eder: “Erkeklerle artık eve doğru yola koyulmak için acele etmemelerini söyleyin. Henüz değil... sadık bir Truvalı kadınla yatmadan değil” (Niarchos, 2006: 280).

Feminist vurgu ve çalışmalarla –vatan sınırı-kadın bedeni ya da anne/ulus gibi eşleştirmelere dikkat çeken analizleri anımsarsak- bu gerçek ciddi farkındalık kazanmıştır. Ancak bu farkındalık, bu şiddetin asırlara inat bekasına nihayet verememiş ve tecavüzün Truva savaşından bugünün Afganistan ya da Suriye coğrafyasına düşen bir parçası olmasını engelleyememiştir. Oysa biliyoruz ki bugün, milliyetçi anlatılar, geleneksel anlamlarının geçerliliğini kaybettiği bir dönemece çoktan girmiştir. Yani, modern devletin tehdit algısı toprakların, başka uluslar tarafından işgaline yönelikken, küreselleşme olgusu sonrasında muğlaklaşan sınırlara paralel bu algı daha belirsizleşir. Daha açık bir ifadeyle, geçişken ilişkilere bağlı olarak milletin varlığını tehdit eden tehlikeler muğlaklaşmıştır. İşgaller, içerideki azınlık grupların etnik mücadeleleri, kuraklık, nüfus artışı gibi bilinmeyen şeyler, milletlerin sonunu getirebilecek tehlikeler olarak tanımlanmaya açıktır artık. Kısacası, tehdit dışarıdan değil, her an her yerden gelebilir. Bu noktada, sınırları belli bir vatan parçasının güvenliğini işaret eden işgal tehdidinde sahip modern milliyetçi söylemin ve bunun kadın bedenine atıflar içeren belagatlarının, muğlaklaşan tehditler karşısında geçerliliğini yitirdiği bir durum ortaya çıkar. Peki bu gerçek, bugünün “ulusları”nı kuran milliyetçiliğin yeni söylemlerinin cinsiyetçi içeriğini de silebilmiş ve vatan-kadın namus/tecavüz eşleştirmelerini beraberinde saf dışı edebilmiş midir? Kuşkusuz ki, hayır. Dönüşen savaşlara, güvenlik algılarına, orduların değişen görev ve yapılarına rağmen tecavüzün çatışmaların değişmeyen sahnesi olarak kalabilmesi bunun böyle olmadığına dair en geçerli kanıttır. Coğrafi sınır kavramı etkisini büyük ölçüde yitirse de, ataerkil söylemin koruyan, kollayan, güçlü erkeklik

mitosu ve zayıflığı, kırılabilirliği dişillikle bezeyişi ve -ilk bölümde değinilecek olan-, bu *patriarkal iktidarın* devlete transferi, milliyetçilik kurgusu ile intikam ve cezalandırmayı da içeren meşru şiddetin dönemleri ve değişimleri aşan ezberi olur.

Koruma ve hükmetme misyonunun arzusu ile dişilleştirilmiş aciz bir düşman olma korkusu arasında salındığını düşündüğüm *erkek/millet* olma deneyimi, tıpkı Suriye ve Amerika örneklerinde göreceğimiz üzere, bugün de hem savaş tecavüzlerini hem de tecavüz söylemlerini beslemeye hizmet ediyor. Bu anlamda tecavüzün esas olarak etken ve pasif cinsellik imalarına odaklanan bu makale, hem ikinci bölümde Yugoslavya, Ruanda, Suriye'deki etnik tecavüzleri hem de son bölümdeki Amerika-Afganistan savaşının tecavüzlerini yine bu paradigmada açıklamaya çalışıyor. Çünkü, çatışma sırasında yaşanan genelde şiddet, özelde cinsel şiddet, hem milliyetçi hem de ataerkil replikte güçlenen iki remiz üzerinden yürüyor: *Koruyan, fetheden ve dölleyen bir erkeklik ile cinsel aktifliği inkar edilen kadınlık*. Bu karşıtlık, bütün dönemlerdeki ulusal kimliğin sürekliliği için mecburidir ve her iki cins üzerinde asimetrik de olsa¹ baskı ve kontrolü içerir. Bu gerçek, ilk bölümde daha çeşitli örneklerin sunulacağı milli edebiyattan örneklendirilebilir. Mesela Pakistan militarizmi üzerine çalışan Rubina Saigol, ateş, seks, cinsellik çağrışımlarını taşıyan *mumun* Pakistan ulusal şiir, roman ve filmlerinde çok başvurulan bir imge olduğunu ekler (Saigol, 2008: 167). Arzu nesnesi olarak aşkı/kadın sevgiliyi vurgulayan, mum, bahçe, gül gibi objelerin vatanın yerini aldığı istiare sanatına başvurulması hiç de göz ardı edilecek bir mesele değildir. Zira, bu nesnelere durağanlığı, statikliği daha açık bir ifade ile *pasifliği* dikkat çekicidir. Buna karşılık, *mumun* etrafında süzülen, gülün etrafında dönen aşıklar ise, *eylerlik* içinde olanlardır. Böylece kadın ve vatan bir yandan “sahip olun”manın ve beklemenin *pasifliği* içinde iç içe geçerken, aynı zamanda bu fiiler de milliyetçi anlatıda “dişilleştirilmiş” olur, tabii aynı oranda fethetmek ve ele geçirmek de erilliğin *etkenliğini* kazanır. Böylece, toprağına, evine, yönetimine, silahlarına, yasalarına, ekonomisine ve kadınlarına *sahip olunmuş* ve bütün bunların toplamından müteşekkil erkekliği *ele geçirilmiş* düşman bu kurguda dişilleşir.

Bu yüzden özellikle ikinci bölümde “ötekileştirme” politikalarının cinsiyetçi saikler üzerinden işleyişini en çıplak görebileceğimiz Ruanda, Yugoslavya ve Suriye örnekleri açılacaktır. Son bölümse, yenilginin, düzensizliğin, ele geçirilmişliğin “kadınlaştırıldığı” bu süreğen retoriğin, yeni düzenin yeni öteki milletlerini tanımlamaya hizmet eden araç olduğu argümanına eğilecek ve artık, demokrasi, insan hakları, kadın hakları, terörle mücadele adına açılan savaşların da aynı mirastan beslendiği gösterilemeye çalışılacaktır. Yeni “öteki”leri ve “biz”in üstünlüğünü kuran, cinsiyetçi kumaşı eksik olmayan bu söylemin, demokrasi,

özgürlük, uygarlık, insan hakları ve evrensel değerler konusuna vakıf, eril bir etkenlik üzerinden işlediği ve bugünün savaş tecavüzlerinin bu retorikten hiç de bağımsız olmadığı kanısındayım; çünkü savunmasız biçimde “ele geçirilme” söylemi, milletlere zayıf dişlilik tehlikesine işaret eder ve eril bir intikam meşruluğu sağlar. Bu değerlerden ve bu değerler etrafında tanımlanan erkeklikten yoksun “düşman”ların ülkelerinin, ekonomilerinin, yönetimlerinin ve en somut biçimiyle kadınlarının “ele geçirildiği” küresel tarihin cinsiyetçi dinamiklerini de böylece kurmaya başlar. Dolayısıyla bu anlatı, savaş tecavüzlerinin nedeni sebebi ve dönemi ne olursa olsun her savaşın değişmeyen sahnesi olabildiğini ve nasıl her seferinde aynı yakıcılıkta kalabildiğini anlaşılır kılacaktır.

Milliyetçi ve Ataerkil Söylemin Ortaklığı: Kadın Bedenleri

Modern devletin kaçınılmaz bir ürünü olan milliyetçi ideoloji, en kaba tanımıyla, belirli bir grupta ortaklık yaratma amacı taşır. Bu ortaklık, ister “hayal edilmiş bir topluluk” olarak (Anderson, 1990: 33), ister “siyasi imtiyazlara sahip bir grup” (Gellner, 1964: 11) olarak adlandırılın ya da “yapay benzeşmeleri varsayan kimlik” (Smith, 2001: 17) şeklinde tanımlansın, burada esas anlam kazanan, bütün tanımlarda “icat edildiği” aşikar olan bu “yekliği” ikna edici kılanın ne olduğu sorusudur. Bu soruyla, uluslararası disiplinin konusu olamamış bambaşka bir dinamiği, cinsiyetçi sistemi yakalarız.

“Aynı”lığın sembolik kurgusuna bakmak, bu ikna sahnesinin *ramp*²ının cinsiyetçi anlam ve algılar olduğunu netleştirir. MacClintock, Mosse, Pateman gibi milliyetçiliği feminist bir gözle okumaya çalışan kuramcılar, milliyetçi söylemde ulusun bir aile benzetildiğini ve ataerkil sistemde kadın ve erkeğe atfettiği rollerden bu söylemin fazlasıyla yararlandığını vurgulamışlardır (McClintock, 1991: 104; Mosse, 1985). Bu ailede metaforik akrabalığın inşası, “annelik” rolü ile bu rol uğruna milliyetçi proje ve eril arzular arasında adeta bumeranga dönüşen kadın bedeni üzerine temellenir. Yani, milletin mensuplarını bu hayali ortaklıkta buluşturan kavşak, kadın bedenidir. Millet anlamına gelen *nation* kelimesinin Latince “doğum” anlamına gelen “natio” dan evrilmiş olması tesadüf olmadığı gibi (Davidoff ve Hall, 1987: 77), milliyetçiliğin cinsiyetçi anlamlarına işaret eden argümanların haklılığını da arttırır.

Bu nedenle milliyetçi söylem, kadın bedenini, geçmişin bağına sağlayıp, gelecek nesilleri var eden, “bir”liğe süreklilik sağlayacak köprü güzellemesiyle kurguladığı için milliyetçiliğin eril bir hafıza ve bu birliği devam ettirmek için meşrulaştırdığı pratiklerle eril bir tasarıdan ibaret olduğu iddia edilir (Boehmer, 1991). Bu söylemin sadece “anne” metaforuyla, şiddet oyunlarına destek vermesi mümkün değildir. Ne var ki bu güçlü destek,

yine kadın bedeninden azade de değildir. Kadın bedeni, bu kurguda, Afsaneh Najmabadi'nin ünlü ve anlamlı ifadeleri ile aktaracak olursam, “aşkla bağlanıp, sevilecek, yabancıların tecavüz ve işgalinden korunup kollanacak sevgili bedeni”ne de dönüşür (Najmabadi, 2000: 132).

Heterotik bir aşkı ima eden, bu yüzden de eril arzusunun doyumuna odaklanan ikinci imge, makalenin sorunsalı açısından oldukça önemli. Devletin coğrafi sınırlarının kadın vücuduna benzetilerek cinsiyetlendirilmesi ve cinselleştirilmesiyle kadını ve vatani erkeğin korunmasına tabi kılan bir söylem yaratılır. Ataerkil sistem içinde erkeğin ailede iktidarı elinde tutmasını sağlayan namus, şeref, terbiye gibi ilkeler adı altında kullandığı şiddetin, bu kez aynı ilkeler aracılığıyla devlet adına kışkırtıldığı milliyetçi söylemin bu repliği, savaş tecavüzlerinin fitili olur.

Kadın bedenlerinin eril gözün zevk nesnesi olarak kodlanması, söylemin özünde yatan kadın cinselliğinin ele geçirilmesi gerektiği imasını maskeler; bu gerçeği, erotize edilmiş tutku olarak sunar. Ulusun erkekleri, bu zevk nesnesini arzulayabildiği, bu arzusunun da fatihi olabildiği sürece erkekliğini onaylatabilir. Nagel de eril arzusunun vatana transfer edildiğini, kadın vücudu ile özdeşleşen imgesel tutkunun toprağa çevrildiğini belirtir (Nagel, 2003). Çağlayan da, kadın bedeninden “vatan sathına genişleyen” bir namus kavramına dikkat çekmiştir (Çağlayan, 2007: 22). Mosse'nin sevgili metafor üzerindeki tespiti de bu argümanlar arasında anlam kazanır. Zira bu tespit, kadın bedeninin nasıl politik bir mesele haline geldiğinin de iyi bir açıklamasını sunar. Mosse, aşkla bağlanıp, korunmayı “hak eden”, sahiplenilmeye “değer” kadın bedeninin, doğurganlığı sağlayan ve kendini ancak vatani için çarpışan bir erkeğe adayın kadın bedeni olduğunun altını çizmiştir (Mosse, 1985: 98-111). Mosse'nin bu önemli işareti, bu şekilde, anne-eş-kız kardeş gibi ulusun “namuslu” olarak tanımlanan kadınlarının, fahişe, lezbiyen gibi diğer kadınların karşısına koyularak kadınlar arasında hiyerarşi yaratıldığını ve yaratılan bu hiyerarşi içinden “onaylanabilir bir cinsellik pratiği” ile “onaylanmayan bir cinsellik pratiği”nin ayrımının da keskince çizildiğini gösterir. Bu yerinde tespitin yanında, burada, gözden kaçırılmaması gerektiğini düşündüğüm, sevgili bedeni metaforu ile ilgili esas dikkat çekmek istediğim bir başka boyut ortaya çıkar. Heterotik bir aşkı imleyen sevgili bedeni, anne metaforunun yaratacağı etkinin üzerine kapatabilmektedir. Çünkü anne, çocuk üzerinde denetim kurabilen, çocuğu yönlendirebilen, görece iktidara sahip güçlü bir figürdür aslında. Bu güçlü imgenin, kirletilmeye ve tecavüze açık bir sevgili bedeni benzetmesi ile adeta silikleştirilmeye çalışılması dikkat çekicidir. Bu anlamda *heterotik aşk- vatan aşkı* eşleştirmesini, milliyetçilik ve ataerkil sistemin “paslaş”tığı köşelerden biri olarak tanımlamak mümkündür. Bu durumda kadın cinselliği sadece ev

içinde,ulusun çocuklarını doğurma amaçlı onaylanır. Bunun dışındaki etken dişil cinsellik, zapt edilmesi, dizginlenmesi gereken bir tehdit ve milli saflığın deformasyonu olarak kabul edilir.

Carol Cohn, cinselleştirilmiş böyle bir milli dilin, medya, sivil, siyasi kurumlar, bilhassa sinema ve edebiyat gibi sanat tarafından ödünç alındığını ve bu yolla günlük dil haline gelerek toplumsal bilince sarmalandığını söyler (Cohn, 1993: 227-46). Cinselleştirilmiş milli dilin en etkili ve yaygın kullandığı alanlardan biri de edebiyattır. Şiirler, şarkı, marşlar ve anlatılarda, kadınla özdeşleştirilen erotik imgeler ve cinsiyetçi roller, millilik tonunda kutsal bir senfoniye dönüşür. “Vatan aşk”ı, “vatan bekaret”i, “vatan namus”unu yücelten bu söylem, hem erkeğe bu aşkın “sahib”i olduğunu hatırlatır hem de erkeği, aşkını “yabancı”nın elinden korumakla, bu uğurda savaşmakla sorumlu tutar. Diğer yandan kadına da tek ve onaylanmış bir sahibi olduğunu hatırlatarak, bu sahibi “milli saflığı bozmayacak bir arılıkla” bekleme görevi yükler. Böylece, milliyetçi söylem ve cinsiyetçi sistem arasındaki, birbirini beslediği görülen, karşılıklılık esasına dayalı bu ilişkide, şiddet, erkekliğin ve yurtseverliğin kaçınılmaz bir unsuru olur. Bu konuda yazılmış kimi şiir, marşlara bakmak, makalede bahsedilen yaklaşım ve ilişkiyi görmek için yeterlidir. Üstelik, bunlar farklı coğrafyalara ait olmalarına rağmen, savaşı yüceltme ve onaylatmak için kullanılan aynı kurgu, yani cinsiyetçi-heteroseksist yapı, birbirine benzemeyen toplumsal koşullarda gelişmiş farklı milliyetçiliklerin ortaklığı olur. Örneğin, 1965 yılında Pakistan bağımsızlık savaşı boyunca, bu kurgu edebiyatta yoğunlukla işlenen bir tema olmuştur.

*Ey vatan, Sen, biz aşıkların etrafında döndüğü bir mumsun
Aşkınla yanan bülbülleriz ey gül! (Saigo, 2008:169).*

II. Dünya savaşı sırasında Alman kadınlarına ise şöyle seslenilmiştir.

*“Alman kadını,
(...)
temiz ve saf kalmalıdır
Budur, kadının en ulu emeli Curt Rosten (Akt. Koonz, 1987: 24).*

Farklı coğrafyaların benzer milliyetçi kurgularının olması gibi, aynı coğrafyada yaşanan iç savaşlarda da cinsiyetlendirilmiş söylem, yenilgi ya da “memleket sevdasının” aracı olabilir. 1959’da Nobel Edebiyat ödülünü kazanan İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya’da Faşistlere karşı yapılan bir isyan hareketine karıştığı için Faşistler tarafından yakalanıp Sicilya adasında Tindari isimli çok küçük bir kasabaya sürgüne gönderilen ünlü

İtalyan şair Quasimado'nun memleketine seslendiği satırlarında da aynı eril cinsel arzunun çağrışımlarına rastlanır. Toprağın kadınlaştırılmasında güçlü belagatlar olarak kullanılan *soymak, yatmak* fiilleri dikkat çekicidir.

*Tindari biliyorum seni,
bugün karşı koyarsın bana ve zorla girersin kalbimin içine.
(...)
o ülke gittiğim her günden derin
gizemli heceleri beslemek için
değişik bir ışık soyar seni, arkasında pencerelerin
giydirilen içinde gecenin,
ve bir başka sevinç benimkinden
yatar yaslanarak sana (Quasimodo, 1995).*

Benzer şekilde Namık Kemal'in 93 harbi sırasında kaleme aldığı "Vayveyla" şiiri, kadın aşkı ve beşeri tutkunun vatana transfer edilmesini "kutsileştiren" en başarılı örneklerden biridir hiç şüphesiz.

*Feminin rengi aksedip tenine
Yeni açılmış güle misal olmuş,
(...)
Giriyor göz yumunca rüyama
Benziyor aynı kendi hülyama
Bu tasavvur dokundu sevdama
Ah böyle gezer mi hiç canan?
Gül değil, arkasındaki kanlı kefen
Sen misin sen misin ey garip vatan!
(...)
Aç vatan göğsünü İlahı'na aç!*

Edebiyat, anlatı, medya vs. aracılığıyla toplumsal bilince, bu zerk ediliş, savaş sırasında yaşanan tecavüzlerin yaygınlığını ve nedenini açıklayamaya yardımcı olduğu gibi, birbiriyle çarpışan erkekler arasında gücün, ele geçirmenin bir göstereni olarak tecavüze "gereklilik" anlamı dahi kazandırdığını gösterecektir. Tecavüz, işte tam da bu algı nedeniyle, savaşın kaçınılmaz sonucu yanılışına takılır.

Cinselleştirilmiş Milli Nefretin Üç Coğrafyadaki Gösterimi

Tecavüz, yukarıda değindiğim cinsiyetçi anlam ve imgelerle yüklü algının kadınlığı tanımlayışının ve kadına biçtiği rollerin, bir zulme nasıl dönüşebileceğini özellikle savaş zamanında belirginleştirerek gösteren bir şiddet biçimidir. Tecavüz, gücün, zaferin ve

düşmana yönelik tanımlamaların hepsini taşıyan, bu bağlamda her türlü nefret duygusunu ve ötekileştirme politikalarını içeren bir şiddet pratiği olarak son derece çarpıcı bir yerde durur. Savaş zamanında tecavüz, çok farklı biçimleri olduğu gibi, farklı amaçlara da sahiptir. Burada, barış zamanında yaşanan tecavüzün farklı ve nispeten şiddetinin daha az olduğunu söylemiyorum, sadece savaş zamanı aynı şiddet ve zulmün farklı amaçlar taşıyabileceğini kastediyorum. Keza tecavüz savaşlarda, erkek askerlerin morallerini attırmak, halkı korkutmak, bir toplumu yok etmek gibi amaçları içermenin yanında kadın nefreti, bir galibiyet ödülü, zafer göstergesi anlamı da kazanır.

İlk kısımda açılan söylemsel analizlerden de çok net anlaşılacağı üzere, kadınlar, bu sistemde ulusun biyolojik üreticileri olarak görüldükleri ve vatandaşlık görevleri ulus için savaşacak oğullar doğurmak ve ulusun kültürel değerlerini çocuklarına aktarmak olarak tanımlandığı için (Yuval Davis, 1997: 7-8), çatışan güçler arasında kadınlar dini, ulusal, etnik kimliği veya gelecek nesli yok edilmek istenen bir grubun ilk hedefi olmaktadır. Vatandaşlık görevi kutsallaştırılmış üreme yetisine sıkıştırıldığından, bu güçleri engellenmek istenen taraf olarak kadınlar etnik temizliği amaçlayan projelerin önemli hedefleri haline gelirler. Çünkü bir grubu yok etmeye yönelik saldırıda tam “başarı” bir daha o düşmanın üremesi ihtimalini ortadan kaldırmak ya da hamile bırakmaya çalışarak soyu kesintiye uğratmaktır. Brownmiller’in “savaş alanına” benzettiği kadın bedeni, galip erkeğin üstünlüğünün, mağlup erkeğin ise yenilgisinin canlı “ispat”ıdır (Brownmiller, 1975:309). Böylece kadın bedenleri tecavüzle, ulusal mağlubiyeti hedeflenen milletlerin hem soyut hem maîn cephesine dönüşürler. Bu noktada keskinleşen paradoks, eril ve dişil rollerin kırılmasını su yüzüne çıkardığı için önemlidir. Çünkü korunmak için cephe gerisinde bekleyen, savaşçı rolünden uzak tutulan kadınlar, aslında çoğu kez bedenleri, kimlikleri, çocukları ve de kocaları için girdikleri mücadelede, çatışmaların hem savaşçısı hem de alanı olmak gibi savaşın en çetin iki rolünü üstlenmişlerdir.³

Bu paradoksun en çarpıcı örnekleri hiç şüphesiz soykırım kapsamında Ruanda ve Yugoslavya’da yaşandı. Her iki savaşta, Yugoslavya’da çoğunlukla Müslüman kadınlara ve Ruanda’da iki taraftan kadınlara bu amaçla sistematik olarak tecavüz edilmiş ve bu savaşların öncesinde ve sonrasında kadın cinselliği ve bedeni üzerinden yürütülen bir propagandanın başka milletlerin “ötekileştirilmesi”ni nasıl kolaylaştırdığı da görülmüştür. Ötekileştirme politikalarının eksik kalmış bu sahnesini tüm çıplaklığıyla açan savaş tecavüzlerinin, devletler/milletler arası savaş ana başlıklarından biri haline getirmiş uluslararası disiplinin, cinsel/cinsiyetçi şiddetin devletlerarası ilişkilerdeki etkisini göz ardı eden yaklaşımını da netleştirir. Örneğin, Ruanda’da savaş öncesinde Tutsili kadınlarla Hutulu erkekler arasında

evlilik çok yaygındı. Bu yapı, savaş boyunca Tutsili kadınların Hutu kimliğinin arılığını deforme ettiği yönündeki bir kanıyı yaymaya ve cinsiyetçi nefreti bu savaşın zehri haline getirmeye hizmet etti. Temel iddia, bu kadınların Tutsili erkekler tarafından Hutu milletin öz dokusunu bozmak için kullanıldığıydı (Green, 2002: 739). Tutsi nefretini yerleştirmenin ilk basamağı olan bu kampanyalarda özellikle Tutsi kadınlarının güzelliğine ve cinsel cazibelerine dikkat çekilerek vatan için taşıdıkları tehlike işaret edildi; sonra da *Hutu erkeklerin onlar için fazla mükemmel oldukları* vurgulandı (Green, 2002: 741). Bu vurguya özellikle dikkat çekmek isterim; çünkü söz konusu kampanyalarda Tutsi kadınlara duyulan cinsel arzu, *aşağılama güdüsüne* dönüştürülerek, Tutsi kadının kışkırtıcılığı etkisiz hale getirilmeye çalışılır. Bu aynı zamanda yukarıda değinilen aktif kadın cinselliğini “tehlikeli” ve milli aflığın deformasyonu şeklinde kodlayan milliyetçi söylemle örtüşen bir yaklaşımdır. Birçok karikatürde, bu tehlike, Tutsi kadınlarının farklı politikacılarla cinsel ilişki biçiminde bulunması şeklinde resmedilmiştir. Yine bunlardan birinde soykırım öncesinde ve sonrasında Ruanda’da bulunan BM Barış Güçleri Komutanı General R. Dallaire, Tutsi kadınlıya seks halinde karikatürize edilmiş, askerleri ve kendisi “bu ağa düşmüş zavallılar” olarak sunulmuştur (Green, 2002). Dört yıl boyunca devam eden bu dil, etnik ve cinsiyetçi nefreti bileylemiştir. Bileynenen kinin dışavurumunu vahşetin mimesisi olarak tanımlamak abartı olmayacağı gibi, hem mağdurların hem tecavüzcülerin anlattıkları, kampanyaların “başarısı”nın delilidir.

*Tutsi kadınlarının ne kadar şehvetli olduğunu görmek istedim.
Bizi ele geçiremeyeceklerini görsünler istedim (Green,2002).*

Hem Ruanda hem de Yugoslavya demografik yapısı azımsanmayacak karma, melez kimlikler barındırır. Bu iki coğrafyayı özgün kılan da bu karma yapı olmuştur. Yani, etnik/milli kimliğin ötesinde yakın bağlar kurdukları, evlilikler geliştirdikleri bir tarihe sahip olan Hırvatlarla Müslümanları, Hutularla Tutsileri tarihin en kanlı katliamlarına imza attırarak kadar dönüştüren şey nedir? Milli kimliklerin eş, komşu, arkadaş seçmede böylesine etkisiz olduğu Yugoslav topraklarında “öteki” inancını yerleştirebilen dinamik olarak öne çıkan, kadın bedeni ve rolüne gönderme yapan söylemlerdir. Bir örnekle netleştirmek gerekirse, 1994 yılında *Ljiljan* gazetesinin editörü Dzermaludin Latic, *Karma evlilikleri, hızla kaçınılması gereken, sağlıksız, lekeli evlilikler*” olarak yorumlamış ve “Müslümanlarla-müslüman olmayanlar arasında çok büyük farklar var, bu yüzden çocuklarımıza kendi kanlarından olanlarla evlilik yapmalarını önermeliyiz ki yeni toplumumuz travmalar yaşamasin diye yazmıştır (Korac, 1998: 13). Bu ve buna benzer ifadeler, bu topraklarda

“öteki” algısını perçinlemiş, doğum, annelik, soy üzerine vurgu, “biz” algısının sahiplenilmesi, kabullenilmesinde bir kez daha ikna edici olmuştur.

Milli/etnik kimlik temizliğinin amaçlandığı bu tecavüzler farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bir bölgede örneğin, savaş başlamadan, evlere saldırıp, ailenin eşyalarına el koyup, kadınlara tecavüz edip, sonrada ailedeki herkesi öldürmek şeklinde ya da bir köy veya şehir işgal halinde iken kadın ve kızları sokağa toplayarak halkın göz önünde tecavüz etmek gibi. 20 Nisan 1994 tarihinde Hutu askerleri evine geldiğinde henüz iki aylık evli olan, 25 yaşındaki Denis’in anlattıkları her iki durumu da örnekler.

(...) Bacaklarıma sopalarla vurarak dövmeğe başladılar, sonra bir tanesi bana tecavüz etti ve şöyle dedi: “Sen şanslısın, Tanrın hala seninle, çünkü seni öldürmek niyetinde değiliz. Hutular kazandı. Siz Tutsilerin kökünü kurutacağız. Hiçbir şeyiniz kalmayacak.” Sonra beni içeri, yatağa götürdü. Şöyle devam etti: “Siz Tutsi kadınları, kendinizi dünyanın tek güzel kadını sanıyorsunuz haa!” Daha sonra vajinamdan bir parça kesti, kestiği parçayı küçük bir sopanın üzerine yerleştirdi ve pencereyi açarak bu sopayı dışarı fırlatıp, şöyle bağırdı pencereden: “Gelin şimdi bir Tutsi kadının halini görün!” sonra içeri girip beni dövmeğe devam etti. Gittiklerinde her yer kan içindeydi, sürekli kanyordum ve bana bir Hutu komşum yardım etti, tıbbi destek aldım. Hâlâ adet dönemlerimde dayanılmaz sancılarım oluyor... (Green, 2002).

Eve, köye yapılan baskınının tecavüz pratiğiyle sonlanması, bir önceki kısımda toprak, hanenin ele geçirilmesi ile kadınların da elde edilmesi arasında kurulan bağın tezahürüdür. Çünkü karşı grubun erkeklerine ait kadınlarının *habis* cinselliği bozguna uğratılmadan bu gerçek bir fetih olmayacak, bu son güçlü ilmik örülmeden galibiyet eksik kalacaktır. Tecavüzün bir diğer şekli, etnik temizliği hedeflenen grubun erkek ve kadınları ayrı kamplara yerleştirilerek, buradaki askerlerin, hatta kampa girmesine izin verilen sivil erkeklerin, istedikleri kadınları kamplardan çıkarıp dayak ve işkence yoluyla tecavüz etmesi ve çoğunlukla öldürmesidir. Ayrıca kadınlar, özel olarak hazırlanan kimi çok büyük, kimi bir apartman dairesi şeklindeki “tecavüz kampları”nda defalarca, işkence edilerek tecavüz edilir (Card, 2008: 178). Bu kamplardaki kadınlar özellikle, doktor muayenesine tabi tutulmakta, hamile kaldığı tespit edilenler, ayrılıp, serbest bırakılmaktadır. Sırplar tarafından askeri amaçla uygulanan sistematik ırza geçmeler ve özellikle hamile bırakma, Müslüman topluluğun devamını engellemeye, belli bir bölgede demografik yapıyı değiştirmeye yöneliktir (Değirmenci, 2010: 65-79). İtalyan gazeteci Giuseppe Zaccaria, 1991 yılında naklettiği ve Sırp subayı tarafından dile getirilen politikayı şöyle ifade etmiştir:

Müslüman toplulukların davranışlarına ilişkin analizimiz göstermektedir ki, söz konusu grubun ahlaki yapısı, isteği ve mücadeleci ruhu; eylemlerimizi topluluğu en

hassas noktası olan dini ve sosyal yapısına yönlendirdiğimiz takdirde zarar görecektir. Bununla kadınları, ergen durumda olan kızları ve çocukları kastediyoruz. Bu sosyal figürlere yönelik müdahaleler topluluk arasında karışıklığa neden olacak ve bu durum öncelikle korku ve paniğe daha sonra ise savaşın sürdüğü bölgelerden muhtemelen çekilmelerine yol açacaktır (Card, 2008: 176-177, Akt. Değirmenci, 2010).

Gerek Sırp lar gerek Müslümanlar çocuğu en nihayetinde “yabancı” bir erkeğe ait saymakta, kadının kendisi dahi çocuğu “yabancı nın pisliğı” olarak değerlendirmektedir (Niarchos, 2006: 280) ve kendi kültürüne bağı erkekler tarafından reddedilerek, o kültürün çocuklarını yetiştirme ihtimali büyük ölçüde azaltılmaktadır. Zorla hamile bırakmanın etnik temizlik ve demografik yapıyı değıştirmeyle bağlantısını da bu şekilde oluşur. Bir Tutsi kadınının anlattıkları da cinsiyetçi/etnik nefretin nasıl bu denli güçlü bir kültürel ortaklık olabildiğini kanıtlar; çünkü hem tecavüzü hem de zorla hamile bırakmaları milli/etnik çatışmaların “başarılı” bir taktiğı haline getiren bu ortaklıktır. Yani çocuğu “yabancı nın tohumu”, “özün lekelenmesi” şeklinde manipüle eden anlayışın her iki cinsiyet tarafından fazlasıyla içselleştirilmesidir: “Palalardan, şiddet olaylarından kurtulmuşum. Ama keşke ölseydim de Hutu milisinin çocuğunu doğurmasaydım. Bebeğimle bir kez bile oynamadım. Öyle nefret ediyordum ki ondan, yüzünü bile görmek istemiyordum. Ona baktığımda mızrakları, palaları görüyordum. Onu bir Hutu milisti olarak görüyordum. Bir katil gibi, bir katilin oğlu gibi. Ama o masumdu. Bunları yapan o değıldi ki. Sonra hislerim değışti.” (Green, 2002)

Günümüzde ceza yasaları ya da insan hakları ve ihlallerini belgeleme konusunda oldukça önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemeler rağmen tecavüzün nasıl bu denli yaygın kalabildiğini açıklamak için makale boyunca tecavüzün milliyetçi anlatılarla pekişen ele geçirilme ve mağlubiyet gibi politik anlamlarına dikkat çekilmektedir. Yüzümüzü şimdi, etnik/dini kimlik politikalarıyla şiddeti tırmanan bugünün kanlı meydanına, Suriye’ye çevirdiğimizde karşılaştığımız zulmün arka planını da çevreleyen aynı tasavvurdur çünkü. 2011 yılını Şubat ayında Der’a kentine sığrayan kamuoyunda hükümet karşıtı ve demokrasi yanlısı Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketi ile başlayan savaş, bu ülkede alevlenmeye, kadın, erkek ve çocuklara yönelik şiddet de artmaya devam etmektedir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Arbitrary Arrests, Torture and Enforced Disappearance in Syria’s Underground Prisons Since March 2011* adlı raporunda bu ülkede Mart 2011 ile Mart 2012 arasında işlenen suçları tespit etmek için eski tutuklular ve saf değıştirmiş askerlerle görüştü. Şam, Halep, Humus, Dera ve Lazkiye bölgelerindeki Hava Kuvvetleri İstihbarat merkezi, Askeri İstihbarat Şubeleri ve İdlib Merkezi Cezaevinde uygulanan suçlardan

derlenen ve birebir şiddete maruz kalanlarla, tanık olanların ifadelerini içeren rapor, Suriye devlet güçlerinin erkeklere ve aralarında 12 yaşında kız çocuklarının da bulunduğu kadınlara cinsel şiddet, tecavüz, elektrik vermek, asitle yakmak, tırnak sökmek, uzun süre acı veren gerilme pozisyonlarında tutmak gibi çok çeşitli işkence yöntemleri uyguladığını tespit etti (HRW, 2012). Raporda öne çıkan, işkencelerin çoğunlukla AK-47 silah ve pala taşıyan Şebbihalar⁴ tarafından uygulandığı. Geçen yıl, Şebbihalardan kaçarak ayrılan Fevvez, *Şebbiha mensuplarının dokunulmazlığı olduğunu, istedikleri kadar Sünni vatandaşı öldürebildiklerini ve kimsenin onlardan hesap sormadığını* ifade etmiş (BBC, 2012). Dolayısıyla, burada yaşanan tecavüzler, işkenceler de belli bir kimlik, köken temelinde okunabilir. Dera'dan M.'de bu grubun, Şubat 2012'de evlerine kocasını aramak için saldırdıklarını belirtmiş.

Kapıyı kırdılar, “Kocan nerede?” diye sordular, “Bilmiyorum, çok oluyor evden gideli” dedim. Biri bana yaklaştı, gömleğimi yırttı, göğüslerimi sıkmaya başladı. Tıpkı Şebbihaya benziyordu, sivil kıyafetler içindeydi (HRW, 2012:33).

Raporun önemli bir vurgusu cinsel şiddetin sadece gözaltılar sırasında değil, aynı zamanda milislerce evlere yapılan baskılarda da sıklıkla uygulandığı. 25 Haziran 2011'de yaklaşık 25 güvenlik gücü tarafından evine baskın düzenlenen Yusuf'un⁵ karısına tecavüz edilmesini izlemeye zorlanması, evi zaptedilmiş bir erkeğe karısının bedeninin de fethedilmesi gerektiğinin gösterilmesi, bunları korumakla özdeşleşen Sünni erkek kimliğini bozguna uğratma, parçalama çabası olarak okunmalıdır.

Eve gelip, beni kelepçelediler, diğerleri karımı yakaladı ve kıyafetlerini parçaladı, bir tanesi de ona tecavüz etti, sürekli bize hakaret ediyorlardı. Yapabileceğim hiçbir şey yoktu, elimden hiçbir şey gelmiyordu (HRW, 2012).

Mart 2012'de apartmanında komşusunun yaşadıklarına tanık olan Salma'nın ifadeleri sarsıcı:

Komşumun kızları vardı, 20 yaşında olan en büyüğünün onlarla kavga ettiğini duydum, en küçüğünü yakaladılar, 12 yaşındaydı. Çocuk, “Almayın kıyafetlerimi, bırakın” derken annesi “O daha 12'sinde” diyordu. Daha sonra onu gördüğümde (onlar gittikten sonra), kıyafetleri yırtılmıştı, 16 ve 18 yaşında olanlara da tecavüz etmişlerdi. 12'sinde olan yerde yatıyordu ve bacaklarından kanlar sızıyordu (HRW, 2012).

2011 Kasım'da tutuklu kadınlara yapılan cinsel saldırının tanıklarından biri Wissam'ın anlattıklarında “kadını” ele geçirilmiş bir erkeğin zaten yenilmiş kabul edildiği algısı netlik kazanıyor:

(...) Gelen seslerden çok sayıda kadın olduğu anlıyorduk. Pek çoğu kocası ya da erkek kardeşi arandığı için alıkoyulmuştu. İşkencecilerin şöyle dediğini duyuyorduk: “Kocana söyle gelsin seni alsın”, “Oğlun gelsin, serbest kalırsın” (HRW, 2012: 38).

Bu durumda teslim olan erkek mağlubiyeti kabul etmiş olur, olmayan erkek ise, bu zihniyet içinde korkak olarak zaten yenilmiş olur. Bu yüzden kocaları, erkek akrabaları aranan kadınların gözaltına alınışını, tecavüz paradigmasında tanımlamak mümkündür. Çünkü, bedensel özgürlüğün kısıtlandığı bir durumu ifade eden zorla alıkoyma, kadın bedeni üzerinden işleyen politik bir mesaja işaret eder; bu kez tutuklanan, gözaltına alınan kadın bedeni, iki karşı grup erkeğin mesajlarının bir aracı haline gelir.

Son olarak raporun cinsel şiddetin sadece kadınlara değil, erkeklere de uygulandığına dair vurgusu, makalenin problemin esas düğüm noktasının erkeklik olduğu yönündeki argümanını destekler. Çünkü bu itiraflarda, “penise” cinsel bir organ olmanın ötesinde yüklenen toplumsal anlamın yakıcılığını yakalarız. Tutuklu bir erkeğin, çırilçıplak soyulması, çıplak işkence edilmesi, bilhassa “penise” yönelik darbeler, tutuklanmış erkeğin, geleneksel olarak cinsel aktivizm merkezli tanımlanan erkekliğinin de yenilgiye uğratıldığını ispat eme arzusu taşır.

(...)Penisime üç kez elektrik şoku verdiler, üç gün üç kez bu işkence devam etti. Beni çırilçıplak soydular. (...) Penisimi elektrik kablolarıyla sardılar. Bunu 10 dakikada bir beş kere uyguladılar (HRW, 2012: 4. 31).

Bu şekilde erkekliğin mihenk taşı olmayı sürdüren cinsellik ve tecavüz, ne yazık ki bugün de savaşları tanımlamaya ve bu dinamik etrafında milli kimliklerin farklı biçimlerde oluşumuna hizmet etmeye bu oranda da erkekliği, dişilliği ve cinselliği aynı eksen üzerinden tekrar tekrar üretmeye devam ediyor.

Dönüşen Savaşların Değişmeyen Perdesi

Soğuk Savaş sonrasında artık her ulusun güvenliğinin birbirine bağlı olduğu ve bir devlette meydana gelecek çatışmaların bütün küreyi etkileyebilecek kapasiteyi içerdiği anlaşılmıştır. Bu gelişimin ordunun yapısında, görevlerinde, kendini meşrulaştırıcı araçlarında ve bunlara bağlı olarak toplumla kurduğu bağ arasında değişiklikleri ortaya çıkardığı görülür. Bu değişikliğin en net görüldüğü eksenlerden biri, milliyetçi söylemin içerdiği tehdit algısıdır (Moskos, 2000: 27). Bu tehdit “bizi”, o toprağa ait olmanın akrabılığında bir araya getirirken,

bugün muğlaklaşan içeri-dışarı, yakın-uzak olguları sonucunda, bizi kuran değerler de başkalaşmış ve tehdit bizzat bu değerlere, milli kimliğin doğrudan kendisine yönelmiştir. Avrupa emperyalizminin beslendiği “üstünlük” iddiası ve bunun sömürü için araçsallaştırılması, şimdi artık, politika, insan hakları gibi konularda bilgili, eğitilmiş, batılı ulusların askerleri aracılığıyla devreye girmekte ve o uluslara, bu özelliklerden “yoksun” milletlere demokrasi, barış, düzen götürme görevi vererek (Moskos, 2000: 21-33) yeni bir tahakküm, üstünlük aracı olarak daha farklı bir egemen erkekliği de içeren küreselleşmenin yeni egemen milliyetçiliklerini kurmaktadır. Artık vatan sınırlarından öte, özgürlük, demokrasi, eşitlik, insan hakları gibi evrensel değerlere yönelik saldırı “tecavüz” mahiyeti kazanır. Bugün, bu değerlerin temsilcisi sıfatını taşıyan Amerikadır (Podhoretz, 1996: 22, 25-26). Dolayısıyla, bu ideallerle örülmüş bir milliyetçilik anlayışı benimsenmeli, bu ideallere ülke içinde sahip çıkılmasının yanında ahlaki bir vizyona dayalı bir dış politika izlenerek dünya genelinde kabul görmesi için de çaba sarf edilmelidir (Rapport, 2008: 274). Bir başka deyişle, bu dış politikanın sağlam bir ulusal kültür oluşturulmasına katkı yapacağı, böylece ABD’nin ideolojik kudretini sağlamlaştıracağı iddia edilir (Telatar, 2012: 165). 11 Eylül 2001 saldırılarını yaşayan A.B.D ve akabinde Amerika’nın meşrulaştırdığı Afgan ya da Irak işgalleri bu durumun daha net anlaşılacağı örneklerdir.

Bilindiği üzere, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD de ikisi New York’taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerine, bir diğeri Washington D.C.’de Pentagon’a yönelik yolcu uçaklarıyla yapılan saldırı 11 Eylül Komisyon Raporu’na göre, Usame Bin Ladin’in lideri olduğu El Kaide örgütüncü gerçekleştirildi ve bu aynı zamanda Amerika’nın küresel güç ve egemenliğine karşı bir itiraz anlamı taşıyordu (Londreau, 2011: 3-5). Saldırı ekonomik, sınıfsal, tarihsel boyutlar taşımaya rağmen, saldırının devlet başkanlarınca yorumlanış biçimi ve sonrasındaki işgallerini meşrulaştırıcı araçlarına bakıldığında, hem “teröristlerinin vuruşunun” hem de “teröre karşı savaş” söyleminin katı bir Amerikan kimliği ile Müslüman kimliği arasındaki tutuculukta seyrettiği dikkat çeker. Ama Amerikan ulusunun bu kez, daha önce değinilen kandaşlık, aynı anneye sahip olan akrabalık kurgusuna sahip milliyetçi anlatıda değil, tecavüz kurgusunu taşıyan küresel değerler eksenindeki bir milliyetçilikte örülür. Biraz daha netleştirmek gerekirse, “masum” ve “savunmasız” şekilde ele geçirilmiş olmak, saldırıya tecavüz anlamı katar, tecavüzün burada araçsallaştırılan duygusal boyutu da, kitleleri birleştirmede ve şiddeti onaylatmada bir kez daha etkili bir ikna aracına dönüşür. Aslında bu çatışmanın kaynak dağılımındaki büyük dengesizlikleri, sınıfsal boyutları işaret eden ekonomik kuram temelinde analiz edilmesini öneren Galtung ve Jacobsen ise, A.B.D’nin ekonomik kavramlar yerine eskimiş bir “medeniyetler çatışması” teorisinde takılı kaldığını

belirtmişlerdir. Bu ısrarını, milli öğelere atıflarla şiddet eylemlerine daha kolay destek bulunacağını bilmesine bağlamışlar ve bu kimliğin etrafında şekillendiği “intikam” imalarına dikkat çekmişlerdir (Galtung ve Jacobsen, 2002).

Bush’un bu süreçteki demeçlerinde, “*Amerika’nın masumiyetine saldırıldığı*”, “*Masum, temiz Amerika*”, “*İkiz kulelere, ağlarından fırlamış iki jetle tecavüz edilmiştir*” gibi ifadeler öne çıkan repliklerdir (Galtung ve Jacobsen, 2002). Ya da basında sık sık, makale boyunca tecavüzün erkeklik ya da güç ispatı anlamlarına çekilen dikkati destekleyen ifadeler, örneğin “*Arapların homoseksüel tecavüzü*” gibi, ağırlık kazanmıştır (Londreau, 2011). Burada, tehdit altında olanın Amerika’nın coğrafi sınırlarından öte, evrensel değerler oluşuna ve hem bu değerlerin hem de bunlarla hasıl olmuş Amerikan ulusunun güvenliği için kullanılacak gücün, ulusal bir erkeklik, yani koruma eyleminin *aktifliği* ekseninde kuruluşuna dikkat edilmelidir. Başkan Obama’nın 2009 yılında Afganistan’a askeri müdahale ilgili kararını açıkladığı konuşmasında da Amerikan ulusunun öznel, verili, doğal bir niteliği olarak kodlanan özgürlük, demokrasi ve liderlik öğeleriyle tanımlandığını görürüz.

(...)Vahşi radikallere, teröristlere karşı savaşımız çabuk bitecek gibi değil. Bu özgür halkımızın ve dünya liderliğimizin katlanacağı zorlu bir sınav olacak. (...)barış ve refah, biz bu yükü, bu misyonla doğduk (Obama, 2009).

Tıpkı, milliyetçi anlatıların aynı anneye sahip olma varsayımı üzerinden ulusal birliği kurması gibi, Amerikan halkında *a priori* biçimde var olduğu sanılan özgürlük, liderlik ruhu etrafında hayali bir ortaklık yaratılır. Amerikalılar, özgürlük ve liderliği tüm dünyada temsil edebildikleri sürece, bu millete eklenilebilir, bu özellikleri yitirmek, daha emperyal terimlerle düşünürsek, özellikle bu konuşmada dünya liderliğini kaybetmek, Amerikan ulusunun da yok olması/yenilgiye uğratılması anlamı kazanır. Amerika, barış, selamet, demokrasi yanlısı bir ülkedir, ulus olarak bunları benimser, bunlarla yaratılmıştır ancak bazen bütün bu erdemlerin düşmanı olanların saldırılarına maruz kalabilir. İşte böyle durumlarda bu erdemler etrafında birlik olmuş, ulusal aileyi tehlikelerden koruma-kollama misyonunu sahiplenen paternal bir otorite devreye girer.

Bu süreç beni bir çok ciddi soruyla baş başa bıraktı, her seçeneği değerlendirdim. Ve artık şunu biliyorum ki her şeyden önce Amerikan ulusuna ve birliklerine karşı sorumluyum (Obama, 2009).

Kararın içeriğinden, politik amaçlarından yoksunluğuna dikkat çeken Irish M. Young da Obama’nın tutumunu “eril bir koruma mantığı” olarak yorumluyor (Young, 2007: 120).

Zira burada ataerkil ailede babanın koruyucu rolünün komutan ya da devlet başkanına eklendiği milliyetçiliğin geleneksel mirası aynen devralınmıştır. Amerika'nın masum insanlarına ve binalarına, ilerleme, demokrasi, insan hakları gibi değerlerden yoksun, barbar kimi Müslüman erkeklerince “el sürülmesi”, “tecavüz” edilmesi, zayıflık retoriğini beslemiş, bu da intikam şiddetinin ikna dozunu yükseltmiştir. Çünkü, barışı/demokrasiyi/özgürlüğü belli bir ulusal kimlikle özdeşleştirmek diğer ulusların cahil, barbar ve deneyimsiz olarak tanımlandığı “ötekileştirme” söylemini başlatır. Üstelik bu “ötekileştirme” pratik ve retoriklerinde yine kadın bedenleri öne çıkmış ve Afgan, Irak kadınları, küresel tarihin “çağdaş”-“barbar” çatışmasının gösterilen bahanesi olmanın bedelini yaşamışlardır. 11 Eylül sonrasında Irak ve özellikle Afganistan işgallerinin “yerli kadınları kurtarma”, bu “kadınlara özgürlüklerini bahsetme” anlatısı ile nasıl kurulduğuna şahit olduk. Yukarıda işaret edilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, özsel bir niteliği sonucu yerli kadınlara haklarını, özgürlüklerini teslim etmeyi kendine misyon edinmiş Amerika işgali, bu makalenin sorunsalı, yani tecavüzün esas olarak aktifliği vurgulayan eril cinsellik ile pasifliğini işaret ettiği dişil cinsellik dikotomisinden beslenişi etrafında okunabilir.

Evrensel değerlerden yoksun bir erkeklik üzerinden tanımlanan Müslüman erkekler, global yaşamda başarısız, geride kalmış olarak, küreselleşme ve ilerleme savaşında zaten “yenilmiş” erkeklerdir. Bu, kendi kadınlar(ı)nın yaşam biçimlerine yansımakta, onları eve kapatmakta, bütün vücutlarını ve yüzlerini *burka* ile kapatarak, her türlü insanca haklardan mahrum bırakılmaktadırlar (Abu-Lughod, 2002: 785). Geriliği, cahilliği temsil eden bir millete ait olmanın yoksunluğunu yaşayan bu kadınlar, Amerika'nın kurtarıcılığını “bekleyen” bir grup olarak tanımlanır. İlk bölümde kurtarma, koruma söylemi içinde beklemenin pasifliğine, harekete geçenin ise etkenliğine çekilen dikkati hatırlayacak olursak, Afgan kadınlarının “egemenini” özleyen dişil bir muhtaçlığa indirgenişini yakalarız.

2002 yılında Fransız Büyükelçiliği sponsorluğunda hazırlanan Avrupa Topluluğu ve Avrupa Parlamentosu üyelerinin de bulunduğu Dünya Doktorları Toplantısının “Peçenin Arkasındaki:Afgan Kadınları” başlıklı davetiyesinde yazarlar, bütün bu süreçte işleyen Batı söyleminin bir özeti gibi: (...)1996 yılında Taliban yönetime gelince Afgan kadınları yüzüstü kaldı. Sokakta gezmeleri yasak oldu. Kadınların temel tıbbi haklarını elde edemedikleri, eğitim alamadıkları bir ülkede, biz insan haklarını inatla hatırlatan bir grup olarak, “Peçeyi açmada bize Siz de yardı edin” diyoruz (Abu-Lughod, 2002: 789).

Kadınlar(ı)na demokrat, çağdaş bir “erkek” gibi davranamayan Doğu erkeklerine erkek olmadıklarını hatırlatan bu yaklaşımla batılılar, kendilerinde onların kadınlar(ı) üzerine söz söyleme, kendi doğruları ölçüsünde biçimlendirme hakkını buldular. Bu aşamada Batı

kimliğinin “Yabancı” bir kadın bedeni üzerinden beslenişini, kuruluşunu atlamamak gerekir. Burka giyen, dışarı çıkmayan, sessizliğine dikkat çekilen bu kadına “görünürlük”, “ses”, “hareket” kazandırma çabası, kadının fiziğine atıf taşır. Oysa bu çaba, yabancı kadının sesine, ve bedenine yönelik müdahaleyi paradoksal biçimde başka tarafa çevirmekten başka hiçbir şey değildir. İkiz kulelere yönelik saldırıyı A.B.D’nin kültürel değerlerine “tecavüz” olarak yorumlayan Amerika, nedense iş, Afgan kadınlarının değerlerine, gerçekte ne hissettiğine müdahale etmeye geldiğinde hiç tecavüz görmez.⁶ Oysa söz konusu müdahale, etnik/ulusal kimlik savaşında sorunları, özlemleri, şikayetleri, duyguları sorulmayan, sadece “beklediği” varsayılan Afgan kadının sesine, düşüncelerine ve bedenine apaçık bir tecavüzdür. Belki de en çok bu bağlantıdandır ki, Afgan kadının peçesini açma hakkını kendilerinde görenler, bedenine de sahip olma hakkını gördüler ve esas değerini teslim edenler olarak, bedenlerini de ele geçirmek istediler. Neticede Afganistan’ın işgali boyunca deşifre edilen Amerikan askerlerinin Afgan kadınlara yönelik tecavüzleri bu işgal söyleminin bir uzantısıydı.

2004 Mayısında Ebu Garip Hapishanesinde Amerikan askerleri tarafından tecavüz edilen Ortadoğu kadınlarının resimlerini yayınlayan *The Boston Globe* gibi gazetelerin manşetlerinin skandal yaratışına tanık olmuştuk (Scanlon, 2012). Bunların dışında, 13 Ocak 2011 tarihinde Farah’ta Amerikan askeri üssüne götürülerek tecavüz edilen Afgan kadını için cinsel zorlamadan kaynaklanan vajinasındaki parçalanmalardan ötürü kan kaybetmekten öldüğü raporu verilmiştir (Scanlon, 2012). 11 Mart 2012 tarihinde 20 Amerikan askeri aralarında 9 çocuğunda bulunduğu 16 Afgan kadın ve erkeğini öldürmüş, kadınlardan ikisine öldürülmeden önce tecavüz edildiği tespit edilmiştir. Yine 21 yaşındaki 101. Hava Bölüğüne ait A.B.D askerinin Irak Mahmudiye’de 4 üyeli bir Iraklı aileyi öldürmek ve kadına tecavüzle yargılanması gibi birçok dava, tecavüzün politik veçhelerini bir kez daha sorgulamaya taşımaktadır (CNN Justice, 2009). Bu coğrafyalar ve onların raporları, ekonomik, kültürel, siyasi birçok boyutu olan savaş tecavüzlerinin tartışılmaya açılmayı bekleyen daha pek çok örneğini taşıyor.

Sonuç yerine

Tecavüz, alay ederek, aşağılayarak ve en nihayetinde öldürerek cinselleştirilmiş bir tehdit imgesini parçalamanın en kestirme yolu olmuş ve bu haliyle yukarıda ele alınan savaşlara damgasını vurmuştur. Unutmamak gerekir ki tecavüz, kadınlara fiziksel ve ruhsal yaralamalar ve de yalnızlaştırma bedeli yükleyen, savaşların tek cinselleştirilmiş şiddet biçimi değildir. Ayrıca tecavüz, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere sadece karşı grup/düşmanların milli söylemlerinde üreyen bir şiddet de değildir. Kuşkusuz ki, milletin

erkeklerinin “kendi” kadınları üzerinde geliştirdikleri kimlik politikaları, denetim mekanizmaları da tecavüz pratiğinin düşman gruplar arasında bu denli güçlü işleminde etkili olmaktadır. Bu anlamda, son sözde eksik kalmış ve her biri kendi başına ayrı bir çalışma konusu olmayı hakeden iki noktanın ayrıca belirtilmesi gerekir.

Makale, şiddet hiyerarşisinin yaratıldığı yönünde yanlış bir sanı uyandırmamalı. Tecavüzün kadınların yaşadığı tek ya da en şiddetli saldırı olduğu gibi. Çünkü, gerek 1991 yılından itibaren eski Yugoslavya’da işlenen uluslararası insancıl hukukun ağır ihlallerini içeren suçlardan sorumlu kişileri yargılamak için kurulan Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCMY) gerek Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi verilerine göre, kadınlar, aile üyeleri ile cinsel ilişkiye veya diğer cinsel eylemlere zorlanma, cinsel açıdan kötürüm bırakma, cinsel açıdan aşağılama, kadının üreme organları veya cinsel organlarında tıbbi deneyler yapma, çocuk düşürmeye zorlama, rahmin sterilizasyonuna zorlama, kısırlaştırma ve fahişeliğe zorlanmak, göç, sağlıksız yaşam koşulları, sıhhi olmayan şartlarda doğum yapmak, kötü beslenme gibi çeşitli ve çok farklı boyutlarda işkencelere maruz kalmışlar, hatta hamile olanların pek çoğu, doğurup sonra da kendi çocuklarını öldürmeye dahi zorlanmışlardır (Clark, 2009: 99).

Bir diğer olgu ise, özellikle son bölümde incelenen yeni savaşların tecavüz retoriğinin tek taraflı işlemediği gerçeğidir. Şöyle ki, Amerikan’ın Afgan kadınlarına yönelik müdahalesini de tecavüz zemininde okuyan bu makale, aynı politikanın Afgan erkeklerince uygulanan yüzünü de kabul eder. Batı ya da yabancının kendi ülkelerine kültürel, ekonomik, düşünsel her türlü müdahalesi, yerli erkeklerin kadınlar(1)nı yerelliklerinin temsili için daha çok kullandıkları, bedenlerinin, doğum güçlerinin, giyimlerinin üzerine daha çok düştükleri, hareketlerine daha çok hükmettikleri patriarkal bir kısır döngünü başlatır. Söylemlerin yeni iktidar biçimleri üretebilen alanlar olduğu ve şiddetin bu söylem pratikleri içinde olduğu düşünülürse, bu müdahaleler, kadınların bedenlerinin, çıkarlarının aile, din, devlet gibi büyük kurumların gerekliliklerine endekslenmesine dönüşebilir (Kocaoğlu, 2007: 7). Yukarıda değinilen Afganistan-Amerika ya da Ruanda, Yugoslavya’da bu taktikle, Rao’nun, kadınların ve bedenlerinin uluslararası arenada siyasi söylemsel mücadelelerde kolayca araçsallaştırıldığını belirttiği durumun örnekleri yakalanır (Rao, 1995: 174) ve bu, kadının haklarının kültür adına öne sürülen gerekçelerle çiğnendiği, kültürel kimliğin simgesel belirleyicileri olarak görüldüğü tehlikeli bir durumu da başlatabilir. Böylece, kadının ne zaman doğurup doğurmayacağına, nerede nasıl giyineceğine, kısacası bedenine “rızasız” müdahale edildiği, kadınların görüş ve gereksinimlerinden azade karar verildiği süreç istikrara kazanır. Kadın namusu söylemi, yerli erkeklerin onurunu ve “erkeklik”lerini kurduğu

cinselleştirilmiş milli hikayelere ve de tecavüze hız vermeye devam eder. Bütün bunların sonucunda görülüyor ki, kadın bedeni ve doğurganlığı ne kadar çok belli bir kimlik için araçsallaştırılırsa, tecavüz de o kadar çok silahlaştırılacaktır.

SON NOTLAR

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.

** Yunan mitolojisinde Ceza ve İntikam tanrıçası olarak kabul edilir. Yunan mitolojisinde tıpkı tanrıların cinsiyetinden öte, isimlerinin anlamlarıyla sahip oldukları iktidarın öncelikli olması gibi, bu makalede de *Poine*, dişi olması nedeniyle değil, taşıdığı anlam, tecavüzün nedeni ve tarihi değişen savaşların değişmeyen sahnesi olarak kalabilmesini açıkladığı için seçilmiştir.

¹ Baskının zararlarını değişik boyutlarda çekebilen erkekler olduğunu kabul etmekle ve hepsinin en nihayetinde bu sistemden çıkar sağladığını söyleyen indirgemeci bir yaklaşımdan uzak durmakla beraber, kadınlar, kimlik bakısına ek, erkek kontrol ve şiddetini en somut haliyle günlük deneyim biçiminde yaşadığı için asimetrik kavramını kullanıyorum.

² Tiyatro sahnesinin seyircisine en yakın olduğu, sesin en rahat ulaştığı yer anlamına gelen tiyatro terimidir.

³ Makale salt savaş tecavüzlerine odaklanmanın sınırlılığını taşıdığı için, kadınların sadece şiddet kurbanı ve savaş mağduru olduğuna dair yanlış bir kanıyı üretmemelidir. Kadınlar, savaşa kimi kez aktif destekçileri, savaşçıları, militanları olarak da katılmakta ya da tam tersi biçimde savaş karşıtı eylemlerle, bu sürece eklenmekte ve bu süreçleri şekillendirmektedir. Bu konuda kapsamlı örnekler için bkz. Cockburn, 2009, Enloe, 2000, Goldstein, 2001.

⁴ 1975 yılında Hafız Esed'in yeğeni Nümeyr Esed tarafından kurulan Şebbihalar Nusayri milislerini ifade ediyor, özellikle Sünni üyeler çekildikten sonra, onlara karşı soykırım uygulama amacını taşıyan bu grup, aşiretlerden toplanan, çoğu ordu'dan atılmış kriminal askerlerden oluşuyor ve Esed yönetimine bağlılıklarıyla biliniyorlar. Bu yüzden hükümet karşıtı eylemcileri durdurma, püskürtme amaçlı işlerde yer alıyorlar. (Reuters, 2012, International Pessmedya, 2012)

⁵ Rapordaki geçen isimlerinin hiçbirisi gerçek değildir. Takma isimler kullanılmıştır.

⁶ Burada özellikle bir ayrımı vurgulamak gerekir. Afgan kadınlarının Taliban yönetimi boyunca somut ve zalimce bir baskı altında yaşadığı tartışılmaz bir gerçektir. (Bu konuda bkz. Kandiyoti, 2008) Ancak bu argümanı, Afgan kadınları için bu ülkeye toplumsal cinsiyet perspektifi kazandırmak için çalışan, özgür Afgan kadınları için mücadele eden hem yerli (RAWA gibi), hem de uluslararası (Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği, WILPF gibi), kadın örgütlerinin samimi çabalarından ayırmak isterim.

KAYNAKÇA

ABU-LUGHOD, L. (2002), Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others", *American Anthropologist*, 104 (3), ss.783-790.

ANDERSON, B.(1990), *Imagined Communities*, Londra: Verso.

BOEHMER, E. (1991), "Stories of women and mothers: gender and nationalism in the early fiction of Flora Nwapa", NASTA.

BROWNMILLER, S. (1975), *Against Our Will: Men, Women and Rape*, New York:Simon and Schuster.

CARD, C.(2008), "The Paradox of Genocidal Rape Aimed at Enforced Pregnancy", *The Southern Journal of Philosophy*, 46 (1), ss.176-189.

CLARK, J. N. (2009), "International War Crimes Tribunals and the Challenge of Outreach", *International Criminal Law Review*, 9 (1), ss. 99-116.

CNN JUSTICE, (2009), <http://articles.cnn.com/2009-05-11/justice/us.soldier.iraq.killings_1_fbi-agents-steven-green-soldier?_s=PM:CRIME>.

COCKBURN, C. (2009), *Buradan Baktığımızda Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, (Çev. Füsün Özlen) İstanbul: Metis Yayınları.

COHN, C. (1993), "Wars, Wimps, and Women: Talking Gender and Thinking War", M. Cooke (ed.), *Gendering War Talk*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, ss. 227-246.

ÇAĞLAYAN, H. (2007), *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

DAVIDOFF, L. VE HALL, C. (1987), *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780-1850* London: Hutchinson.

DEĞİRMENÇİ, O. (2010), "Uluslararası Suç Olarak Kadına Karşı Cinsel Şiddet Eylemleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 89 (4), ss.27-95.

ENLOE, C. (2000), *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women Lives*, Berkeley: University of California.

GALTUNG J. ve JACOBSEN C. G. (2002), *Semptember 11 2001: Diagnosis, Prognosis, Therapy*, London: Pluto Press.

GELLNER, E. (1964), *Thought and Change*, London: Weidenfeld & Nicolson.

GOLDSTEIN, J. S. (2001), *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press.

GREEN, L.L (2002), "Sexual Violence and Genocide Against Tutsi Women", *Columbia Human Rights Law Review*, 33 (3), ss. 733-776.

HUMAN RIGHTS WATCH (2012), <<http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0712webwcover.pdf>>.

INTERNATIONAL PRESSMEDYA (2012), <<http://www.pressmedya.com/haber/11310/suriyede-cinsel-siddet-ve-tecavuzler-suruyor.html>>.

KANDİYOTİ, D. (2008), "The Politics of Gender and Reconstruction in Afghanistan", Dona Pankhurst (ed.), *Gendered Peace Women Struggles for Post-War Justice and Reconciliation*, New York: Routledge.

KOÇAOĞLU, D. (2007), "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (3), ss.1-34, <http://research.sabanciuniv.edu/5862>.

KOONEZ, C. (1987), *Mothers in The Fatherland*, New York: Martin's Press.

KORAC, M. (1998), "Ethnic Nationalism, Wars and the Patterns of Social, Political and Sexual Violence against Women: the Case of Post Yugoslav Countries", *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 5 (2), ss.153-181.

LANDREAU, J. C. (2011), "Obamas My Dad : Mixed Races Suspects, Political Anxiety and The New Imperialism", *Thirdspace* 10 (1), <http://www.thirdspace.ca/journal/article/viewArticle/landreau/408>.

MCCLINTOCK, A. (1991), "No Longer in a Future Heaven: Women and Nationalism in South Africa", *Transition*, 51 ,s.104-132.

MOSKOS, C. (2000), *The Post Modern Military*, New York:Oxford University Press.

MOSSE, G. (1985), *Nationalism and Sexuality: Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, WI: University Wisconsin Press.

NAGEL, J. (2003), *Race, Ethnicity, and Sexuality*, New York, Oxford:Oxford University Press.

NAJMABADI, A. (2000), "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", Ayşegül Altınay (ed.), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.129-165.

NIARCHOS, C. N. (2006), "Women, War and Rape:Challenge Facing the Tribunal for the Former Yugoslavia", B.B.Lockwood (ed.), *Women s Rights: A Human Rights Quarterly Reader*, Baltimore:The John Hopkins University Press.

OBAMA, B. (2009), "Remarks by the President in Address to the Nation on the Way Forward in Afghanistan and Pakistan." *The American Presidency Project*. December 1, 2009. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>.

PARKER, A., RUSSO, M., SUMMER, D., YAEGER, P. (1992), *Nationalism and Sexualities*, London:Routledge.

PATEMAN, C. (1988), *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.

PODHORETZ, N. (1996), "Neoconservatism: A Eulogy", *Commentary*, March, ss. 19-27.

RAPPORT, A. (2008), "Unexpected Affinities? Neoconservatism's Place in IR Theory", *Security Studies*, 17(2), ss. 257-293.

RAO, A. (1995), "The Politics of Gender and Culture in International Human Rights Discourse", J. Peters ve A. Wolper (ed.), *Women s Rights-Human Rights, International Feminist Perspectives*, London:Routledge.

QUASIMODO, S. (1995), *Salvatore Quasimodo Bütün Şiirlerinden Seçmeler*, İstanbul: Kavram Yayınları.

REUTERS (2012).

<<http://www.reuters.com/article/2012/05/29/us-syria-crisis-usa-idUSBRE84S0TQ20120529>>.

SAIGOL, R. (2008), "Militarization, Nation and Gender: Women Bodies as Arenas of Violent Conflict", Pinar İlkaracan (ed.), *Deconstructing Sexuality in the Middle East Challenges and Discourse*, Hampshire, England:Ashgate, ss.165-175.

SCANLON, W. (2012), "Murder and Rape Rampant in Afghanistan", <<http://www.rawa.org/temp/runews/2012/08/28/murder-and-rape-rampant-in-afghanistan.html>>.

SMITH, A. (2001), *Nationalism*, Cambridge: Polity.

TELATAR, G. (2012), "Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (3), ss.159-187.

THE WASHINGTON MONTHLY, (2001)

<http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0111.coulterwisdom.html>

YOUNG, I. M. (2007), "The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State., W Stands for Women", Michael L., Marso, Lori Jo Ferguson (ed.), Durham: Duke University Press, ss. 115-139.

YUVAL DAVIS, N. (1997), Cinsiyet ve Millet, (Çev. Aşın Bektaş), İstanbul: İletişim Yayınları.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından; disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Alternatif Politika; Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, Ebscohost, Index Copernicus ve Asos Index'de taranmaktadır.

Danışma Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof. Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin Özman (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Rubba Salih (University of Exeter)

Yayın Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina University)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta University)
Doç. Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Berna Turam (Hampshire College)
Doç. Dr. Esra Hatipoğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burak Arıkan (Sabancı Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Defne Karaosmanoğlu (Bahçeşehir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Maya Arakon (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Elçin Aktoprak (Ankara Üniversitesi)
Dr. Evgina Kermeli (Bilkent Üniversitesi)
Dr. Ipek Eren (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökhan Telatar (Ankara Üniversitesi)
Avukat Ebru Sargıcı

Editöryal Kadro

Editör: Rasim Özgür Dönmez
Asistan Editör: Çağla Pınar Tuncer